

Ameland : een sociaal-geografische studie van een Waddeneiland

<https://hdl.handle.net/1874/322324>

1936

AMELAND

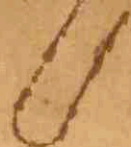
EEN SOCIAAL-GEOGRAFISCHE STUDIE

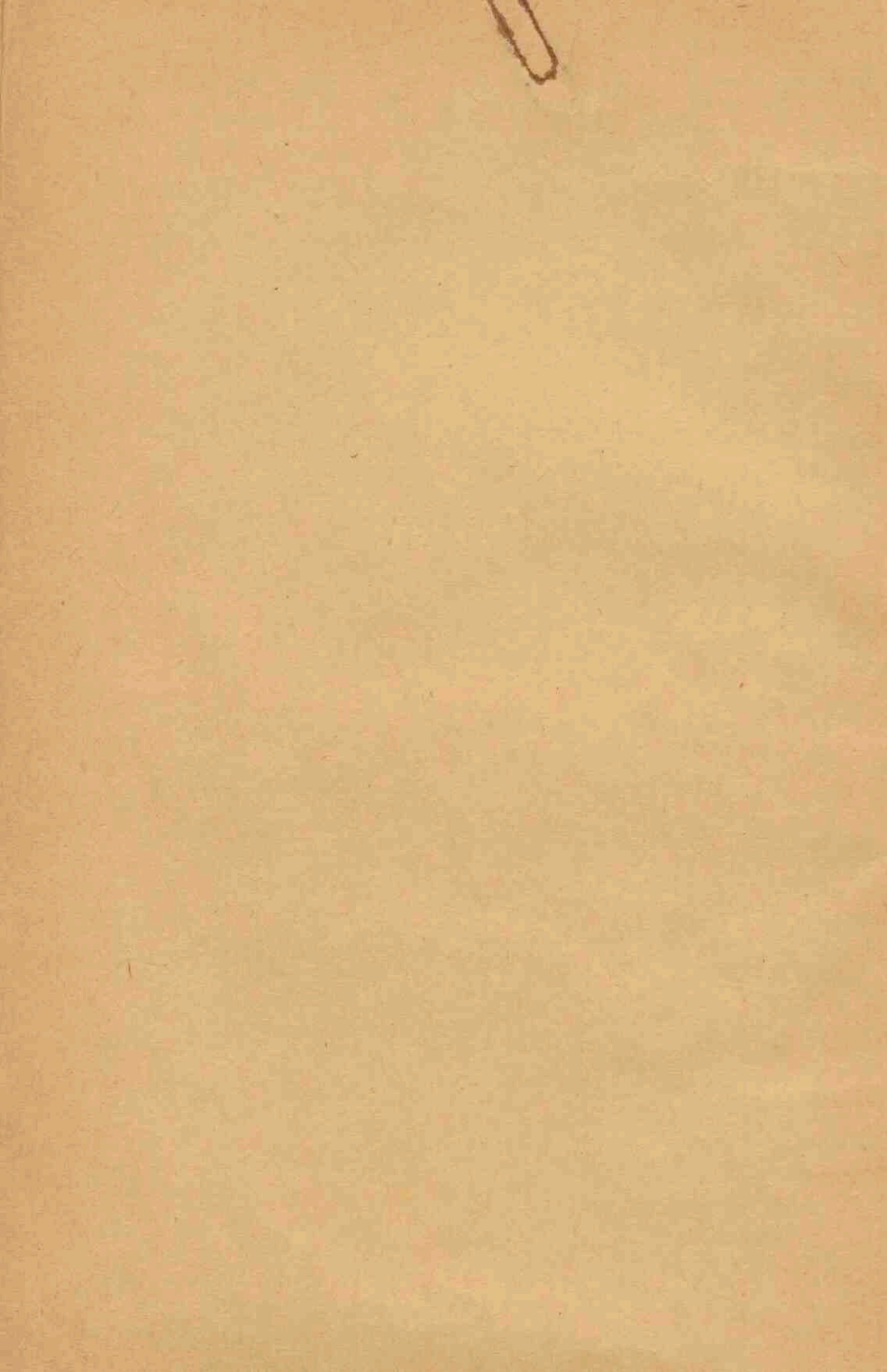
DOOR

D. A. BROUWER

H. J. PARIS
AMSTERDAM

A. qu.
192

AMELAND

EEN SOCIAAL-GEOGRAFISCHE STUDIE
VAN EEN WADDENEILAND

Huis te Nes, z.g. commandeurshuis.

Diss. Utrecht

AMELAND

EEN SOCIAAL-GEOGRAFISCHE STUDIE
VAN EEN WADDENEILAND

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR
IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE
RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG
VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS Dr. C. W. VOLL-
GRAFF, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE, VOLGENS BE-
SLUIT VAN DE SENAAT DER UNIVERSITEIT
TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT
DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE EN VAN DE
FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE TE
VERDEDIGEN OP WOENSDAG 17 JUNI 1936, DES
NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

DIEUWKE AAGJE BROUWER
GEBOREN TE HARLINGEN

H. J. PARIS
AMSTERDAM—MCMXXXVI

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

1125 8864

AAN MIJN OUDERS

Bij het beëindigen van mijn proefschrift maak ik gaarne van de gelegenheid gebruik, om een woord van dank te richten tot hen, die mijn academische studie hebben geleid.

In de eerste plaats tot U, Professor van Vuuren, Hooggeachte Promotor. Uw colleges en referaten, maar vooral ook de onder Uw leiding staande excursies, hebben er in hooge mate toe bijgedragen om mij een inzicht te geven in de vele problemen, die den sociaal-geograaf aan alle zijden omringen. Uw belangstelling voor het onderwerp van mijn dissertatie, en Uwe leiding bij de bewerking daarvan, zullen mij altijd in dankbare herinnering blijven.

U, Hooggeleerde Oestreich, dank ik voor de wijze, waarop Gij mij, door Uw colleges en excursies, in de Geomorphologie hebt ingeleid.

Hooggeleerde van Everdingen, Uw belangstelling voor mijn proefschrift werd door mij op hoogen prijs gesteld. U en de Professoren, Kohlbrugge, Kernkamp, Vening Meinesz, Verrijn Stuart en Rutten, breng ik gaarne oprechten dank voor Uw en hun aandeel in mijne academische vorming.

Zeergeleerde Heere, voor Uw colleges in de Sociologie, maar vooral ook voor Uw inleiding in de Methodiek en Didactiek van de Aardrijkskunde zeg ik U hartelijk dank.

Zeergeleerde Hol, voor den steun die ik van U gedurende de laatste jaren mocht ontvangen, ben ik U zeer erkentelijk.

Het is niet mogelijk de velen, die mij bij het verzamelen van gegevens voor mijn proefschrift behulpzaam waren, allen afzonderlijk te bedanken. De welwillendheid waarmee men mij op Ameland zoowel als elders geholpen heeft, zal mij altijd in dankbare herinnering blijven.

Hooggeleerde van Blom, voor de vriendelijkheid waarmee Gij mij de beschikking gaaft over de tot nu toe niet bewerkte uitkomsten uwer enquêtes, zeg ik U hartelijk dank.

De heer J. Visser ben ik zeer erkentelijk voor de nauwkeurige wijze waarop hij de meteorologische waarnemingen heeft verricht.

Den grootsten dank ben ik verschuldigd aan mijn Ouders.

INHOUD.

Blz.

INLEIDING.

Het ontstaan van de Waddeneilanden - het grondgebruik - de scheepvaart - overeenkomst tusschen de eilanden onderling 1

HOOFDSTUK I - HET EILAND AMELAND.

- X Beschrijving van het gebied - de duinen - de hoge zandgronden - het oude en jonge cultuurgebied - de lage zandgronden - de Mieden - de dorpen - de zee- en veekeeringen - het jonge zeekleigebied. 6
- Het verkeer naar en over het eiland 14
- Het klimaat van Ameland 16

HOOFDSTUK II - DE OUDE TOESTAND.

De kaart van 1854 - beschrijving van de kaart - de duinwerken - de ligging der dorpen - de grondversnippering - de „verdeelde Mark” - expansiemogelijkheden - de gemeene weiden - het stuiven der duinen - vrijgang - de bedreiging van het eiland door de Waddenzee - individueel gebruik van de buitenweiden onmogelijk 21

HOOFDSTUK III - HET BOERENBEDRIJF OP AMELAND VOOR 1900.

De boerengemeenschap - kapitaalgebrek - het klein-grondbezit - gebrek aan grond - het systeem van het boerenbedrijf op Ameland - de verdeling van de Mieden op West-Ameland - plicht tot dijksonderhoud - de Mark Hollum-Ballum - de Nesser Mark - de Buregrie - het gebruik der binnenweiden - de producten van het boerenbedrijf 34

HOOFDSTUK IV - BEROEPEN EN BEDRIJVEN BUITEN HET BOERENBEDRIJF.

I - AMBACHTEN EN WINKELBEDRIJF.

Nevenbedrijf van de boeren 53

II - SCHEEPVAART EN VISSCHERIJ.

De eigen scheepvaart van het eiland - de walvischvaart - de koopvaardij - nadeelen van de scheepvaart - de eigen visscherij - de trek naar de loggers - zeevaartkundig onderwijs 54

III - VREEMDELINGENVERKEER.

CONCLUSIE 63

HOOFDSTUK V - DE GROOTE VERANDERINGEN.

I - DE VERDEELING VAN DE MARK HOLLUM-BALLUM.	
Beschrijving van de Markrechten - de verdeling - chronologie	67
II - HET WATERSCHAP „DE GRIËN”	72
III - DE VERDEELING VAN „DE GEMEENE WEIDEN VAN NES EN DE LEIJEN”.	
Rechthebbenden - de verdeling - chronologie	77
IV - HET WATERSCHAP NES	81
V - DE MARK BUREN.	
De Boerenstand van Buren - het gebied - rechthebbenden - het	
Oosteinde - de oprichting van een N.V. - de verdeling van de	
Mark - chronologie	83
VI - HET WATERSCHAP NES-BUREN	88
VII - DE RUILVERKAVELING.	
Te Ballum - chronologie - te Hollum - chronologie	89

HOOFDSTUK VI - HET PRODUCTIEPROCES IN DE 20E EEUW.

De beroepsstructuur van de bevolking - de verschillen tusschen de	
dorpen - de veranderingen van de laatste jaren	97
A. DE BOEREN.	
De verandering in het grondgebruik na de verdeling der Marken -	
het aantal bedrijven - de grootte der bedrijven - de veestapel - de	
zuivelproductie - de uitvoer van vee - de bedrijfslasten - vereeni-	
gingen - samenvatting	100
B. DE ZEELIEDEN.	
Achteruitgang in aantal - geen leidende functie meer - emigratie -	
de aantrekkingskracht van Amsterdam	116
C. BEROEPEN EN BEDRIJVEN BUITEN LANDBOUW EN SCHEEPVAART.	
1. Schippers en visschers	121
2. Winkeliers, ambachtslieden en pensionhouders	
Invloed van het vreemdelingenverkeer	121
3. Personen in dienst van particulieren en instellingen	124
4. Personen zonder beroep	124
DE WELVAART.	
Werkloosheid	125

HOOFDSTUK VII - DE BEVOLKING.

Het totale aantal - bevolkingsbeweging	130
Geboorte en sterfte	131
Vestiging en vertrek - de emigratie - waarheen en naar welke beroepen -	
de immigratie - weinig vreemde elementen	134
Indeeling volgens Sundbarg - leeftijdspyramiden - economische in-	
deeling	145
Godsdienstig en politiek leven - kerkelijke gezindte - kerscheid -	
politieke gezindte	148

TOELICHTING	152
-----------------------	-----

INSTRUCTIE VOOR DE OPZIENERS OVER DE LANDERIJEN, DIJKEN, WATERLOZINGEN, SLAGBOOMEN, DRAAIHEK- KEN, IN DEN DORPE BUUREN OP AMELAND, WELKE DOOR DE BOERENSTAND ALDAAR, MOETEN WORDEN ONDER- HOUDEN	154
LIJST VAN GERAADPLEEGDE WERKEN EN ARCHIEFSTUK- KEN	165

LIJST VAN GRAFIEKEN EN KAARTEN

GRAFIEK I

Geboorte, sterfte en geboorteoverschot 1900—1935.

GRAFIEK II

Vestiging, vertrek en vestigingsoverschot 1900—1935.

GRAFIEK III

Gemiddelde bevolking in honderdtallen 1900—1935.

Aantal huwelijken 1900—1925.

Toename van de bevolking 1900—1935.

PYRAMIDE VAN DEN BEVOLKINGSLEEF TIJD

Hollum.

Ballum.

Nes.

Buren.

Ameland.

KAART VAN AMELAND VAN 1854

KAART VAN HET GRONDGEBRUIK OP AMELAND, ter plaatse opge-
nomen in 1934—'35.

KAART VAN DE RUILVERKADELING DER HOLLUMMER MIEDEN
(cliché afgestaan door de Ned. Heide Mij).

LIJST VAN FOTO'S

- 1 - Huis te Nes, z.g. Commandeurshuis.
- 2 - Afslag van het eiland aan de Z.W. punt. De veenlagen onder de duinen komen te voorschijn.
- 3 - Aanlegsteiger te Nes bij eb.
De steiger te Nes bij gewoon hoog water.
- 4 - Nes: De dorpswegen zijn in den winter nog moeilijk begaanbaar.
Buren: De huizen liggen vrij ver uit elkaar; boomen ontbreken vrijwel geheel.
- 5 - Het dorp Ballum. De oostkant, gezicht over de Miede naar het dorp.
Hollum, gezien vanaf de Reeweg, in het Zuiden.

- 6 - De oude veedijken omzoomden de toegangswegen naar de dorpen.
- 7 - De afslag van het eiland aan de Westkant.
- 8 - De Miede te Hollum.
- 9 - Walvischkaken als afscheiding van een terrein.
De walvischkaak als grenspaal te Hollum.
- 10 - De oude zeedijk om de Miede te Hollum.
- 11 - Aansluiting van de zeedijk om het Waterschap „De Grieën” aan de stuifdijk.
De Buregrie.
- 12 - De Zuid-Akkers te Buren.
De oude zeedijk om de Zuid-Akkers te Buren.
- 13 - Boerenbedrijf te Ballum.
- 14 - Boerenbedrijf te Hollum.

INLEIDING

De duinenrij, die tegenwoordig als een gesloten geheel Noord- en Zuid-Holland tegen overstroming door het zeewater beschermt, wordt ten Noorden van den Helder door de verschillende zeegaten in meer of minder groote stukken verdeeld. Deze resten van de duinreeks vormen, tezamen met de er achter liggende smalle strook grond, de Waddeneilanden. De verbinding met het vasteland werd hier waarschijnlijk in vroeg-historische tijden verbroken, doordat de zee het achter de duinen liggende holocene veen grootendeels vernielde, en er zand en klei voor in de plaats bracht.

Deze sedimenten bereikten echter niet de hoogwaterlijn, maar worden ook nu nog bij vloed regelmatig overstroemd. De zandbanken, die hier gevormd zijn, begrenzen een aantal geulen en slenken, waaronder vrij diepe, die zelfs bij eb niet geheel droogloopen. De banken zelf steken dan geheel boven water uit. Dit is een van de eigenaardigheden van de Waddenzee. Gedurende bepaalde uren van den dag is zij gereduceerd tot enkele smalle krekken, met hier en daar een bredere geul. Komt de vloed weer op, dan breidt zich het water geleidelijk over het heele gebied uit, tot, bij hoog water, alle zandbanken weer bedekt zijn. De Waddenzee is daardoor een verkeershindernis van beteekenis. De eilanden zijn, wanneer geen bijzondere factoren te hulp komen, alleen bij vloed te bereiken. (Bijzondere omstandigheden bestaan er bijv. op Terschelling en Vlieland. Deze eilanden zijn, dank zij de diepe geulen, die daar ter plaatse het Wad binnendringen, ook bij laag water te bereiken).

Alle Waddeneilanden bestaan uit holocene afzettingen. Plistocene afzettingen worden, voor zoover bekend, aan de oppervlakte niet aangetroffen (1) ¹⁾. Men zou hiertegen kunnen aanvoeren,

1) De tusschen haakjes vermelde cijfers verwijzen naar de aantekeningen aan het eind van het hoofdstuk.

dat Texel een diluviale kern heeft, waaromheen de alluviale sedimenten zijn afgezet. Maar Texel wijkt ook in sociaal-geographische structuur zoodanig van de andere eilanden af, dat we beter doen dit eiland niet als Waddeneiland te beschouwen.

Over het algemeen vertoonen de eilanden voor de Friesche kusten, wanneer wij enkele locale verschillen uitschakelen, een groote overeenkomst. Verwonderlijk is dit niet; zij zijn als het ware uit een „gelijkaardige” kuststrook door gelijke oorzaken ontstaan. De strandwal met duinen, die op deze plaats van Texel uit, in de kustzône van de oud-holocene Noordzee was opgebouwd, werd door verschillende oorzaken, misschien al tijdens het ontstaan, verbrokeld. (Vgl. Tesch, De vorming der Nederlandsche Duinkust, 1935, pag. 29). De wind en de zeestroomen, hebben hier zoowel opgebouwd als afgebroken. Achter deze eilandenreeks lag het oud-holocene Wad. Dit was tijdens het jong-holoceen, toen de strandwal waarschijnlijk grootendeels gesloten was, tijdelijk aan de mariene invloed onttrokken, en in het nu rustige water, waar de getijden weinig werking meer hadden, vormde zich een veen.

Toen ongeveer 300 jaar v. Chr. de zee weer begon binnen te dringen, geschiedde dit zeer geleidelijk. Het veen werd gedeeltelijk weggeslagen. Resten er van bleven echter in den ondergrond achter. Op Terschelling zijn zij reeds aangetoond. Zij zullen waarschijnlijk op andere eilanden niet ontbreken (2, 3). Na het binnendringen van de zee werden aan den binnenkant van de duinrij Wadzanden en klei afgezet. In later jaren werd deze kleiafzetting zoo groot, dat nu langs den Wadkant van alle eilanden een strook jonge zee-klei aangetroffen wordt, de „Marsch”. Maar ook hier wisselt afzetting af met vernieling; de mensch heeft moeten ingrijpen, om te verhinderen dat de voor hem zoo belangrijke cultuurgrond door de zee weggeslagen zou worden.

De bouw van alle Waddeneilanden is dezelfde; duinen langs de Noordzeekust, jonge zee-klei aan den Wadkant, en daar tusschen een oud duinlandschap, dat, naarmate het verder van de zee-werende duinen af ligt, geleidelijk overgaat in zandgrond met hier en daar lokaal veen.

Het grondgebruik komt op alle eilanden vrijwel overeen. De hoogere zandgronden, grenzende aan de binnenduinen, zijn als bouwland in gebruik; de lagere stukken en de veengronden dienen

voor de hooiwinning. Daar, waar de afwatering behoorlijk is, liggen enkele akkers tusschen het hooiland.

De „Marsch” het jonge zeekele gebied, werd in vroeger tijden overal gemeenschappelijk gebruikt. De voortdurend terugkeerende overstromingen, waaraan deze gronden bij bepaalde samenwerkende vloed- en windfactoren blootstonden, maakten individueele occupatie geruimen tijd nagenoeg onmogelijk (4 t.e.m. 7). Deze weiden zijn oorspronkelijk alle waarschijnlijk gemeenschappelijk door de rechthebbenden gebruikt. Op sommige eilanden, (b.v. enkele Oostfriesche) heeft later de Heer er eigendomsrechten op laten gelden en was scharing alleen tegen betaling van een weiderecht aan hem toegestaan (8).

Op andere eilanden bleef het gemeenschappelijk bezit voortbestaan; behoorde men daar tot de buurschap, dan had men het recht zijn vee daar te weiden. Dit scharingsrecht was dan bij een onderlinge overeenkomst geregeld.

Op Ameland hadden de Heeren zich rechten verschaft op de Markgronden van Nes en Buren (9). In de practijk merkte men daar echter weinig van. De beweiding enz. werd door de markgenooten onderling geregeld. De naam buurtschap komt hier overigens als zoodanig niet voor, wel Buren (vroeger „Nes in de Buren”) en Buregie (de gemeene weide van Buren).

Het bedrijf op de eilanden was ingesteld op het gebruik van het geheele markgebied; elk deel van de woonruimte behoorde door zijn functie in het productieproces en kon daarin niet gemist worden. Het veeteeltbedrijf had de bouwlanden noodig voor wintervoer; de hooilanden voor het hooi, terwijl het vee in de zomer op de zeer schrale buitenweide zijn fortuin moest zoeken. In den herfst werd de beweiding hiervan door de overstromingen al vroeg onmogelijk. Daarom, en om het vee wat reserve mee te geven voor den langen winter, werd in September de „vrijgang” afgekondigd, d.w.z. een tijdelijke opheffing van het privaatbezit, zoodat de hooi- en bouwlanden voor al het vee opengesteld waren (vgl. het „overall” op Terschelling) (10). Het hier geschetste gebruik van den grond, was ingesteld op de physische eigenschappen van het gebied en leidde tot een daaraan noodwendig beantwoordende aanpassing van de occupeerende groep.

Overheerschend is op alle eilanden het kleinbedrijf. De oorzaak

moet in de eerste plaats gezocht worden in de beperktheid van het gebied. Met den aanwas van de bevolking werden de bestaande bedrijven eenvoudig opgedeeld. De wijze van grondgebruik maakte intensiever uitoefenen van het boerenbedrijf zeer moeilijk. De beste gronden, de jonge zeeklei aan den rand van het Wad, werden voortdurend beweid, zonder dat de gebruikers er aan dachten iets te doen voor het behoud van de voedingswaarde van den bodem. Dit was evenzeer het geval met de hooilanden. Vestiging van nieuwe bedrijven was vrijwel onmogelijk. De zoons, die hun vader niet in het bedrijf konden opvolgen, moesten elders een bestaan zoeken. Op alle eilanden voor de Friesche kust is het traditie geworden, dat het bevolkingsoverschot voor een groot deel zijn toekomst zoekt op zee. Zelfs de eigenaren van kleine boerenhoeven lieten in den zomer het werk over aan de vrouwen en gingen elders een bijverdienste zoeken. Het vreemdelingenbedrijf heeft hierin gedurende de laatste jaren wel eenige verandering gebracht. Al eeuwen lang, zeker van de 16e eeuw af, is een groot gedeelte van de Nederlandsche en Duitsche koopvaardijvloot bemand met Eilanders. Velen, die als gewoon matroos of scheepsjongen begonnen, hebben door eigen kracht later de hoogste rangen bereikt. Ook bij de visscherij namen zij dienst; bij de walvischvaart in de 17e en 18e eeuw, en op de haringloggers van Vlaardingingen en Emden in het begin van deze eeuw. Het voordeel hiervan was, dat zij op het eiland konden blijven wonen. Dit deden vooral diegenen, die naast de zeevaart hun boerenbedrijf aanhielden. Anderen gingen gedurende hun vaartijd aan den „vasten wal” wonen, maar de meeste eilanders keerden, als zij voorgoed aan wal bleven, naar hun eiland terug.

In de laatste jaren is er door omdijking en verdeeling van de vroeger gemeenschappelijk gebruikte weidegronden een groote verandering gebracht in den agrarischen toestand. Ook de moderniseering van het boerenbedrijf zelf heeft hiertoe meegewerkt. De mogelijkheid van verbetering der oude, en oprichting van nieuwe bedrijven werd hierdoor geschapen.

Bovendien vinden in de laatste jaren vele handen werk in het vreemdelingenbedrijf. De onontkoombare schaduwzijde hiervan is echter, dat dit bedrijf alleen in de zomermaanden werk kan geven, terwijl er op de eilanden geen kans is om gedurende den winter

arbeid te vinden. Seizoenswerkeloosheid van een deel der bevolking is dus aan het badbedrijf inhaerent.

Op de Waddeneilanden, de West-, zoowel als de Oost-Friesche, is een gelijkvormigheid te constateeren, niet alleen in structuur van den bodem, maar ook in die van de bedrijven. Zelfs in de keuze van de beroepen buiten het agrarische bedrijf, treft ons die gelijkvormigheid.

AANTEEKENINGEN, BEHOORENDE BIJ
DE INLEIDING ¹⁾)

1. Geologische Karte Lepsius.
2. Tesch, P., De Geschiedenis der Noordzee. Haagsch Maandblad, 1924.
3. Baren, J. v., Mededeelingen enz. T.A.G. 1914.
4. Moritz, Dr. E., Die Insel Röm. 1909 pg. 45.
5. Weigelt, G., Die Nordfriesischen Inseln vormals und jetzt.
6. Herquet, K., Die Insel Borkum in Kulturgeschichtlicher Hinsicht pg. 10.
7. Traeger, Dr. Eugen, Die Halligen der Nordsee 1892 pg. 71.
8. Ruhnau, K., Die ostfriesische Insel Spiekeroog.
9. Houwink, J., Staatk. en Rechtsgesch. v. Ameland pg. 241.
10. Dieren, Dr. J. W. v., De lof van Schellingerland. pg. 11.

1) Zie voor de volledige titels de literatuuropgave achterin.

HOOFDSTUK I

HET EILAND AMELAND

De verdeeling, duinen, zand- en veengrond, en jonge zeeklei, die voor de Waddeneilanden in het algemeen gemaakt werd, geldt zeker ook voor Ameland. Waar wij ons ook op het eiland bevinden, telkens treft ons, van Noord naar Zuid gaande, deze opeenvolging van grondsoorten. Overal is aan den Noordkant het landschap afgesloten door duingroepen, die onderling verbonden zijn door stuifdijken. Aan den binnenkant zijn de duinen geheel begroeid, en op enkele plaatsen met dennen beplant. Dit is het werk van den Rijks-Waterstaat (1, 2). Vooral bij Nes, waar men in 1895 met de bebossing begonnen is, en waar zelfs de laatste duinenrij vlak bij zee met dennen beplant werd, geven de bosschen aan het duinlandschap een groote bekoorlijkheid. Ook op andere plaatsen van het eiland is men in de laatste jaren bezig om, behalve de bepoting met helm, gemengd bosch (loofhout en dennen) aan te planten. In het totaal is reeds een oppervlakte van 157 H.A. duingrond beboscht (3).

Het duingebied, dat in vroeger tijden alleen diende als reserve-weide voor het vee, verkreeg in de laatste 15 jaren groote beteekenis als bron van inkomsten door het vreemdelingenverkeer. Tegenwoordig brengt de postboot gedurende den geheelen zomer dagelijks honderden badgasten. Slechts een klein deel hiervan vindt in de dorpen onderdak; het grootste gedeelte trekt naar de zomerwoningen in de duinen, die daar in de laatste tien jaren als paddestoelen uit den grond verrezen zijn. Bij Nes is een heel dorp ontstaan van zomerhuisjes en winkels, die, als de huizen van een permanente nederzetting, langs straten gebouwd zijn en vrij dicht op elkander staan. Het behoeft geen verder betoog, dat hierdoor het karakter van het landschap totaal veranderd is. In Hollum, waar

men een jaar of vijf later met het bebouwen der duinen begonnen is, heeft men de schoonheid van de omgeving eenigszins gespaard, door de huizen beter in het landschap van de duinen te plaatsen. Dit was mogelijk, omdat dit terrein onder beheer staat van het Domeinbestuur, dat de gronden in erfpacht uitgeeft, en daardoor (met de technische hulp van den Rijks-Waterstaat) voor een behoorlijke aanpassing aan het landschap zorg kon dragen (4). Toch zien wij ook hier duidelijk dat het vreemdelingenbedrijf op het landschap zijn stempel heeft gedrukt.

Nergens misschien aan onze kust, dan juist hier op dit smalle eiland komt men zoozeer onder den indruk van de beschermende functie der duinen. Zij zijn het die de occupatie van de daarachter gelegen gronden mogelijk maakten, hoewel hun verdere beteekenis in het productieproces tegenwoordig gering is. Enkele stukken zijn afgeperkt om er schapen in te weiden. Op het Oostelijk deel van het eiland zijn enkele groote duinvlakten als bouw en weiland in gebruik (bij Nes en Buren).

Aan de binnenzijde van de duinen liggen overal lage duintjes van het oude duinlandschap, die op bepaalde plaatsen begroeid zijn met de, in de literatuur zoo veelbesproken heide. Staring zag in het landschap bij Ballum bijv. een diluviaal heidelandschap (5), een meening, die nog langen tijd verdedigd werd (6). Latere onderzoekingen hebben echter aangetoond, dat het diluvium hier op groote diepte moet liggen (4). De juiste gegevens ontbreken echter, de geologische kaart van dit gedeelte van Nederland is sinds Staring niet herzien! Blijkbaar hebben wij hier te doen met een heidevegetatie op een kalkarm duinzand (7). Deze binnenduintjes met heiden zijn thans weer deels in gebruik als gemeene weiden, waar iedere inwoner van de dorpen tegen geringe vergoeding zijn jong vee en schapen kan weiden. Voor een ander deel zijn ze in groote kavels uitgegeven aan particulieren. (Tevoren behoorde dit gebied tot de gemeene weiden van de Markgenootschappen).

Zuidelijk van dit duingebied liggen de hooge zandgronden. Deze waren in den tijd van de Marken (voorzoover ze dicht bij de dorpen lagen) als bouwland in gebruik. Voor het overige deel behoorden ook de hooge zandgronden tot de gemeene weiden. Het hier liggende bouwland moet ongetwijfeld beschouwd worden te behooren tot de oudst geoccupeerde gronden, te vergelijken bij de bouwesch

van onze Oostelijke zandgronden. Van hieruit heeft, onder den invloed van de toename van het aantal van de groep, het bouwland (de van den aanvang af verdeelde Marke) zich uitgebreid. Een enkele maal is een dergelijke uitbreiding nog uit de archiefstukken of uit de overlevering aan te toonen.

Het gewas op de bouwlanden moest in vroeger tijden tegen het op de buitenweide loopende vee beschermd worden. Hiervoor werden de akkers omringd door walletjes van zand en plaggen. Op sommige plaatsen werden hogere dijken aangelegd, die met struiken beplant werden om overstuiving door duinzand tegen te gaan.

Hoewel er door verwaarloozing reeds veel verdwenen zijn, (ze hebben nu geen nut meer) is het stelsel van „veekeerende dijken”, zooals zij in de oude Markereglementen genoemd worden, ook tegenwoordig nog duidelijk in het landschap waar te nemen.

De voedergewassen voor het gemengde veeteeltbedrijf, v.n.l. aardappelen en rogge, worden op deze hooge zandgronden verbouwd. Zij vervullen reeds eeuwenlang dezelfde rol in het productieproces. Dit bouwland behoort tot het oude cultuurgebied. Het is gekenmerkt door kleine, door elkander liggende perceeltjes, omgeven door de oude veedijkjes; tegenwoordig liggen er ook enkele perceelen grasland tusschen.

Wat er van de hooge zandgronden buiten de veedijken ligt, is jong cultuurgebied, dat pas na de verdeeling der Marken, (in deze eeuw) particulier bezit is geworden. De tegenstelling met het oude cultuurgebied is opvallend; in plaats van de kleine, schots en scheef door elkaar liggende perceelen, zijn hier flinke kavels gemaakt, met een behoorlijke afwatering en een goed wegenstelsel (zie b.v. Groot Slecht bij Ballum en ten Noorden van de Vaarwaters bij Buren).

Het bodemgebruik is hier, zooals wij dat van het gemengde bedrijf op de hooge zandgronden kennen. Bouw- en weiland wisselen elkaar af; het bouwland geeft dezelfde producten als het oude cultuurland, n.l. aardappelen, rogge, en soms voedergewassen.

Wij moeten ons voorstellen, dat in den tijd van de Marken, de dorpen ontstaan zijn aan den rand van de bouwlanden. De nederzetting lag daar functioneel tusschen het verdeelde bouwland en de gemeenschappelijk beheerde hooilanden. In Hollum en Ballum waren dit de Mieden, die daar periodiek onder de bezitters van

een aandeel werden verdeeld. In Nes en Buren is een dergelijke periodieke verdeling niet meer aan te wijzen, doch ook hier stonden vroeger de hooilanden onder toezicht van het Markebestuur. Dorp en cultuurgrond lagen als een eiland, in de als weiden gebruikte woestliggende gemeene gronden. (Voor het Oostelijk deel van het eiland moet men Nes en Buren als een geheel rekenen).

Ook op den hoogen zandgrond, maar buiten de veedijkjes, op de vroegere buitenweide, vinden we den jongen cultuurgrond, kenbaar aan de groote rechthoekige perceelen en afgezet door prikkeldraad. Deze jonge cultuurgrond is voor het grootste gedeelte als weiland in gebruik. De afzetting met prikkeldraad is op Ameland altijd een vrij zeker teeken, dat we met jongen cultuurgrond te doen hebben. Op den ouden cultuurgrond zijn nog steeds greppels voor de grenzen der perceelen in gebruik.

Naar het Zuiden toe worden de zandgronden lager. Daar liggen de bij de dorpen behorende hooilanden, geheel (bij Hollum en Ballum) of gedeeltelijk (bij Nes en Buren) omgeven door vee- en zeekeerende dijkjes. Deze landerijen zijn verdeeld in vrij groote perceelen. Vooral op West-Ameland, waar in deze eeuw een ruilverkaveling van de Mieden, zooals men deze hooilanden noemt, plaats had, zijn de perceelen flink, en is de afwatering goed. Zelfs op de lage, veenachtige plaatsen, bijv. in de Meer, ten N.O. van Hollum, waar vroeger geen gras kon groeien, is tegenwoordig door verbetering van den waterstand, hooioogst mogelijk.

De laatste jaren zijn er enkele perceelen van de Mieden als weiland in gebruik genomen en langs de randen, waar de grond wat hooger is, liggen zelfs enkele rogge- en aardappelvelden.

De dorpen liggen duidelijk hooger dan het hooiland. In verband hiermede merken we op, dat Van Dieren voor Terschelling melding maakt van een jong holoceenen strandwal, waarop de nederzettingen liggen. Deze werd door de Waddenzee van het zeegat af in Oostelijke richting opgebouwd en verliep ongeveer evenwijdig met de kust. De strandwal was op Terschelling een belemmering voor de afwatering van de gronden, die er Noordelijk van lagen, naar het Wad, waardoor er tusschen de duinen en den strandwal lokaal veen gevormd werd (8). Lokaal veen, ongeveer midden op het eiland, nemen wij ook op Ameland waar. De beschikbare hoogtecijfers geven echter een te onvolledig beeld van een mogelijke

De afslag van het eiland aan de Z. W. punt. De veen-
lagen onder de duinen komen te voorschijn.

hoogeren rug in het terrein, dan dat wij met zekerheid tot het bestaan er van zouden mogen besluiten.

De drie grootste en oudste dorpen, Hollum, Ballum en Nes zijn echte gesloten vestigingen. De huizen staan dicht op elkaar en wijken alleen aan den Noordkant wat uiteen. De gesloten vestiging was hier noodzakelijk. In de eerste plaats, omdat men de hoogere gedeelten op moest zoeken, om veilig te zijn tegen het water. Bovendien was de z.g. binnenweide, de hooilanden, vroeger aan periodieke verdeling onderworpen (9) en kon dus niemand op een bepaald stuk grond eigendomsrecht doen gelden, zoodat het bouwen van een huis daar onmogelijk was. De geheele buitenweide (op Ameland meestal Grie genoemd) was gemeenschappelijk bezit. Alleen het bouwland van particulier eigendom, en hiervan heeft men te Hollum, toen expansie noodig was, dan ook gebruik gemaakt. Het gehucht Bliken, ten N.W. van het dorp, waarvan nu nog slechts één huis over is, maar dat uit een aantal verspreide woningen bestond, (getuige het groot aantal „huissteden” die de plaats, stee, van de afgebroken woningen nog aangeven), was op het bouwland van de oude marke gebouwd.

Typisch zijn de huizen in de dorpen. De mooie 17e- en 18e-eeuwsche geveltjes sieren de dorpsstraatjes en doen aan den voorkant niet vermoeden, dat we boerderijen voor ons zien. De meeste er van zijn dan ook werkelijk als burgerwoonhuizen gebouwd; door aanbouw van stallen en schuren heeft men er boerderijen van gemaakt. In den tijd van de walvischvaart brachten de Groenlandvaarders en ook de bemanning van andere schepen, kapitaal op het eiland. Vandaar dat de meeste gevelankers aangeven, dat de huizen uit de 17e en 18e eeuw dateeren, n.l. uit den bloeitijd van de walvischvaart. Slechts enkele huizen zijn van lateren datum. Na 1920 is men echter weer begonnen te bouwen. Zoo zien we dus naast de schilderachtige oude huisjes, moderne nieuwe huizen verrijzen. Ook begint een enkeling buiten de kom van de dorpen te bouwen. Maar de gewone Amelander zou zich „buiten de wereld” voelen, als hij niet aan alle kanten door zijn dorpsgenooten omringd was.

Buren, het vierde dorp, is heel anders gebouwd dan de andere drie. De huizen liggen veel verder uit elkaar, heel onregelmatig verstrooid. Het is waarschijnlijk een vestiging uit lateren tijd, toen

er wat meer particulier bezit was. Maar ook hier zijn de woningen op de hogere gedeelten gebouwd, wat geen wonder is, daar de dijk, die het eiland aan den Zuidkant beschermt pas enkele jaren geleden is aangelegd.

Eigenaardig is, dat de boomen, die de andere dorpen versieren, en daar met de grijsachtig gele geveltjes zoo'n mooi geheel vormen, in Buren totaal ontbreken. Waarschijnlijk zouden ze in het wijd uit elkander gebouwde dorp, waar ze niet tegen den wind beschut zijn, ook niet kunnen gedijen.

De hooi- en bouwlanden om de dorpen waren geheel (op West-Ameland) of gedeeltelijk (bij Nes-Buren op Oost-Ameland) door veekeerende dijken omgeven. Al het land n.l. buiten den cultuurgrond, lag woest en werd als gemeene weide gebruikt, de z.g. buitenweide (dit tegenover de binnenweide, de Miede, die binnendijks lag). Om nu het vee, dat den geheelen zomer op de buitenweide liep, te beletten op de hooi- en bouwlanden te komen, had men deze omgeven door dijkjes van zand en plaggen, die aan de buitenkant steil waren, maar naar binnen toe zacht glooiend aflieden.

Ook langs de toegangswegen naar de dorpen waren dergelijke wallen gemaakt, zoodat deze wegen aan beide kanten een muurtje van zand hadden. Aan de Zuidzijde van het eiland, bij de Waddenzee, gingen de veedijkjes over in den ouden zeedijk, (ongeveer $2\frac{1}{2}$ M. hoog) die bestond uit klei, wier en plaggen. Ook deze was aan een kant, n.l. de zeezijde steil, daar hij tevens als veekeering dienst moest doen. Zoowel de vee- als de zeedijkjes zijn nog grootendeels blijven staan, en geven in het landschap de grens aan tusschen den ouden cultuurgrond, en de vroegere gemeene Markegronden, waar tegenwoordig de nieuwe ontginningen liggen.

Op de kaart is al te zien, dat de oude zeedijk zeer vele bochten vertoont. Juist bij deze bochten liggen meest z.g. wielen, dat zijn diepe, met water gevulde gaten, die door de zee bij dijkdoorbraken in het Miedeland geslagen zijn. Deze wielen werden, als het water verzoet was, als drinkvijvers voor het vee benut. Voor hetzelfde doel vinden we langs de toegangswegen naar de dorpen ook nog gegraven kommen, de z.g. dobben, die dienden om het vee, dat

's avonds en 's morgens langs die route van en naar de gemeene weide gedreven werd, te laten drinken.

De oude zeedijk is nu gedeeltelijk afgegraven en de klei er van is gebruikt voor wegeaanleg enz. Tegen den binnenkant, en ook op de afgegraven plekken (waar door menging van de klei met het zand van den ondergrond een goede tuingrond ontstond) worden aardappelen, voederbieten en groenten verbouwd.

Van de oude zeedijken hebben wij een prachtig gezicht over het eiland. Hier is, zooals reeds werd gezegd, de grens tusschen oud en nieuw cultuurland. Aan de binnenzijde van den dijk liggen de hooilanden, die vooral in de maand Juni, als het gras bijna gemaaid kan worden, ons een prachtige, bijna ononderbroken groene vlakte vertoonen, enkele K.M.² groot. De kavels zijn vrij groot, afgescheiden door smalle greppels en enkele slootjes, en meestal van een van de hoofdwegen direct toegankelijk. Het mooie van het landschap, en tevens het typeerende voor dit gedeelte van den ouden cultuurgrond, is het wijde uitzicht, niet gestoord door afrasteringen van prikkeldraad of andere omheiningen. De beteekenis van dit beeld komt later ter sprake. Als weiland wordt dit gedeelte van den bodem zelden gebruikt; als dit noodig is, laat men het vee op Amelander manier aan het „tuur" loopen (d.w.z. aan een kort touw, dat met een z.g. tuurpen in den grond wordt vastgezet).

Buiten de vee- en zeedijken ligt het jonge cultuurlandschap. Hiertoe behoort vrijwel alles, wat vroeger tot de onverdeelde markgronden behoorde. Pas na de verdeling hiervan ging dit land in particulier bezit over.

Het gedeelte hiervan, dat langs de duinen ligt, werd reeds bij de hooge zandgronden besproken. Verder naar het Zuiden bestaat de bodem uit lagere zandgronden en veen, evenals in de binnenweiden. Deze zand- en veengronden vormen één geheel met het jonge zeeleigebied aan een wadkant. Enkele stukjes van de klei zijn als bouwland in gebruik, maar verder is alles weide. Hier ontbreekt de onafgebroken ruimte, die bij het oude cultuurland zo trof. Alle perceelen zijn omheind. Vele er van, (vooral op den zandgrond) zijn nog niet, of slecht geëgaliseerd. Kapitaalgebrek is hiervan de voornaamste oorzaak. De waterlopen en geulen, die het jonge zeeleigebied nog doorkruisen, herinneren aan de „slenken", die in vroeger tijd den Wadkant insneden. Grootte

wateroppervlakten liggen nog aan den binnenkant van de nieuwe zeedijken.

De grond langs de dijken in het jonge zeeleigebied bestaat uit klei, die in meerdere of mindere mate met zand is vermengd. Vooral tusschen Nes en Ballum is de menging sterk. Het zand overheerscht daar op sommige plaatsen vrijwel geheel; de grond ligt daar nog woest, en is als dorpsweide in gebruik. Het jonge zeeleigebied wordt aan den Zuidkant afgesloten door twee dijken. De eene begint bij de Hollumer Duinen ten Z.W. van dat dorp en buigt tusschen Ballum en Nes naar het Noorden om. Deze dijk is de zeekering van het Waterschap „De Grieën”. Ten Oosten hiervan ligt het Waterschap „Nes-Buren”. De zeedijk hiervan loopt niet geheel om Oost-Ameland heen, maar sluit aan bij de Kooi-duinen, ten Oosten van de Kooi.

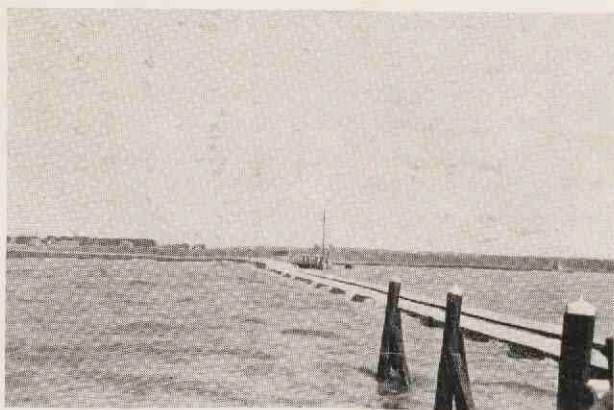
De scheidende dijk tusschen de twee waterschappen is a.h.w. een uitdrukking van de verschillen, die er bestaan tusschen Oosten en West-Ameland, verschillen, die ons later nog uit tal van feiten blijken zullen.

Tenslotte nog iets over de wegen en het verkeer in het algemeen. Zoowel het locale als het interlocale verkeer was en is in hooge mate van de geographische omstandigheden afhankelijk. Voor het locale verkeer zijn de natuurlijke belemmeringen, die er bestonden (slechte, stuivende wegen over de hooge zandgronden) sinds den aanleg van den straatweg nu ongeveer twintig jaar geleden, verdwenen. De aanleg van dezen weg zou vroeger onmogelijk geweest zijn, daar hij door overstuiven met duinzand of door wegspoelen, door het overslaande zeewater voortdurend bedreigd geweest zou zijn. Met de betere beplanting van de duinen, en den aanleg van den zeedijk zijn deze bezwaren overwonnen en is een zeer goed verkeer over het eiland mogelijk geworden. De hoofdverkeersweg loopt West-Oost, langs de as van het eiland. Loodrecht daarop staan de hoofdstraten van de dorpen. Het interlocale verkeer wordt op Ameland, evenals op de andere eilanden nog sterk beïnvloed door de geographische ligging. De gewone verbinding met het vasteland wordt onderhouden door den Rijksveerdienst. Eén keer per dag (in den zomer twee keer) vaart de postboot tusschen Nes en Holwerd heen en terug. De ondiepten van de Wadden maken het noodzakelijk, dat men hierbij een bepaalde route volgt; het is on-

De aanlegsteiger te Nes bij eb.

Foto Prof. v. Vuuren

De steiger te Nes bij gewoon hoog water.

mogelijk rechtstreeks op het doel af te varen. Op beide eindpunten van het traject zijn door den R. W. aanlegsteigers gebouwd, die een eind in zee liggen. De pier bij Holwerd is 1 K.M. lang; die bij Nes is korter. Ze zijn zóó gebouwd, dat de autobussen tot aan de boot kunnen rijden. Dit is vooral bij hoog water zeer noodig.

De overtocht kan alleen bij vloed volbracht worden. Bij hevige vorst, of bij aanhoudenden Oostenwind, als de vloed niet op kan komen, is het eiland onbereikbaar. Zoo was Ameland gedurende de vorstperiode van 1929, ruim 1½ maand door het ijs ingesloten, (van begin Februari tot half Maart). Om eenigszins een indruk te geven van een dergelijk isolement ontleenen wij het volgende aan het verslag van den Rijksveerdienst van dat jaar:

7 Februari verscheen een loodsboot met post in het Ameland Gat.

13 en 16 Febr. landden er vliegtuigen op de Vrijheidsplaat (ten Z.W. van Hollum).

Na 18 Febr. ging de post per slede over de Wadden. Op 28 Febr. zelfs per vrachtauto.

Nog op 5 Maart bracht men de post per slede en fiets over het ijs. Pas na 18 Maart kon de veerdienst weer geregeld onderhouden worden.

Bij zeer laag water (b.v. met Oostenwind) kan het gebeuren, dat de boot tijdens den overtocht op het Wad blijft steken, en daar soms gedurende meer getijden op hoog water blijft wachten. In het gunstigste geval kunnen de passagiers met een barkas van boord gehaald worden. Anders zijn zij gedwongen op de boot te blijven tot deze den tocht kan hervatten.

Een andere moeilijkheid is hoog water bij Westerstorm. Dan slaat het water over de uiteinden van de pieren heen en kan de boot niet op de gewone plaats meren. Daarom heeft men dicht onder den wal aanlegsteigers gemaakt, waar de boot bij hoogen vloed kan meren. Dergelijke verkeersmoeilijkheden kunnen in den zomer als er honderden badgasten vervoerd moeten worden, groot nadeel brengen. Ook voor de op het eiland wonende zeelieden is het onaangenaam, dat de verbinding met de vastewal, ondanks alle verbeteringen, die men in de laatste jaren heeft kunnen aanbrengen, nog steeds eenigszins onzeker is. Gelukkig is tegenwoordig het luchtverkeer in staat het isolement van het eiland desnoods te ver-

breken (bij ziekte enz.). Een behoorlijk vliegveld is daarom voor het eiland van het grootste belang.

De geografische ligging van Ameland doet het vermoeden rijzen, dat het klimaat den invloed van de zee duidelijk zal vertoonen.

Om dit na te gaan staan ons ten dienste de regenwaarnemingen van het K.N.M.I. te Hollum en waarnemingen, verricht op het, korten afstand voor de kust gelegen vuurschip Terschellingerbank. Een korte reeks waarnemingen te Hollum in Mei/Juni 1935 verricht geeft vergelijkingsmateriaal, om de cijfers van de stations Akkrum en den Helder op hun bruikbaarheid voor het bepalen van het klimaat van Ameland te toetsen. Het is op deze wijze, dat werd nagegaan het verschil tusschen maximum- en minimumtemperatuur, de dagelijksche amplitude. Immers, voor waarnemingsstations aan zee, als den Helder en Hollum, is te verwachten dat dit verschil geringer zal zijn, dan voor stations verder landinwaarts gelegen, zoals Akkrum. Uit de waarnemingsreeks werd daarom een aantal dagen gekozen, waarop de weersomstandigheden, wat bewolking en wind betreft, ongeveer gelijk waren.

Datum	Amplitude			Windkracht	Bewolking
	Helder	Akkrum	Hollum		
18 Mei	7,6°	12,4°	8,0°	kleiner dan 4	vrij zwaar.
22 Mei	2,0°	8,8°	4,1°	" " 5	{ Akkrum en Hol- matig.
25 Mei	3,0°	10,1°	4,9°	4—6 (N.O.)	{ Helder zwaar zeer gering.
29 Mei	4,5°	16,6°	6,4°	kleiner dan 4	{ Helder gering. gering.
30 Mei	3,8°	8,6°	4,8°	" " 4	{ Akkrum iets meer.
31 Mei	5,0°	10,0°	5,6°	" " 4	matig.
1 Jun.	4,9°	8,2°	8,9°	{ 2—3, Hollum v.m. windstil.	{ matig. Hollum 8 uur v.m. zwaar.

De amplitude van Akkrum was in de meeste gevallen veel grooter dan die van de beide andere stations. Vooral op een warme dag, zoals 29 Mei geweest is, komt duidelijk te voorschijn, dat het klimaat van Akkrum veel grooter uitersten vertoont, dan de dichter bij zee gelegen stations den Helder en Hollum. Deels zal dit ook aan de bewolking gelegen hebben; bij een gebroken bewolking zoals Akkrum op die dag had, is de verwarming door straling nog

grooter, dan bij de vrijwel geheel onbedekte lucht, die op de beide andere stations werd waargenomen.

Een voor het voorjaar typische dag was 25 Mei. De relatief koude Noordoostenwind bracht weinig bewolking aan de kust. Verder landinwaarts was de lucht al verwarmd; Akkrum toonde een zwaarder bewolking dan Hollum en den Helder.

Op 1 Juni had Hollum van de drie stations de grootste amplitude. Deze vond voornamelijk haar oorzaak in het lage maximum. De windstilte, die er in de nacht heerschte, maakte, dat de invloed van de zee tijdelijk werd uitgeschakeld, zoodat de temperatuur kon dalen, zelfs nog beneden die van het landstation.

Het is niet mogelijk aan de hand van deze cijfers een volledige beschouwing te geven van het weer op Ameland. Een typisch eilandverschijnsel, de matigende invloed van de zee op het klimaat, komt uit deze weinige gegevens echter duidelijk naar voren. In vergelijking met het toch vrij dichtbijgelegen landstation is de temperatuur gelijkmatig.

Dat door de bewoners dikwijls geklaagd wordt over de guurheid van het klimaat, vindt niet zoozeer zijn oorzaak in de temperatuur, dan wel in de wind. Windstilte komt op de eilanden zelden voor. Dat de windsnelheid belangrijk is, geeft de volgende tabel aan, die ontleend is aan het werk van Dr. Braak (10).

Gemiddelde windsnelheid in Meters per secunde.

	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Vlieland . .	7.6	6.9	7.4	7.2	6.7	6.9	6.7	6.6	6.7	7.1	7.3	8.0	7.1
Rottumeroog	7.6	7.2	7.2	7.0	6.9	7.0	6.6	6.7	6.8	7.4	7.3	8.0	7.1
Borkum . .	6.9	6.5	6.7	6.0	5.7	5.7	5.6	6.0	5.9	6.9	7.1	7.3	6.4
Groningen .	5.4	5.0	5.0	4.7	4.3	4.1	3.9	4.0	4.0	4.4	4.8	5.0	4.6

De snelheid van de wind en dus ook de windkracht, is op de eilanden veel grooter dan op het land.

Deze aanzienlijke snelheid van de wind is van grooten invloed op het landschap. De boomgroei is beperkt tot de dorpen; liggen de woningen iets verder uit elkaar, wat b.v. te Buren het geval is, dan ontbreken de boomen. Buiten de dorpen ligt het vlakke terrein, waar de wind vrij spel heeft, en slechts enkele scheefgewaaide struiken laat bestaan.

Onder speciale voorzorgen heeft men kans gezien in de duinen

de boschaanplant te doen gelukken. Ook op het stuiven der duinen in de vorige eeuw had de wind grooten invloed. Naast temperatuur en wind is, speciaal voor het boerenbedrijf, de neerslag van belang

Gemiddelde regenval. Waarnemingen 1891—1930. (11)

Stations	Winter			Lente			Zomer			Herfst			Jaar
	Dec.	Jan.	Fbr.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Spt.	Oct.	Nov.	
Texel . . .	70	56	42	44	40	41	45	59	70	72	78	72	689 m.m.
Vlieland . .	72	59	43	47	39	40	46	58	80	77	89	81	731 " "
West-Terschelling	71	57	44	47	39	41	47	58	79	73	90	76	722 " "
Hollum op Ameland	62	46	38	40	38	38	48	64	82	69	81	70	676 " "
Leeuwarden	67	53	44	47	41	45	55	72	87	68	80	68	727 " "

Nes (op de regenkaart van Nederland t.o. pg. 190 in Schuilings handboek) heeft 675 m.m. regen.

Hollum heeft dus een laag regencijfer. Vooral het voorjaar is zeer droog; het regenminimum, dat voor ons land in den regel in Februari of April valt, is hier verschoven tot in Mei.

Dr. Braak verklaart dit als volgt (12):

„In Mei is de luchttemperatuur boven zee het verst beneden die der landstations en het is begrijpelijk, dat deze voor den neerslag ongunstige toestand zich bij de veelvuldige N.W. winden het meest op de Waddeneilanden doet gevoelen.”

Dat hier werkelijk in het voorjaar de Noordelijke winden veelvuldig voorkomen, blijkt uit de waarnemingen op het vuurschip „Terschellingerbank”.

Van 1884—1908 werd waargenomen (13):

	Wind met Noordelijke component	Wind met Zuidelijke component
Winter	24 % van de waarnemingen.	45 % van de waarnemingen.
Voorjaar	37 % van de waarnemingen.	31 % van de waarnemingen.
Zomer	40 % van de waarnemingen.	27 % van de waarnemingen.
Herfst	28 % van de waarnemingen.	42 % van de waarnemingen.

De meeste regen valt in Augustus. Het October-maximum dat door vele regenstations nabij de kust wordt waargenomen komt hier als secundair-maximum toch nog duidelijk naar voren.

NES: De dorpswegen zijn in den winter
nog moeilijk begaanbaar.

Foto Prof. v. Vuuren

BUREN: De huizen liggen vrij ver uit elkaar. Boomen ontbreken vrijwel geheel.

Over het algemeen kunnen we van het klimaat op Ameland dus zeggen, dat, hoewel de zee een matigenden invloed heeft, de voortdurend waaiende wind het klimaat kouder doet lijken dan het is. Een feit is, dat het vee vrij laat in den herfst nog buiten loopt, (vroeger tot 5 December) terwijl het nieuwe landbouwjaar vroeger pas begon op 12 Mei (van dien dag af was het loopen door de hooilanden verboden).

Het is dan ook een bekend feit, dat het begin der jaargetijden, vergeleken met de plaatsen meer landinwaarts, op de eilanden, iets vertraagd is.

AANTEEKENINGEN BEHOORENDE BIJ HOOFDSTUK I

1. Henket, H. M., Duinen en oeverwerken op Ameland. Gedenkboek Kon. Inst. v. Ing. pag. 143 v.v.
2. Gedenkboek Ned. Heide Mij., 1913 pag. 93.
3. Inlichtingen van den Duinwachter van R. Waterstaat.
4. Inlichtingen Secretarie Ameland.
5. Staring, W. C. H., De bodem van Nederland. I. 1856. pag. 326.
6. Koopmans, D. en A. N., De plantengroei van Ameland. De levendige natuur XXLX, pag. 333.
7. Dieren J. W. van, Organogene Dünenbildung u.s.w.
8. Dieren J. W. van, Organogene Dünenbildung u.s.w.
9. Houwink, J., De Staatkundige en Rechtsgeschiedenis van Ameland tot deze eeuw. pag. 226.
10. Braak, C., Mededeelingen en Verh. K.N.M.I. No. 32, pag. 31.

11. Braak, C., Mededeelingen en Verh. K.N.M.I. No. 34a, pag. 60.
12. Braak, C., Mededeelingen en Verh. K.N.M.I. No. 34a, pag. 74.
13. Stok, v. d., Mededeelingen K.N.M.I. No. 13a, pag. 14 en volgende.

Foto Prof. v. Vuuren

Het dorp Ballum.
De oostkant, gezicht over de Miede naar het dorp.

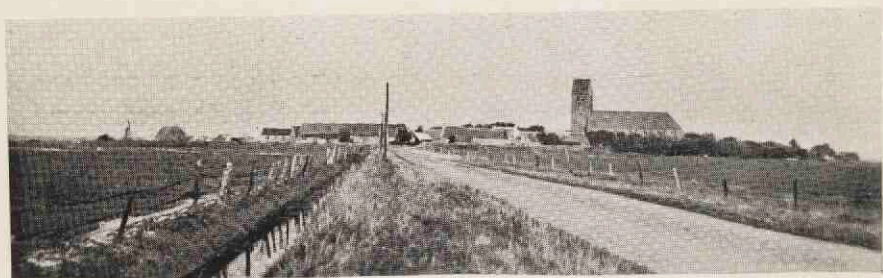

Foto Prof. v. Vuuren

Hollum gezien vanaf de Reeweg, in het Zuiden. De oude zeedijk sluit het dorp hier af; links en rechts van de weg de Grie.

HOOFDSTUK II

DE OUDE TOESTAND

In 1854 werd, op last van de Staten van Friesland een kaart uitgegeven van het eiland Ameland. Deze kaart uit het midden van de vorige eeuw, vóór de groote landbouwcrisis ook hier dwong tot moderniseering van de bedrijven, waardoor het landschap groote veranderingen zou ondergaan, is een waardevolle basis voor een recontractie van het boerenbedrijf op Ameland in de vorige eeuw.

We kunnen dit nog aanvullen met de gegevens, die Burgemeester V. Heeckeren in zijn eerste gemeenteverslagen heeft vastgelegd.

Allereerst de kaart, die ons een inzicht in het landschap moet geven. (Kaart I).

De duinen, die nu een onafgebroken rij, ongeveer evenwijdig met de kust vormen, waren in de vorige eeuw verdeeld in twee sikkelvormig omgebogen groepen. Die op het Westelijk deel van het eiland beschermden Hollum en Ballum, terwijl achter de Oostelijke duingroep Nes en Buren lagen. Ongeveer een vierde van het eiland werd verder ingenomen door een groote zandplaat met enkele duingroepjes, het Nieuwland's Rijd en de Pinke- of Oerderduinen.

Opvallend is de duidelijke scheiding tusschen het Oostelijk en het Westelijk deel van het eiland. De duingroepen, die oorspronkelijk los van elkander lagen, waren in 1854 verbonden door den z.g. Helmdam. Deze plaats, waar een diepe kreek, de Slenk, den Zuidoever insneed, was van oudsher een bedreigd punt geweest. Niet alleen was de Slenk een verkeersbelemmering, als de wind het water van het Wad tot ver over het eiland stuwde (1), ook van den Noordkant dreigde gevaar, als de Noordzee bij hoogen vloed oversloeg en zee en wad hier in elkander vloeiden. Om het verkeer van Oost naar West mogelijk te maken, heeft men in de 19e eeuw een brug over de slenk geslagen (2). Door de aan-

vallen op dit punt van twee kanten, werd een doorbraak van het eiland als het ware al voorbereid. Nog in 1856 schreef men in het Gemeenteverslag: „Het eiland wordt bedreigd door een algeheele doorbraak van het Noorden en van het Zuiden" (3).

Geen wonder, dat men pogingen deed om een dergelijk onheil te voorkomen (4).

In 1808 werden op kosten van het Domeinbestuur de duinen door een zanddijk verbonden, maar deze werd nog hetzelfde jaar door storm vernield. De Rijkswaterstaat probeerde het in 1828 met behulp van rijsschermen en stroo. Maar in 1845 was men nog niet tot resultaat gekomen. Het volgend jaar werd het werk met kracht aangepakt. Het zand werd gemold, d.w.z. met groote borden, die door paarden getrokken werden, bij elkaar geschraapt, en in 1851 was de dijk gereed. Later vormde zich een voorduin, en in 1890 legde de R. W. nog een stuifdijk aan ten Noorden van den Molderdijk, waardoor de groote inbochting van de duinenrij in het midden van het eiland geheel verdwenen was.

Maar ook op een ander punt dreigde gevaar. De Oostelijke duingroepen waren bij hoog water geïsoleerd. Gevaarlijk was dit niet alleen voor het eiland, maar tevens voor het daar grazende jongvee. Dit was dan onbereikbaar en liep gevaar te verdrinken.

In 1855 probeerde men daarom ook hier een zanddijk aan te laten stuiven; deze pogingen mislukten echter, evenals die, welke in 1880 aangewend werden. In 1882 probeerde men het opnieuw. Een stuifdijk werd aangelegd tusschen de Kooi- en Oerderduinen over een lengte van 3600 M. De voornaamste gaten in de duinenrij waren hiermede gedicht. Toch bleef de zee een gevaarlijke vijand voor het eiland. De aanleg van nog andere stuifdijken was noodzakelijk om de zwakke plekken te versterken. De duinen tusschen Hollum en Ballum bijv. waren laag en hadden veel van afslag te lijden.

Aan het eind van de 19e eeuw waren dus door de zorg van den R. W. de oorspronkelijk losse duingroepen door stuifdijken aaneengeschakeld tot een behoorlijke kustverdediging.

Binnen de duinbogen lagen de dorpen, met de hooi- en bouwlanden, omringd door dijkjes. Buiten de dijkjes lag de woeste grond, de onverdeelde markegrond, de buitenweide of Grie. Deze bestond uit vele grondsoorten, varieerend tusschen de hooge zanden

aan den duinkant en de slikkerige klei van den Waddenzoom.

Men kan a.h.w. drie „cultuureilanden” onderscheiden, aan alle kanten omgeven door woeste gronden. Duidelijk blijkt nu, waarom in de inleiding verschil werd gemaakt tusschen den ouden en den nieuwen cultuurgrond.

Bespreken wij eerst het oude cultuurlandschap, zooals het op de kaart staat aangegeven.

Zelfs bij een oppervlakkige beschouwing valt al dadelijk het groote verschil tusschen de perceelsindeeling op het Oostelijk en het Westelijk deel van het eiland in het oog. De versnippering van een deel van de gronden in het Westen is door den teekenaar prachtig in beeld gebracht. Met schijnbaar groote nauwkeurigheid heeft hij de kleine, zeer smalle perceeltjes geteekend. Schijnbaar, want zelfs van de kadasterkaart van dien tijd werd door deskundigen gezegd, dat er maar één ding met zekerheid over te zeggen viel, n.l. dat zij onjuist was (5). Toch krijgt men door de teekening een algemeen inzicht in de verdeeling van den grond.

Het zijn de Mieden, de hooilanden, die al eeuwen lang door de Amelander boerenfamilies gebruikt werden. In vroeger eeuwen werden deze landerijen periodiek verdeeld. Om deze uitgifte van grond zoo eerlijk mogelijk te doen geschieden, werden aan iederen rechthebbende stukken aangewezen over de geheele Miede verspreid, welke tezamen de oppervlakte hadden van zijn aandeel. Dit geschiedde, opdat ieder in zijn aandeel goede en slechte stukken verkreeg. Toen de periodieke verdeeling werd afgeschaft, behield een ieder, wat hij op dat tijdstip bezat. Het land van elk der gerechtigden lag dus over de geheele Miede verspreid en bestond uit een aantal kleine perceeltjes. In later jaren werd het er door erven en koop niet beter op. Door de langdurig voortgezette opdeeling van de bedrijven was hier tenslotte een warwinkel van kleine perceeltjes ontstaan, slecht van vorm (te lang en te smal), zonder behoorlijke afwatering en zonder toegangswegen.

Het lijkt een raadsel, hoe ieder ooit zijn eigen grond heeft kunnen terugvinden. De afscheidingen van de perceelen waren niet of slecht aangegeven. Met een mes sneed men soms de voorletters van den eigenaar in de graszode (in vroeger tijd had men daarvoor een bepaald merk, bestaande uit enkele rechte lijnen, dat ook als onderteekening van officieele documenten gebruikt werd).

Alleen in de Mieden waren deze kleine perceeltjes; op de hooge zandgronden waren zij wat grooter.

Hier lag het bouwland, de van oudsher „verdeelde Mark”. Dit was particulier eigendom, maar stond toch onder toezicht van de bestuurders van de Mark. Waar Houwink zegt: (van Hollum) ...de verdeelde Mark- de Miede en andere binnenlanden onder het toezicht van de rechters (de leden van het Markebestuur)... (6) kan hij moeilijk anders bedoelen dan de hooge zandgronden, ook wel „omland” genoemd, die grootendeels als bouwland in gebruik waren. Behalve het eigenlijk omland, dat bij de Mieden aansloot, had men ook nog z.g. „hiemen”, d.i. kleine stukken bouwland, aan alle kanten door dijkes omgeven. Dit zijn waarschijnlijk ontginningen van stukken Markegrond. Naarmate de behoefte aan bouwland toenam, ging men stukken van de onverdeelde Mark exploiteeren.

Maar ook de andere landen waren door aarden wallen omringd, de z.g. veedijkjes. Zij dienden om het vee, dat op de algemeene weide liep, van de landerijen te weren.

Daar het hout op het eiland schaarsch was, behielp men zich met de middelen, die men had, en werden de walletjes van zand en plaggen geconstrueerd. Langs den Zuidrand van de Mieden, waar de dijk tevens als zeeweering dienst moest doen, werd bij den aanleg ook nog wier gebruikt. Langs den duinkant hielden de dijken ook het stuivende zand eenigszins tegen.

Hoewel de grootte der perceelen van het Omland iets beter was dan in de Mieden, was toch ook hier een goede exploitatie onmogelijk door den slechten toestand van de wegen en waterlossingen. Deze ontbraken vrijwel geheel.

De landerijen van Nes en Buren vormden een aaneengesloten geheel, door zeedijkjes in het Z.W. en Z.O. gedeeltelijk beschermd. De eerste aanvallen van de Waddenzee mag men daarmee misschien hebben afgeweerd, het groot aantal wielen, dat op de kaart staat aangegeven, juist daar, waar de dijk ontbreekt, wijzen er op, dat het water maar al te vaak tot hier is doorgedrongen en daarbij zijn sporen heeft achtergelaten. De boeren ondervonden er dikwijls de nadeelige gevolgen van, als het hooi wegdreef (7), of als, erger nog, de vloed zoo hoog kwam, dat ook de hooger gelegen bouwlanden overstroonden (8). Hoewel de perceelen hier over het algemeen grooter waren dan op West-Ameland, is ook hier de vorm

De oude veedijken omzoomden de toegangswegen naar de dorpen en beletten het vee op de hooi- en bouwlanden te komen.

ongunstig, en zijn wegen en waterlossingen minimaal. Het gebruik van den grond is hier hetzelfde als bij Hollum en Ballum.

Bij Nes/Buren vinden we op sommige plaatsen in de Miede nog een dun laagje klei, overgebleven van de vroegere overstromingen. De Mieden in het Westen, waar de zee niet kon komen, bestaan geheel uit zand en veen. Waarschijnlijk zijn de bewoners van het eiland tot dijkbouw overgegaan, toen de zich uitbreidende Wadden-zee (14e eeuw?) een bedreiging voor hun landerijen begon te worden.

Daarmede was tevens een grens gesteld aan het occupatiegebied. Naar het Z. was uitbreiding niet meer mogelijk, zonder den dijk te verleggen. Alleen aan den Noordkant op de hooge, moeilijk te exploiteren duinzanden kon men het areaal cultuurgrond nog vergrooten. Daar werden de z.g. „hiemen” aangelegd. Een deel van den gemeenschappelijken grond, de onverdeelde markegrond, werd omdijkt en ontgonnen, en ging daardoor in particulier bezit over. Eigenaardig is, dat een van de grootste van die ontginningen, het z.g. Koudenburgs Hiem bij Hollum in 1695 geheel in bezit was van de Heeren van het Eiland (9).

Hollum, het dorp met de grootste bevolking heeft deze expansie het meest noodig gehad, en heeft er niet tegenop gezien het onvruchtbare duinzand te gaan bewerken.

Minder behoefte aan uitbreiding had Ballum. Blijkbaar was er voldoende grond voor de kleine, hier wonende groep. Enkele kleinere Hiemen wijzen op ontginningen in vroeger eeuwen. Ook te Nes en Buren is blijkbaar uitbreiding van den cultuurgrond noodig geweest. De Akkers en het Nieuwland bij Buren zijn a.h.w. in de gemeene weide „uitgebouwd”.

Ten Noorden van deze beide dorpen in de duinen liggen de Vleijen en de Duinlanden (10). De voor Ameland zeer groote perceelen doen vermoeden, dat ook deze pas later geëxploiteerd zullen zijn; vermoedelijk zijn deze gronden voor het grootste gedeelte als weiland in gebruik geweest en daarvoor zeer extensief gebruikt, zoodat van een moeizame ontginning als bij de hiemen geen sprake was. Nes had, voor een zoo groot dorp, betrekkelijk weinig cultuurgrond. Men moet daarbij echter bedenken, dat de agrarische bevolking van het dorp waarschijnlijk een kleiner deel uitmaakte van het totaal, dan in de andere dorpen. Hier was n.l.:

- 1e. Het administratieve centrum,
- 2e. Het veer naar Holwerd,
- 3e. Veel winkels en bedrijf voor de passeerende schepen, die over het Wad van en naar Oost-Friesland en Hamburg voeren en hier vlak langs den wal moesten (11).

Als een aparte ontginning liggen de Kooilanden midden in de gemeenschappelijke gronden van Buren, ten Oosten van dat dorp. Ze waren geheel omdijkt en behoorden met de kooiplaats tot de eendenkooi, opgericht in 1705 door de Friesche Oranje's die toen juist het eiland van de erfgenamen der Camminga's gekocht hadden.

Eigenaardig is de ligging der Zwartwoldster landen, vlak aan den Wadkant; zonder eenige bescherming tegen het zeewater. Ze waren verkaveld. In 1560 lag hier nog een dorp, Swartenwolden, dat echter evenals een oostelijker gelegen gehucht, (Oerd) sindsdien verdwenen is (12).

Buiten de dijkes hield het particulier bezit op en strekte zich over de geheele lengte van het eiland een strook grond uit, die op enkele plaatsen van den duinvoet tot den Wadkant reikte, en die communaal bezit was. Alle grond dus buiten de dijkes en buiten de duinen was onverdeelde Markegrond, de z.g. Buitenweide.

Het Westelijk deel van het eiland werd in beslag genomen door de Buitenweide van Hollum en Ballum, die van de markgenooten wonende in de beide dorpen gezamenlijk was. Deze liep tot aan de Slenk. Daar begon de gemeene weide van Nes, die bestond uit het land langs den Wadkant, buiten den zeedijk tot aan de Schipsloot. Alles ten Oosten hiervan behoorde aan de Markgenooten van Buren.

De Gemeene Weiden besloegen dus de geheele Marsch en een deel der hooge zandgronden. Meestal werd de duinstrook ook nog door de marktgenooten beweid. Daardoor ontstonden steeds moeilijkheden, vooral omdat door het vertrappen van de begroeiing en het afgrazen van de jonge spruiten van de helm, de duinen gingen stuiven en niet alleen de gemeene weiden, maar ook de bouwlanden en zelfs de Mieden met een laag fijn zand bedekten. Herhaaldelijk worden klachten over het stuiven geuit in de Gemeenteverslagen van het eind der vorige eeuw. (13). In 1858 schreef de Burgemeester daarover; ...de duinen, vooral vanaf Ballum tot Hollum, verkeeren dan ook in een zeer slechten staat. Bunders en

bunders weideland zijn aldaar reeds door duinzand overdekt en onvruchtbaar gemaakt. (14 t.e.m. 20).

Ook uit later jaren bereiken ons klachten.

(21) Gemeenteverslag 1884: ...is ten Westen van Hollum een gedeelte der gemeene weiden, ter grootte van ongeveer 80 H.A. door het zand der Rijksduinen overstoven; te Nes de geheele slinkweide, groot 31 H.A. ter waarde van f 6000.— terwijl de duinvlakte van Nes tot Hollum en een gedeelte der weide ten Noorden waarvan de Rijkszeekeerende duinen (liggen) door die duinen onder het duinzand bedolven zijn. Hebben daartegen en tegen de overstromingen geen voorzieningen plaats, dan is langzaam maar zeker de ondergang van het eiland te wachten."

Dit is echter geen klacht, die alleen in de 19e eeuw geuit werd. Reeds daarvoor klaagde Ds. Burger, de toenmalige predikant van Hollum en Ballum, schrijver van het stuk over Ameland in de Tegenwoordige Staat; ...want de Kerk hadde schoone inkomste, eer dat haar landerijen zoo verstoven waren (22).

De duinen van Hollum en Ballum waren van oudsher door de markgenooten in gebruik als weide voor hun vee, op dezelfde voorwaarden als voor de onverdeelde markegronden golden (23). Naar evenredigheid van het land, dat men in de Miede bezat, had men het recht vee in de buitenweide en in de duinen te weiden.

Op Oost-Ameland waren de duinen (behalve de strandduinen) nog in de 19e eeuw aan den „vrijgang" onderworpen, d.w.z. dat gedurende een bepaalden tijd van het jaar, van half September tot begin December, al het vee van die dorpen er in geweid mocht worden (24).

Men zag heel goed in, welk gevaar het stuiven van de duinen voor het eiland opleverde. Niet alleen door de verwoesting van de bouw- en weilanden, maar ook de duinenrij werd zoodanig verzwakt, dat bij storm groote stukken wegsloegen (25). Het verstuiven werd echter niet geweten aan het weiden van vee in de duinen, maar aan het steken van helm. Men hield op Ameland vol, „het was al jaren zoo, waarom zou het nu ineens slecht zijn." Tot de Rijks-Waterstaat, in 1880 ongeveer, als proef drie vakken van de duinen, elk groot 300 bij 300 M., afrasterde en met helm bepootte. De proef gelukte; men begon in 1884 het geheele duin af te rasteren en met helm te beplanten (26 t.e.m. 32).

Maar ook van den Zuidkant dreigde gevaar.

De Wadkant was niet bedijkt en alleen de binnenlanden waren min of meer beschermd door de oude zeedijken. Talrijk zijn in deze dijken de bochten, die dikwijls aan de buiten- of binnenkant een wiel, d.i. een diepe kom hebben. Bij storm gebeurde het n.l. maar al te vaak, dat de zwakke dijk bezweek, en het met geweld binnenstroomende water een diep gat scheurde in de Miede.

Dergelijke overstromingen hadden meestal zeer schadelijke gevolgen. Niet alleen misten de boeren een stuk van den grond, maar het zoute water bedierf het plantendek, en het losgewoelde zand van den ondergrond bedekte de graszode. Een denkbeeld van een dergelijke verwoesting geeft ons een beschrijving in het gemeenteverslag van 1862.

„Den 20 December werd het eiland grootendeels door zee-water, door den toen woedenden hevigen storm, overstroemd, tengevolge waarvan de dijken der hooi- en bouwlanden van Nes, Buren en Ballum doorbroken en vernield werden, waardoor belangrijke schade veroorzaakt werd, terwijl door die overstroming weinig vooruitzicht op een goeden oogst bestaat; vooral te Ballum, alwaar de hooi- en bouwlanden voor overstroming open liggen, als zijnde daar een gat gescheurd, het welk niet door de belanghebbenden gedempt kan worden, en door hetwelk die landen voor het zee-water open liggen.

Wij vleien ons, dat het gedaan verzoek om het gat van Rijkswege late laten dempen, gunstiglijk toegestaan worde.”

De regeering heeft blijkbaar ingezien, dat de arme boerenbevolking hier onmogelijk zelf de kosten kon dragen, want in 1864 is met behulp van Rijk en provincie de dijk weer hersteld.

Werd de dijk weer gedicht, (waarbij alle dorpelingen moesten helpen), dan legde men deze, al naar het uitkwam, voor of achter het wiel om, waardoor de scherpe bochten ontstonden. Aan dichten van de wielen viel door de groote diepte meestal niet te denken. Was het water er in eenmaal verzoet, dan diende het wiel verder als drinkvijver („dobbe”) voor het vee. Omdat men altijd zuinig met het zoete water moest zijn, (kanalen en slooten waren er niet) werden de dobben regelmatig schoon gehouden. Tegenwoordig laat dit wel eens te wenschen over; daardoor groeien vele dobben dicht of drogen uit.

De buitenweide lag geheel open voor eb en vloed. Als oeververdediging was op de gevaarlijkste plaatsen rijs- en steenbeslagwerk aangebracht om den afslag te verhinderen. Veel hielp dit echter niet, vooral niet tusschen Nes en Ballum, waar de stroom zoodanig op de kust stond, dat het oeverwerk ondermijnd werd. Door den aanleg van een stroomleidenden dam in de Ballumer Bocht (in 1846—'47) werd de stroom verlegd en werd verdere vernieling op dat punt voorkomen (35).

Toch bleef de zee het land bedreigen (36). De talloze geulen en slenken, die den Wadkant insneden, verwijdden zich aan den mond tot aestuariën. Het wegstroomende water schuurde hier de oevers uit, en brokkelde de klei af. Deze slenken of slooten drongen tot ver in het land door. Enkele waren zoo diep, dat bij storm en 's winters de schepen er een schuilplaats in zochten (37), getuige namen als Schipsloot en Schuitenleije. De slenken hadden verder nut als waterloozing. Was door hooge vloed het onbedijkte land overstroomd, dan kon hierdoor een snelle afstroming tot stand komen, zoodat het zoute water niet al te lang op de landerijen bleef staan.

Op Ameland, evenals op vele andere Waddeneilanden, was dus het bedijkte land, dat particulier bezit was, omgeven door den onverdeelden Markegrond, die onbedijkt was. Dit voorkomen van de Markeorganisatie behoeft niet te worden afgeleid uit de afkomst van de groep, die haar had ingesteld. Uit de voorgaande beschrijving blijkt duidelijk, dat het gemeenschappelijk gebruik van den grond hier door de eigenschappen van het milieu werd opgelegd. Vanuit het Noorden dreigde het steeds stuivende duinzand, terwijl aan den Zuidkant de Wadden het gebied voortdurend verkleinden. Dergelijke schadelijke invloeden konden onmogelijk door het individu alleen geweerd worden. Een organisatie zooals die in het Markeverband was daarom noodzakelijk. Het is hiermede echter nog niet bewezen, dat het juist alleen deze factoren geweest zijn, die de Marke hebben doen ontstaan. Maar zeker is wel, dat hierdoor deze sociale organisatie zich tot de 20ste eeuw heeft kunnen handhaven.

Op de inrichting van de Marken zelf komen wij later terug.

Veel bracht de buitenweide niet op. Toch was de grond grootendeels goed tot zeer goed. Maar aan het onderhoud er van werd

niets gedaan. Het onbeschermd land was in den loop der eeuwen bedekt met een kleilaag. De dikte van deze laag varieert sterk. Op enkele plaatsen bedraagt zij 70 à 80 c.M., elders niet meer dan 20 à 30 c.M. Dit was vooral bij de oude zeedijkjes het geval. Het water had hier groote en kleinere gaten geslagen, waardoor de klei weer weggespoeld was. Ook langs de slenken varieerde de dikte der kleilaag zeer. Op andere plaatsen was de klei vermengd met zand, zoodat een zavelgrond ontstaan was (38, 39).

De zee heeft dus zoowel scheppend als vernielend gewerkt. Aan den eenen kant werd de Waddenzoom door de kracht van het water vernield, maar daartegenover staat, dat de scheppende kracht van de zee slikken en schorren deed ontstaan, die, zoodra ze begroeid waren, weer als weide gebruikt werden. Voordat de dijk er was, vergrootten dergelijke schorren de Buitenweide. Toch schijnt er de laatste eeuwen meer afslag dan aanwas geweest te zijn. Letten we bijv. eens op de landerijen bij Nes en Buren.

Het is bijna niet aan te nemen, dat men grond, die zoo dicht bij de zee ligt als de Nesser Mieden en de Zwartwoldster landen als particulier bezit in gebruik zou nemen, terwijl de omringende landerijen onverdeeld gebleven zijn, omdat de individueele exploitatie niet goed uitvoerbaar was.

Toch zijn deze Zwartwoldster landerijen al lang als hooiland in gebruik. Zij waren in 1729 blijkbaar al particulier bezit. Toen werd er n.l. een regeling getroffen tusschen de eigenaren der landen voor het toezicht er op (40).

Waarschijnlijk lagen toen die landerijen niet zoo dicht bij de zee, maar zijn zij door afslag aan den oever komen te liggen. Ook bij Nes is blijkbaar het eiland vroeger veel breeder geweest (41, 42, 43). Het is mij niet gelukt, betrouwbare gegevens hierover te vinden.

Door het ontbreken van een dijk of kade, aan den Zuidkant, overstroomde het eiland bij elken hoogen vloed. De eenige goede zijde hiervan was, dat er telkens een laagje slib op het land werd afgezet; deze natuurlijke bemesting was van te meer belang, omdat elk onderhoud van de gemeene gronden ontbrak. Er waren echter ook groote nadeelen aan verbonden. Bij snel opkomenden vloed liep het vee gevaar te verdrinken. Het zoute water kon niet vlug worden afgevoerd, de oever lag hier hooger dan het meer binnen-

Foto Prof. v. Vuuren

De afslag van het eiland aan de Westkant. (Sept. 1935). Het badhuis moest in najaar 1935 worden afgebroken.

waarts gelegen land, (± 40 c.M.), zoodat het water moeilijk weer weg kon stroomen (44); greppels graven was gevaarlijk, daar deze door de kracht van het stroomende water uitgediept en verwijd zouden worden. Vele planten stierven af; dobben en wielen buiten den dijk verzilten. Had dit in den herfst plaats, als het vee in de binnenweide liep (vrijgang) of al op stal stond, dan was het niet zoo erg; de winterregens zorgden wel voor afvoer van het overtollige zout in den bodem. In den voorzomer kon zoo'n overstroming noodlottig zijn (45). Gedurende het meestal droge voorjaar stierven de planten op den verzilten bodem en bleef er bijna geen voedsel voor het vee over. Dat was dan gedwongen den duinkant op te zoeken waardoor de verstuiving van de zeevering niet uit kon blijven.

Aan het onderhoud van de gemeene weide werd niets gedaan, integendeel, men vernielde hier en daar de begroeiing nog door het steken van plaggen, voor het onderhoud van de dijken. De vruchtbare kleigrond werd wel zeer extensief geëxploiteerd (46). Zoolang de grond onverdeeld bleef, was er ook geen kans op verbetering in den toestand. Maar... verdeling en individueele exploitatie was practisch onuitvoerbaar, zoolang de landen niet waren ingedijkt. Het risico, dat men liep om de in gebruik genomen landen te verliezen door afslag was groot. Goede weide kon het land nooit worden door het overstromende zoute water, om van akkerbouw nog niet eens te spreken. Omheinen van de landerijen was te gevaarlijk; het vee moest te allen tijde kunnen vluchten voor het opkomende water (47). Maar ook de zandgrond kon niet verdeeld worden, zoolang de lage landen niet omdijkt waren. Deze moesten n.l. dienen als reserveweide voor het vee, als de kleigronden onbruikbaar waren.

Reeds in 1870 deed de toenmalige burgemeester van Ameland, Baron van Heeckeren, pogingen om verbetering in den toestand te brengen (48), maar pas 45 jaar later, toen, na de verdeling der markegronden van West-Ameland gebleken was, dat deze nooit van werkelijk nut zou kunnen zijn, als er geen dijk was, werd de eerste zeedijk gelegd om het westelijk deel van het eiland. Een tiental jaren later, na de verdeling van de Buregrie, werd ook het Oostelijk deel grootendeels ingedijkt.

AANTEEKENINGEN, BEHOORENDE BIJ
HOOFDSTUK II

1. Loosjes, Geref. Kerk op Ameland, pag. 30/31.
2. Gemeenteverslag 1868.
3. Gemeenteverslag 1856.
4. Henket, Gedenkboek enz.
5. Blom, Dorpscommunisme enz., pag. 65.
6. Houwink, pag. 206.
7. Gemeenteverslag 1869.
8. Gemeenteverslag 1906.
9. Schwarzenbergarchief, XVIIc.
10. Houwink, pag. 236.
11. Tegenwoordige Staat, pag. 357, dl. XIV.
12. Houwink, pag. 48/49.
13. Gemeenteverslag 1858.
14. Gemeenteverslag 1861.
15. Gemeenteverslag 1867.
16. Gemeenteverslag 1868.
17. Gemeenteverslag 1877.
18. Gemeenteverslag 1851.
19. Landbouwverslag 1868.
20. Van der Aa, Aandr. Woordenboek I, 134.
21. Gemeenteverslag 1884.
22. Loosjes, Geref. Kerk op Ameland, 25.
23. Tegenwoordige Staat, pag. 360.
24. Houwing, pag. 236.
25. Gemeenteverslag 1883.
26. Gemeenteverslagen van 1876, 1881 en 1885.

27. Pers. Inl.
28. Pers. Inl.
29. Landbouwverslag 1873.
30. Gemeenteverslag 1900.
31. Gemeenteverslag 1909.
32. Henket, Gedenkboek enz.
33. Diggelen, v., pag. 60.
34. Allan, pag. 8.
35. Wumkes, Stads- en Dorpskron. dl. II 184, 219, 196. dl. I (1772) dl. II 246.
36. Gemeenteverslag 1868.
37. Loosjes, pag. 56.
38. Rauwerda, pag. 1.
39. Rauwerda, pag. 18.
40. Archiefstukken, Gem. Weide van Nes, R. A. Leeuwarden.
41. Allan, pag. 8.
42. Tegenwoordige Staat, pag. 350.
43. Aa, v. d., dl. I, pag. 133.
44. Zomerzitting Prov. St. v. Friesland, A bijl. I, 1895.
45. Gemeenteverslag 1858.
46. Gemeenteverslag 1873.
47. Rapport Sjollema
48. Gemeenteverslag 1871.

HOOFDSTUK III

HET BOERENBEDRIJF OP AMELAND VÓÓR 1900

Uit de voorafgaande beschrijving van het Ameland van de 19e eeuw blijkt duidelijk de sterke afhankelijkheid van de boeren onderling. Een boerenbedrijf was geen op zichzelf staand geheel, maar maakte deel uit van een sociale eenheid, de Marke. Gezamenlijk gebruikte men de Buitenweide, en hoewel de binnenlanden particulier bezit waren, was het ook hier, door de eigenaardige ligging der perceelen noodig, dat een organisatie het gebruik van de landerijen regelde. Alleen wat het bouwland betrof, was men vrij. Maar bij het gemengde veeteeltbedrijf, waar we hier mee te maken hebben, was dit niet van overwegenden invloed. Hoofdzaak was de veehouderij, en deze was door de eigenaardige bezitsverhoudingen en door andere factoren, bijv. het tekort aan land, aan *bepaalde grenzen gebonden*, waardoor een uitbreiding van dat bedrijf niet, of tenminste zeer moeilijk te bereiken was.

Deze sociale gebondenheid had vele eeuwen lang een groot aantal kleine boerenbedrijfjes in stand gehouden, tot eindelijk aan het eind der 19e eeuw ook hier op het afgelegen eiland de invloed van wereldproductie en wereldhandel merkbaar werd, en men zich langzamerhand begon los te maken van de oude organisatie, om te komen tot moderniseering van het bedrijf. Eigenaardig is, dat men juist daarvoor weer nieuwe organisaties noodig had, en in plaats van de oude Marke, kwamen de nieuwe vereenigingen, de waterschappen, en in zekeren zin ook de coöperaties (bijv. de coöperatieve zuivelfabrieken). De Marke was een organisatie geweest die niet buiten de grenzen van het dorp kwam. Zelfs de Mark Hollum/Ballum bestond feitelijk uit twee deelen, twee buurschappen. Elke buurschap had zijn eigen bestuur, zijn eigen Rechters of Opzieners, zooals zij meestal genoemd werden. Het beweiden van den onverdeelden Markegrond was van oudsher geregeld, zoodat de rechters

van beide dorpen ook daarover geen overleg behoeften te plegen. De nieuwe vereenigingen gaan buiten de grenzen van de dorpen uit, hoewel allerlei factoren de uitbreiding er van over het geheele eiland tegenwerken.

Een belemmering voor den vooruitgang van het agrarisch bedrijf op Ameland was het gebrek aan kapitaal. Het eiland was in de 19e eeuw in verval geraakt. In de twee voorafgaande eeuwen hadden vele Amelanders als walvischvaarders en bij de koopvaardij gevaren. Waarschijnlijk is het toen hier gegaan als op de Noord- en Oostfriesche eilanden (1). De vrouwen verzorgden met de kinderen in den zomer het bedrijf, terwijl de mannen op zee waren, bij de walvischvaart, koopvaardij, kustvaart of als visscher op een van de op het eiland thuishoorende snikken. Kwam de man later voorgoed thuis, dan nam hij de leiding van het bedrijf over. Naast de „beroepsboeren”, die altijd in het bedrijf geweest waren, woonden dus op het eiland een aantal „amateurboeren”, voor wie de boerderij toch altijd de groote beteekenis hield van een zekere toevlucht bij slechten gang van zaken in het uitgeoefend beroep.

Van beide groepen waren de behoeften gering; men vond het niet noodig de van ouder op ouder bestaande toestanden te wijzigen.

Aan de verbetering van het boerenbedrijf, voor zoover dat in het kader van de markeorganisatie mogelijk was, heeft men waarschijnlijk nooit gedacht. De meeste commandeurs en kapiteins bezaten wel land (2), maar grootgrondbezit is hieruit niet ontstaan.

In de 19e eeuw is er echter verandering gekomen. De walvischvaart was te niet gegaan; vele zeelui waren van het eiland weggetrokken. Daar bleef achter een arme boerenstand, zonder kapitaal en met kleine, slecht ingerichte bedrijftjes.

Het kleine tot zeer kleine bedrijf was op Ameland overwegend. Een aanduiding hiervan vinden we in het landbouwverslag van 1885 (3).

Aantal landbouwers op Ameland	}	die 1—5 H.A. gebruiken	140
		5—10	64
		10—15	10
		15—20	2
		20—30	3

²/₃ van de boeren gebruikte dus minder dan 5 H.A. land.

Van een der dorpen bezitten wij een meer gespecialiseerde opgave.

Toevallig was n.l. op de secretarie van Ameland nog bewaard gebleven een opgave van de grootte der bedrijven te Ballum voor het landbouwverslag van 1896. Dit was nog vóór de definitieve Markverdeling.

Nu gold Ballum van oudsher voor het meest welvarende dorp. Van de 45 bedrijven, die er toen in dat dorp waren, was de grootte (4):

Kleiner dan	I	H.A.	3	bedrijven.
	1—2	„	2	„
	2—3	„	8	„
	3—4	„	12	„
	4—5	„	10	„
	5—6	„	6	„
	6—7	„	—	„
	7—8	„	1	„
	8—9	„	1	„
	9—10	„	1	„
	10—11	„	—	„
	11—12	„	1	„

Er is dus slechts een bedrijf boven 10 H.A. We moeten er wel rekening mee houden, dat deze opgaven betreffen den grond in particulier gebruik, dus alleen het bouwland en de Binnenweide. Het weiland, dat gemeenschappelijk bezit was, en dat toch ook een deel van het bedrijf uitmaakte telde hierbij niet mee. Vergelijking met andere deelen van Nederland is dus onmogelijk. Dat het toch heel kleine bedrijfjes geldt, blijkt uit het aantal koeien per bedrijf. In 1896 was het aantal melkkoeien te Ballum:

I	koe	in	3	bedrijven.
2	koeien	„	10	„
3	„	„	14	„
4	„	„	14	„
5	„	„	1	„
6	„	„	1	„
7	„	„	1	„
10	„	„	1	„

In 41 van de 45 bedrijven had men dus minder dan 5 melkkoeien. Ter vergelijking nog een opgave uit het verslag van 1900 (5).

Bedrijven	Eigenaar	Pachter
1—5 H.A. bouw- en grasland	57	89
5—10 H.A. „ „ „	39	27
10—15 H.A. „ „ „	5	3
	101	119
Totaal		
Aantal gezinnen waar 6 of meer melkkoeien ge- molken worden	21	18

Deze opgave gold voor het geheele eiland (ook nog vóór de definitieve verdeling der Marken).

Ook uit deze cijfers blijkt weer de overheersching van het kleinbedrijf. Hoe klein de bedrijfjes soms waren, zou pas blijken uit een gedetailleerde opgave: Landbouw Verslag 1886. „Er zijn zeer veel boeren die minder dan 1 H.A. land gebruiken” (6).

Opmerkelijk is verder de wisseling der verhoudingen. Beneden 5 H.A. 89 pachters t.o. 57 eigenaars. Boven 5 H.A. zijn er meer eigenaars dan pachters.

De woorden eigenaar en pachter moeten we overigens niet te letterlijk opvatten. Onder eigenaars zijn hier te verstaan boeren met meest eigen land, onder pachters boeren met voornamelijk gehuurden grond.

Boeren met uitsluitend eigen grond had men op het eiland niet of vrijwel niet, evenmin als boeren, die al hun bedrijfgrond moesten pachten. Oorzaak hiervan zijn weer de eigenaardige perceelsindelingen en de bezitsverhoudingen (7).

Door de versnippering van den grond en de slechte toegangswegen, was het voor een boer soms gemakkelijker naast zijn eigen kleine perceeltje een ander te huren, dan een apart liggend stukje te bewerken, dat hij misschien beter aan een aangrenzenden eigenaar verhuuren kon.

Bovendien was een vrij groot gedeelte van den grond in handen van Kerken en Armbesturen. Bij erfenissen kwam dikwijls grond aan niet op Ameland wonende eilanders. Daar grond als een veilige belegging gold en er (door het gebrek aan grond) een vrij hooge huur van kon worden geëischt, behielden dezen hun land, en breidden desnoods hun bezittingen nog uit door aankoop van landerijen. De pacht schijnt voor dien tijd vrij hoog geweest te zijn (8, 9, 19). Gockinga (11) deelt mede, dat er vóór de verdeling

bij aankoop van zandgrond, prijzen werden besteed van 500 à 600 gulden per pondemaat, d.i. meer dan voor den besten kleigrond aan de vastewal.

De toestand was dus als volgt: iedere boer had een kern van eigen land, waarbij hij naar behoefte grond bijhuurde. Men huurde dikwijls van een familielid (die zijn bezittingen verkregen had uit het ouderlijk bedrijf, en ze liefst in dat bedrijf hield), van een anderen Amelander, al of niet op het eiland wonende, of van de Kerk of het Arbestuur.

Een pachtstelsel, waarbij groote stukken land in handen waren van een vreemden pachtheer, bestond op het eiland niet.

Voor elk bedrijf waren drie soorten grond noodig:

1. de hogere zandgronden aan den duinkant voor bouwland. Verbouwd werden hierop de gewone producten van het gemengd bedrijf, n.l. rogge, aardappelen, erwten, boonen en wat haver (12). Iedere landbouwer produceerde voor eigen gebruik, voor het bedrijf en voor het gezin. Veel last had men op deze gronden van de droogte; vandaar ook dat het grootendeels bouwland was. Uit de gemeenteverslagen blijkt dat de droogte der bouwlanden een voortdurende zorg voor de eilanders was. Misgewas was een ramp voor de kleine, kapitaalarme bedrijven; te meer nog, daar door de hooge transportkosten aanvoer van het noodige veevoer duur zou worden. (13, 14).
2. De lage zand- en veengronden voor hooiland. Door de slechte afwatering had men in natte zomers hier veel last van het water, daar, op de lagere gedeelten de moerasgrond als een spons al het water opnam, en heele stukken onbegaanbaar maakte (15). De hooischelven dreven dan dikwijls in het water.

Tusschen de hooilanden lagen heel enkele perceeltjes bouwland, die door hekken en schuttingen omgeven moesten zijn. Men verbouwde daar meest erwten, haver en boonen.

De slechte perceelsindeeling kwam bij de bespreking der kaart al ter sprake. De hier bestaande beperkende bepalingen voor beweiden, vrijgang en maaïen zullen bij de inrichting der Marken behandeld worden.

3. De Buitenweide was de onverdeelde Mark, door de boeren van de dorpen gemeenschappelijk gebruikt.

De namen van de Markeorganisaties op het eiland waren:

1. De mark van Hollum en Ballum.
2. De mark: De Gemeene Weide van Nes en de Leijen.
3. De mark: De Boerenstand van Buren.

In alle drie waren de weiderechten verschillend. Ander weiland dan de Buitenweide was er feitelijk niet. De boer moest dus markgenoot zijn, of het recht van weiden per jaar huren.

De drie bovengenoemde soorten van grond waren alle voor het Amelander boerenbedrijf noodig. Een veldindeeling dus zooals Dr. O. Postma beschrijft op pag. 4, waar hij zegt:

...een bepaalde veldindeeling, n.l. die der „marken” vroeger zeer algemeen in de Saksische streken van ons land, en karakteristiek voor de zandstreken.”

Wij merken ter zake slechts op, dat deze indeeling zelfs niet in de verte verband houdt met den intocht der Saksen; toen bestond zij al lang.

Dr. Postma geeft de rangschikking weer als volgt:

1. „De boerenhuizen zijn bij elkaar gebouwd, vereenigd in dorpen of buurtschappen.
2. De bouwlanden liggen bijeen in een aantal velden („Gewannen”, „wanden”, „wanten” of „Kampen”), die elk in een aantal strooken verdeeld zijn, waarvan er telkens een of meer tot een bepaalde hoeve behooren.
3. Het hooi- of madeland is in hoofdzaak op dezelfde wijze verdeeld, maar primitiever, met onregelmatiger perceelen.
4. De verschillende hoeven bezitten gelijke rechten in gemeenschappelijke weidelanden, heidevelden en bosschen.”

Hier wordt dus een indeeling gegeven, die merkwaardig veel gelijk op die, welke die er op Ameland bestond. Het begrip hoeve is in den loop der eeuwen verloren gegaan, maar heeft hier waarschijnlijk vroeger wel bestaan. De naam „Kampen” komt ook nu nog op het eiland voor; het is de naam voor een stuk hooiland

grondverdeling

ten N.W. van het dorp Hollum. Waarschijnlijk is dit vroeger een deel geweest van het bouwland van de Mark. Ook in de registers van de Herv. Kerk komt de naam „Camp” voor (16).

Het waren op Ameland de eigenschappen van het milieu, die de markeorganisatie in dezen vorm hebben doen ontstaan, of deze sterk hebben beïnvloed. Het gebruik van verschillende grondsoorten, lage zand- en veengronden en hogere zandgronden als cultuurgronden, en de moeilijk te cultiveeren buitenweide, waar de overstromingen elk particulier bezit onmogelijk maakten, hebben de differentiatie in het bodemgebruik noodig gemaakt. De hoge zandgronden waren slechts voor bouwland geschikt; de kleigronden met de heiden en binnenduinen waren alleen in gemeenschappelijke exploitatie bruikbaar. Het benodigde hooi moest men van de lage zand- en veengronden halen, waar dan ook in den tijd van den grasgroei geen vee geweid mocht worden, daar anders de vochtige zode vertrapt zou worden. Van 12 Mei af tot aan den hooioogst mocht er niemand door de hooilanden loopen (17). Voor het weiden van het vee was men dan aangewezen op de Buitenweide. Ten Westen van de Slenk lag de Mark Hollum/Ballum, die één geheel was. Markgenooten waren zij die eigenaar waren van land in de binnenweide, de Miede. Om een inzicht te geven in de zeer ingewikkelde eigendomsverhoudingen, die er in deze Mark bestonden, volgt hier een schematische reconstructie van het ontstaan daarvan, zooals men zich dat tegenwoordig voorstelt.

Oudtijds zullen er een aantal gewaarde hoeven geweest zijn, die alle dezelfde rechten op den bij de mark behoorenden grond hadden. Zij bezaten elk:

1. een aandeel in het (verdeelde) bouwland.
2. een stuk van het (periodiek verdeelde) hooiland.
3. recht op de (onverdeelde) buitenweide.

Of men in dezen tijd al van een buitenweide kan spreken, (als tegenstelling met de omdijkte binnenweide) is de vraag, maar in elk geval behoorde bij de Mark de woeste grond, die algemeen bezit was. Het hooiland werd oorspronkelijk periodiek verdeeld. In Ballum had de definitieve verdeling plaats in 1770, te Hollum werd de Miede na 1840 niet meer verdeeld (18, 19). Bij deze verdeelingen nu kreeg elke hoeve een aandeel in de Miede, in het

hooiland. Zoo'n aandeel was geen aaneengesloten geheel, maar was, om de verdeling zoo eerlijk mogelijk te maken, over de geheele Miede verspreid, en wel op een bepaalde manier. De Binnenweide was hiervoor ingedeeld in eggen (te Hollum 6, te Ballum 3). Deze eggen waren ook weer onderverdeeld in over de heele Miede verspreide stukken. Elke gewaarde (eigengeërfde) hoeve kreeg daarin haar aandeel, zoodat haar bezit over de geheele oppervlakte van het hooiland verspreid lag. (Zie hiervoor Houwink, pag. 190 v.v.; v. Blom, (Gedenkboek Schuiling) pag. 52).

Men neemt aan, dat er 72 hoeven geweest zijn in ieder dorp (de gelijke getallen voor beide dorpen doen m.i. wel wat af aan de waarschijnlijkheid van de theorie. In elk geval is zij zeer geschikt om de ingewikkelde verhoudingen op West-Ameland eenigszins duidelijk te maken). Elk had dus $1/72$ van de Miede.

Bij den lateren agrarischen vooruitgang (misschien ook door de splitsing der families, die de hoeven bezaten, of doordat de toenemende zeevaart een bijverdienste gaf en men dus met kleinere bedrijven volstaan kon) ging men de hoeven verdeelen, en kwam tot z.g. achtendeelen, d.w.z. $\frac{1}{8}$ hoeve, dus ook $\frac{1}{8}$ van het recht dat de hoeve oorspronkelijk had. De Miede werd dus ingedeeld in 72×8 dat is 576 achtendeelen. Elk achtendeel nu was geen aaneengesloten stuk, maar bestond uit enkele verspreid liggende perceeltjes. (Een achtendeel was ongeveer 1 pondemaatgroot, ongeveer 34 are).

De zeer ingewikkelde verdeling van de Miede zelf zullen we hier niet behandelen. Genoeg is, als we inzien, hoe geweldig de versnippering der landerijen hier doorwerkte.

Aan het bezit der achtendeelen, waren, evenals aan de hoeven, plichten en rechten verbonden. De voornaamste plicht was het onderhoud van den dijk. Hierbij gold de regel, dat de dijken onderhouden moesten worden *door het land, dat ze beschermden*, niet naar de kwaliteit van den grond, maar naar het oppervlak.

Men ging dus uit van het principe, dat alle land, goed of slecht, in gelijke mate door den dijk beschermd werd. Op West-Ameland noemde men dat, „de dijk *ligt* op de achtendeelen.” Evenals de binnenweide was de dijk n.l. verdeeld (door hier en daar een merkpaal te plaatsen) in stukken, die door de eigenaren van de er mee corresponderende achtendeelen moesten worden onderhouden.

Uiteraard had dus ook niet het aangrenzende land onderhouds-
plicht van den dijk, maar kon het gebeuren, dat iemand een stuk
dijk moest onderhouden, dat in een heel ander gedeelte van de
Miede lag dan zijn land. Tusschen dijk en land bestond geen enkel
zichtbaar verband; alleen de deskundigen van het dorp konden
uit de dijkboekjes (dikwijls ook uit geheugen) aanwijzen welk stuk
dijk bij een bepaald achtendeel behoorde.

Dit ingewikkelde systeem, en het feit, dat het onderhoud van
den dijk in zooveel handen was, kwam aan de soliditeit er van
niet ten goede.

Hoewel er geregeld door de opzieners werd geïnspecteerd, was
de dijk in vrij slechten staat; een bewijs hiervoor zijn de geregelde
doorbraken. Haperde er bij de inspectie iets aan, dan werd nage-
gaan bij welk achtendeel het betreffende stuk hoorde. De eigenaar
werd „aangediend”, en had te zorgen, dat het weer in orde kwam.
Bij doorbraken moesten alle boeren helpen.

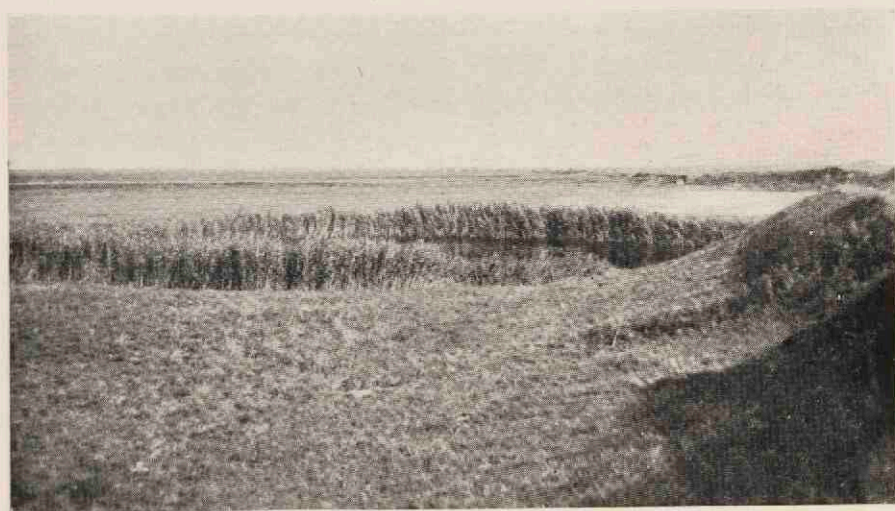
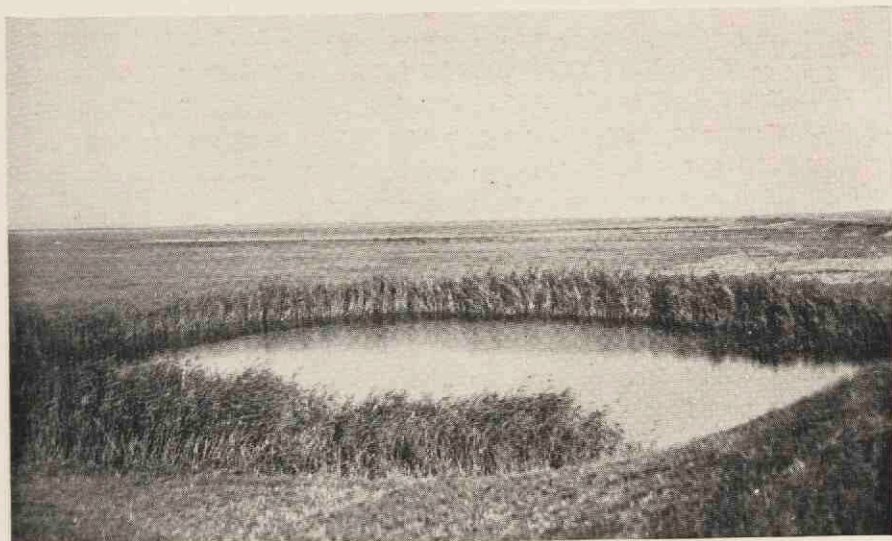
De dijken werden gemaakt van plaggen en wier. Het er voor
benodigde materiaal mocht men uit de Buitenweide halen. Het
steken van de plaggen deed daar groote onbegroeide plekken ont-
staan (20).

De dijkcontrôle had plaats in begin September, na den oogst en
voordat de winterstormen een aanval op de zeekering zouden doen.

Het aandeel, (achtendeel) in de Miede gaf verder het recht tot
het zenden van een volbeest in de buitenweide, zonder dat daar-
voor betaald werd. Degene, die geen achtendeel bezat, kon dit
recht van grazing verkrijgen voor f 2.— per jaar.

De eigenaren van het Omland (het deel van den binnendijk-
schen grond, die niet tot de achtendeelen behoorde, meest hoogere
zandgrond) hadden dit recht op de Buitenweide niet. Toch schijnt
vroeger het omland, of terpland op een bepaalde manier aan het
achtendeel, dus het aandeel in de Miede verbonden te zijn geweest.
Het terpland had ook zijn bepaalde maat; in Hollum was een
terpland $\frac{1}{10}$ achtendeel. In vroeger eeuwen was de gewone formule
bij den verkoop van achtendeelsland;

...agtendeel Buire Landen met sijn volle Terp en Nieuwland,
over hoog en leeg soo buite als binnen, En voorts alles met al
sijne actiën, profijten, servituten en geregtigheden als van ouds
daartoe aanbehoorende (21).

Foto's Prof. v. Vuuren

De Miede te Hollum.

De uitgestrekte grasvlakte is omringd door de resten van de oude dijk.
Het „wiel” duidt op een vroegere doorbraak daar ter plaatse.

Men beschouwe dus als eenheid: het aandeel in de gemeene weide met het hooiland en een stuk bouwland. Bij de ontginningen van hoogen grond als bouwland kreeg men omland zonder aandeel in de overige landerijen. Het hooiland kon minder goed uitgebreid worden. Het bezit van bouwland was dus niet meer indicatief voor het bezit van een aandeel in de overige landerijen. Het zwaartepunt kwam op het hooiland te liggen, en het achtendeel werd het bewijs van deelgerechtigheid in de gemeene weide.

In de buitenweide liep het vee onder toezicht van door het Markebestuur aangestelde hoeders, die er voor moesten zorgen, dat de dieren niet op de bouw- en hooilanden kwamen. Alleen Ballum had het recht schapen op de algemeene weide te houden, en dan nog slechts op een bepaald stuk er van.

Het Bestuur van de Mark waren de z.g. Rechters. In de 19e eeuw noemde men hen Opzieners van den Boerenstand. Deze Opzieners (voor Hollum 6, voor Ballum 3) hadden het toezicht op allerlei, het boerenbedrijf betreffende; op wegen, waterlossingen en dijken b.v. Zij waren de schaarmeesters, d.w.z. zij moesten zorgen, dat er geen vee onrechtmatig in de Buitenweide kwam. Enkele andere bevoegdheden komen later ter sprake. Uit deze opsomming blijkt, dat er bij eventueele opheffing der Mark, een lichaam zou moeten ontstaan, dat op wegen, slooten enz. toezicht hield, m.a.w. een waterschap.

Samenvattend kunnen wij dus zeggen, dat te Hollum en Ballum het gebruiksrecht der buitenweide gebonden was aan het bezit van bepaalde landerijen, n.l. achtendeelsland, en aan het inwonerschap van het dorp. De boeren van Nes echter maakten hierop een uitzondering. Zij mochten hun vee weiden in de gemeene weide van Hollum en Ballum, n.l. op het Schorum, een stuk land tusschen Ballum en Nes. Waarschijnlijk is men hier toe gekomen, omdat Nes zelf vrij weinig buitendijksch land had, en daardoor geen weide voor al zijn vee.

„De Gemeene Weide van Nes en de Leijen” was de volledige naam voor de buitenweide van Nes.

Deze bestond uit verschillende stukken:

1. Achter de Dijken.
2. De Kleine en de Groote Leij.

3. De Binnenduinsvlakte.
4. De Middelpolle.

1 en 2 lagen in het zeekeigebied langs den Wadkant, 3 en 4 waren duinland. De totale grootte van de Mark was 137 H.A. (de buitenweide van Hollum/Ballum was 1123 H.A.). Het weiderecht hierop was verbonden aan aandeelen of grazingen, waarvan er in het geheel $126\frac{1}{2}$ waren. Deze grazingen waren verhandelbaar en konden ook verhuurd worden. Aan elk er van was het recht verbonden een koe of paard te weiden in de gemeene weide. Een zeer beperkt aantal dus. Geen wonder, dat het noodig was, dat er vee op de „gerechtigheid van Ballum” geweid werd.

Ook te Nes waren er drie opzieners, die voor het gemeen bezit te zorgen hadden. Evenals te Hollum en Ballum waren er door de opzieners hoeders aangesteld, die tegen een bepaald loon gedurende den zomer het toezicht moesten houden in de Buitenweide.

In Buren had ieder, die gedurende den winter in het dorp had gewoond, (die gedurende den winter een schoorsteen had rookende gehad te Buren,“ luidde de term), recht tot het weiden van al het vee, dat hij in dien tijd op stal had gehad, in de Bureweide, de gemeene weide van Buren (22, 23). Ook hierin hadden de Nesser boeren weer hun grazingen, en wel 88. Deze grazingen waren verhandelbaar.

Zooals op het eiland gebruikelijk was, gaf elke grazing het recht van weide voor een koe, een paard, twee jongbeesten of vier schapen. De inwoners van Buren zelf mochten zooveel vee in de Bureweide sturen, als zij bezaten. Dat dit geen ideale toestand was, is duidelijk; de Buregrie was maar klein, 255 H.A. (Rauwerda). Bedenken we dan, dat daarop al het vee van Buren, en dat van de grazingen geweid werd, en dat er niets aan de verbetering van den grond gedaan werd, dan kunnen we ons van het boerenbedrijf van Buren geen al te rooskleurig beeld vormen. Een uitspraak van een landbouwconsulent van het gebied (Rauwerda) uit den tijd vóór de verdeling was dan ook, dat „het vee van Buren honger leed”.

Oostelijk van de Buregie lag nog het Neerlands Reid en het Oerd, waarop in den zomer het jongvee en de schapen van Buren onder toezicht van de hoeders geweid werden.

Het Markbestuur, de Boerenstand van Buren, bestaande uit 4 opzieners, had hierop het toezicht. Ook hier vormde de Boerenstand een soort waterschap, en had als zoodanig het toezicht op wegen, dijken en waterlossingen. Hier gold ook als regel, dat ieder, al naar de grootte van het beschermde land, een deel van den dijk moest onderhouden.

Daar de hooilanden van Nes en Buren in elkaar liepen, werd de vrijgang na onderling overleg door de opzieners van beide dorpen geregeld (24, 25, 26). Het recht van gebruik van de gemeene weide was dus in de verschillende marken anders, maar het gebruik zelf en de resultaten hiervan waren over het geheele eiland gelijk.

Gedurende den geheelen zomer, van Mei tot September, werd het vee 's morgens naar de buitenweide gebracht, waar het den geheelen dag bleef. Het werd dan steeds voortgedreven over de schrale weidegrond, tot het melkvee 's avonds weer naar stal terugging. Het jongvee bleef 's nachts buiten. Geen wonder dat de melkproductie gering was. Men kreeg ongeveer 6 à 7 L. melk per dag per koe. Gemolken werden in een vrij groot bedrijf ongeveer 7 koeien, d.i. 42 L. per dag (27, 28, 29).

Wat het gebruik der binnenweide betreft, nog enkele opmerkingen. Deze behoorde bij de Mark. Het was z.g. verdeelde markegrond, die oorspronkelijk periodiek van eigenaar verwisselde. Op Oost-Ameland is van deze verdeeling geen enkel bewijs overgebleven. Allerlei bepalingen die door de markeorganisatie moeten zijn ingesteld, zijn echter blijven bestaan tot aan het eind van de vorige eeuw.

Daar in de Mieden van West-Ameland alle wegen ontbraken, moest men, om bij zijn land te komen, altijd over een andermans grond heen. Een regeling was hier dus noodig. De maaitijd werd hierom van te voren door den Boerenstand aangekondigd in de dorpen. „Het lot werd daarvoor gesteld”, heette dat. D.w.z. de mieden waren verdeeld in stukken, lotten. In de door den Boerenstand bijeengeroepen vergadering van boeren werd beslist met welk lot men zou beginnen.

In Hollum begon men meest met het Omlandslot, d.i. de hooge grond (hooiperceeltjes tusschen het bouwland).

De lagere gronden werd het laatst gemaaid.

In Ballum was het omland vrij; hier begon men te maaien na

den Zondag volgende op St. Jan. (Met St. Jan werd te Ballum, waar veel schapen gefokt werden de schapenmarkt gehouden).

De oogst duurde ongeveer 4 weken, zoodat men pas tegen Augustus alles binnen had. Aan een tweede snede kwam men dan ook zelden toe.

Deze late hooioogst was een gevolg van den slechten waterafvoer van de Mieden.

In Nes en Buren was men, wat het maaien betrof, vrij. Er waren hier grootere perceelen en meer wegen. Maar ook hier ontbraken, evenals in het Westen de afscheidingen tusschen de perceeltjes hooiland, zoodat ze voor het maaien „afgelopen” moesten worden. D.w.z. men zette op twee hoeken van het land iemand neer en liet een derde persoon in een rechte lijn van den een naar den ander loopen om de grens te bepalen. Moeilijkheden kwamen natuurlijk dikwijls voor, daar de perceelen heel lang en smal waren, en iemand dus gemakkelijk behalve zijn eigen land, dat van zijn buurman kon maaien, zonder dat daarbij nog opzet in het spel behoefde te zijn.

Vrijgang was iets, dat men over het geheele eiland kende. Pas toen de buitenweiden ingedijkt en in gebruik genomen waren, werd het afgeschaft. Inderdaad was het noodig, zoolang de dijk langs den Zuidkant ontbrak. Door de herfststormen werd n.l. het water van de Waddenzee over de buitenweide gejaagd en kon het vee daar geen voedsel meer vinden. Dan was er vrijgang; de hekken van de binnenweide gingen open en het vee mocht overal grazen. De dorpen werden door hekken afgesloten. Dan moest de oogst ook binnen zijn. De afschuttingen die men soms om een enkel stukje bouwland gemaakt had, moesten dan weggenomen zijn. Ieder profiteerde van den vrijgang, dus had ook niemand het recht zijn landerijen er aan te onttrekken.

De vrijgang begon ongeveer half September, en duurde tot begin December, als het vee naar stal ging.

Over het begin van den vrijgang beslisten de opzieners van den boerenstand.

In Ballum en Buren, waar men schapen hield, bleven deze tot April in de Miede loopen.

Een voordeel van den vrijgang was, dat het vee, na den zomer op de schrale buitenweide, reserves kon opdoen, voor de winter

begon. Een groot nadeel was echter, dat er veel gras onnoodig vertrapt werd en op vochtige plaatsen de zode gevaar liep vernield te worden. Uit het feit, dat de vrijgang is blijven bestaan, nog jaren na de definitieve verdeling der binnenweiden, blijkt dat, ondanks de er aan verbonden nadeelen, de instelling niet gemist kon worden (30, 31, 32, 33, 34).

De Amelander boer moest bestaan van den verkoop van zijn vee. Dat werd in den herfst opgekocht door de handelaars uit Friesland (35). Officieel waren er markten in de tweede week van September, maar het meeste vee was al voordien uit de hand verkocht (36, 37, 38, 39). Zelden of nooit werd er vee van den vasten wal aangevoerd. Op de markt kwam alleen inheemsch vee (40). Niet alleen in rundvee dreef men handel; een belangrijke bijverdienste van de Amelander boeren was het fokken van paarden. Iedere boer hield een of meer paarden voor het eigen bedrijf, en fokte tegelijk (41, 42).

De veulens werden voor hooge prijzen verkocht en leverden zoo een welkome bijverdienste op.

Met het geld, dat men in den herfst voor het vee kreeg moesten huren, hypotheeken, belastingen enz. betaald worden (43). Door de hooge landprijzen ging hier het grootste gedeelte van de opbrengst van het vee mee heen. In het landbouwverslag van 1881 rapporteerde de burgemeester dan ook het volgende:

Alleen zij, die op eigen land bouwen en hooi voor het vee winnen, kunnen geacht worden daaruit een middel van bestaan te maken. Zij, die landen pachten moeten, zijn en blijven behoeftig, ook omdat zij te weinig land bekomen en weinig vee kunnen houden uit gebrek aan wintervoer (44).

Alleen in den herfst, bij den verkoop van het vee, kwam er eigenlijk geld in omloop. Verder betaalde men zooveel mogelijk in natura.

De rogge werd met de hand gedorscht. Ds. Burger, die destijds predikant van Ameland was, schrijft hierover in de Tegenwoordige Staat het volgende:

„De graanen worden... gezuiverd en wel op eene bijzondere wijze; zij worden naamelijk in zeer kleine schooven gebonden, welke men in de hand kan houden en op een groot haardijzer, 't welk over een vat ligt, uitgeslagen; daarna wordt het dus gedorschte

koorn op een zeil geworpen, om het kaf door den wind te doen verstuiven..." (45).

Het graan, dat niet voor het vee noodig was, werd naar den bakker gebracht die per zak een bepaald aantal brooden (roggebroomden) leverde. De kerfstok, die in Hollum en Ballum nog in gebruik is, gaf het aantal geleverde brooden aan. De boter werd zelf gekarnd met de handkarn. Wat men over had, werd in de winkels als ruilmiddel gebruikt, en ingewisseld tegen kruidenierswaren en manufacturen. Enkele groote boeren, die meer produceerden dan zij op het eiland kwijt konden, stuurden hun overschot naar vaste afnemers o.a. naar Leeuwarden. De winkeliers van Nes en Buren werkten de boter om, tot zij een massa van één kleur hadden, en stuurden het dan naar grossiers te Dokkum, Leeuwarden en Harlingen. Ook waren het wel de grossiers, waarvan zij hun winkelwaren betrokken, die als betaling de boter accepteerden (46).

Met de eieren, die men over had, werd een dergelijke ruilhandel gedreven. In den winter, als men geen producten had om te ruilen, leverde de winkelier op crediet; dit werd in den zomer aangezuiverd.

Hollum en Ballum waren meer op Amsterdam georiënteerd. Behalve dat men hier zijn schulden bij den kruidenier met boter en eieren betaalde, gaf men zijn producten mee aan den schipper op Amsterdam, in commissie. Op die manier kreeg men er wat meer voor dan bij den kruidenier. De schipper verkocht of ruilde de goederen in de stad, en bracht er de verlangde zaken voor mee terug.

Een groot nadeel voor de winkeliers was, dat de boter te ongelijk van kleur en kwaliteit was (47, 48, 49). Veel werd er overigens niet met de boter verdiend. Zooals reeds werd gezegd, verkregen alleen de „groote" boeren met zeven melkkoeien een opbrengst van \pm 40 L. melk per dag (vgl. pag. 45); terwijl de boterproductie toen 1 K.G. boter van 40 L. melk was (29).

Een bijverdienste hadden de boeren verder nog als wagnaar. Op Ameland is geen haven; de schepen moesten dus op de reede gelost worden, bij laag water. Dan werden de goederen op wagens overgeladen en door de wagnaars naar het dorp gebracht (50). Ook had men vaste voerlieden voor het vervoer van passagiers over het eiland.

We hebben dus aan het eind der vorige eeuw op Ameland een groep kleine boeren, die voornamelijk bestaan moeten van den verkoop van hun vee.

De boterproductie, die hier een belangrijke bron van inkomsten had kunnen zijn, was gering:

1. slecht zomervoer op de buitenweide.
2. er had veel meer en beter hooi voor den winter kunnen zijn, indien de perceelsindefining en de waterstaatkundige toestand van de binnenweide beter was geweest.

Deze twee factoren waren van vitaal belang voor het eiland in dien tijd.

De groote verbeteringen, die hierin in het eerste kwart van de 20e eeuw zijn gebracht, hebben dan ook een diepgaande invloed op het boerenbedrijf op Ameland gehad.

AANTEKENINGEN, BEHOORENDE BIJ HOOFDSTUK III.

1. Ruhnau, Spiekeroog, pag. 13.
2. Rechterlijk Archief, Ameland, Verschillende stukken in het R. A. Leeuwarden.
3. Landbouwverslag 1885.
4. Landbouwverslag 1896.
5. Landbouwverslag 1900.
6. Landbouwverslag 1886.
7. Landbouwverslag 1875.
8. Gemeenteverslag 1852.
9. Gemeenteverslag 1869.
10. Gemeenteverslag 1875.
11. Gockinga, De verdeeling van de Buitenweide, pag. 11.

12. Gemeenteverslag 1897.
13. Gemeenteverslag 1865.
14. Landbouwverslag 1868.
15. Persoonlijke Inlichtingen.
16. Register Hollumer Kerkelanden.
17. Persoonlijke Inlichtingen.
18. Houwink, pag. 197.
19. Houwink, pag. 199.
20. Persoonlijke Inlichtingen.
21. Rechterlijk Archief Ameland, G. II.
22. Gemeenteverslag 1876.
23. Gemeenteverslag 1869.
24. Gemeenteverslag 1879.
25. Rauwerda, pag. 22.
26. Persoonlijke Inlichtingen.
27. Landbouwverslag 1877.
28. Persoonlijke Inlichtingen.
29. Landbouwverslag 1896.
30. Persoonlijke Inlichtingen.
31. Persoonlijke Inlichtingen.
32. Persoonlijke Inlichtingen.
33. Persoonlijke Inlichtingen.
34. Persoonlijke Inlichtingen.
35. Landbouwverslag 1887.
36. Gemeenteverslag 1890.
37. Landbouwverslag 1893.
38. Gemeenteverslag 1866.
39. Gemeenteverslag 1857.
40. Gemeenteverslag 1851.

41. Landbouwverslag 1890.
42. Allan, pag. 13.
43. Landbouwverslag 1890.
44. Gemeenteverslag 1881.
45. Tegenwoordige Staat, pag. 394.
46. Persoonlijke Inlichtingen.
47. Persoonlijke Inlichtingen.
48. Persoonlijke Inlichtingen.
49. Persoonlijke Inlichtingen.
50. Gemeenteverslag 1855.

HOOFDSTUK IV

BEROEPEN EN BEDRIJVEN BUITEN HET BOERENBEDRIJF

Het is duidelijk, dat onder de in het vorige hoofdstuk besproken omstandigheden uitbreiding van het boerenbedrijf onmogelijk was. De woeste grond, die voor ontginning in aanmerking zou kunnen komen, was markegrond. Soms is het gebeurd, dat markegrond ontgonnen werd. Zoo bijv. de Aanleg van Hollum, langs den straatweg (toen zandweg) aan den Noordkant van de Oostermiede, waarschijnlijk in 1866. De Boerenstand had toen geld noodig en verhuurde een deel van haar landerijen voor ontginning (1, 2).

Ook bij Ballum had men een aanleg, langs den weg naar Nes, die in 1886 ontgonnen werd (3).

Ongeveer in 1870 werd bij Nes aan den duinkant land ontgonnen. In Buren pas in 1918 en 1923 (4, 5). Maar dit waren uitzonderingen. Over het algemeen was uitbreiding van het bedrijf op Ameland niet mogelijk. Immers, dit zijn alle ontginningen van duingrond, terwijl voor het boerenbedrijf drie soorten van grond noodig waren. Een van de belangrijkste belemmeringen was hier wel het extensief gebruik van de buitenweiden. Splitsing van de bedrijven was ook uitgesloten; zij waren toch al klein genoeg. De begrensdeheid van het gebied, het feit van het wonen op een eiland, maakte dat men ook niet als op de vastewal een bedrijf in een aangrenzend dorp kon overnemen of stichten. Daarbij komt nog, dat in het aangrenzend deel van Friesland een heel ander type van boerenbedrijf bestaat.

Er bleef dus niets anders over, dan dat een deel van de bevolking een ander middel van bestaan zocht.

Men vond dit in:

1. Ambachten en winkelbedrijf.
2. Scheepvaart.
3. Visscherij.
4. Vreemdelingenverkeer.

I. AMBACHTEN EN WINKELBEDRIJF

Het ambacht was, als op de meeste boerendorpen geen hoofdmiddel van bestaan. De smid, de schilder en de timmerman waren allen boeren, die er een nevenbedrijf bij hadden (6, 7, 8, 9).

In lijsten uit 1809 en 1810, die in het Friesch Museum te Leeuwarden aanwezig zijn, blijkt, dat men op de dorpen o.a. had (10):

	Hollum	Ballum	Nes
Bakkers	4	2	4
Timmerlieden	8	2	6
Winkeliers	27		16
Schoenmakers	3	—	2

In het gemeenteverslag van 1854 is een dergelijke lijst opgenomen, maar over het geheele eiland, terwijl hierin de specificatie van de dorpen juist zoo typisch is. Hollum is verreweg het grootste dorp, terwijl Nes het centrum voor het oostelijk deel van Ameland is. Buren had blijkbaar geen eigen winkels en ambachtslieden.

Uit het Gemeenteverslag van 1854 nemen wij nog het volgende over (11):

Aantal bedrijven over het geheele eiland:

Timmerlieden	24
Schoenmakers	6
Ververs	8
Kuipers	4
Wagenmakers	1
Stroochoedenmakers	1
Kleedermakers	1
Bakkers	12
Slagers	5

Er werd bijgevoegd: „Over het algemeen wordt bij deze ambachten het boerenbedrijf, winkelhandel, of eenig ander bedrijf uitgeoefend, omdat die ambachten geen middel van bestaan opleveren.”

Alle bedrijven werkten zonder knecht. Dit wijst er ook al op, dat er niet te veel werk aan den winkel was.

Zoo was het feitelijk ook met de zeer talrijke winkeltjes, die van alles verkochten. Zij werden meest door weduwen gehouden. Veel omzet zullen zij niet gehad hebben. Manufacturen e.d. betrokken vooral in het najaar (als het geld van het vee binnen was) van den reiziger. Deze werd gestuurd door de zaken van Dokkum en Leeuwarden: dikwijls was het de baas zelf, die naar het eiland ging. Het was een gebeurtenis, als de „reiziger” kwam, die met zijn waren ook de laatste nieuwtjes van de stad meebracht. Hij bleef enkele weken op het eiland, kende iedereen en was in vele gevallen de raadsman en de vertrouwde vriend van de families.

De slechte vervoermiddelen waren oorzaak, dat men niet zelf naar de stad ging om inkoop te doen.

Gemeenteverslag 1868: De klein- en winkelhandel is steeds kwijnende en levert geen middel van bestaan op, vooral, omdat de gemeente bijna het geheele jaar door kooplieden in allerlei waren afgehoopen wordt (12).

Fabrieken bestonden er niet op het eiland. Twee kalkbranderijen, die tot het midden der 19e eeuw bestaan hebben, werden in 1857 afgebroken (13). Op de dorpsmolen werkte men zonder knecht (14, 15, 16). Behalve misschien enkele boerenarbeiders (die of een klein eigen bedrijfje hadden, of inwonend waren) ontbrak een eigenlijke arbeidersstand. Alleen de allerarmsten gingen in den drukken tijd bij de andere boeren helpen.

In ambacht en winkelbedrijf kon men dus alleen een bijverdienste zoeken. Maar een volledig gezin moest er een boerenbedrijf naast hebben.

II. SCHEEPVAART EN VISSCHERIJ

In vroeger tijd moet Ameland een eigen scheepvaart gehad hebben. De Eilanders voeren in de 17e eeuw als vrachtvaarders met kleine schepen (koffen en smakken) langs de kusten van de

Noordzee tot in Frankrijk. Het is waarschijnlijk voornamelijk deze kustvaart geweest, die de Amelander schippers voor eigen rekening uitoefenden.

Het is zeer moeilijk een denkbeeld te krijgen van deze scheepvaart. Van Alkemade en Van der Schelling vermelden enkele feiten, waardoor we ons althans eenigszins een inzicht kunnen vormen in den aard van het bedrijf. De omvang is moeilijk te schatten.

In een instructie aan de kapiteins van de oorlogsschepen, die in 1589 in het Amelander Gat lagen, werd het volgende vermeld; ...dat die van Ameland of andere schipperen, inkomende van buyten de Geunieerde Provinciën geen last zullen breken of lossen op Ameland, maar in bekende havenen der Vereenigde Nederlanden, alwaar zij gehouden werden te betalen het regt op de inkomende goederen, gesteld (17, 18).

Uit veel later tijd is het volgende.

In 1708 werd de volgende missive door de Admiraliteit gezonden aan Hare Hoog Mogenden:

...Nu is het gebeurd, dat zekere schipper Klaas de Hoeij, voerende het Schip „De Juffrouw Anna” thuijs horende tot Ameland, komende van Nantes ende geladen met wijnen alhier (n.l. te Rotterdam) is gearriveerd, exhiberende alleen zeker paspoort of Zeebrief verleend bij de Furstin van Nassau als souveraine Vrouwe van de neutrale erfheerlijkheid des Eijlands van Ameland (19).

Het was 1708: de Oranje's waren sinds enkele jaren in het bezit van het eiland, en trokken als zoodanig voordeel uit de scheepvaart, door, even als de vorige Heeren van Ameland, zeebrieven uit te geven à raison van 2½ gld., geldig voor een jaar. Alle schepen, ook de visschersvaartuigen, moesten zoo'n bewijs aan boord hebben (20,21,22).

Deze certificaten werden, behalve in het Nederlandsch ook geleverd, (tegen bijbetaling!) in het Duitsch en in het Latijn, al naar het land, waar de betrokken schipper op voer. Uit deze weinige gegevens zien we dus, dat het hier waarschijnlijk betrof kustvaart op de omringende landen; en wel niet alleen op de Germaansche (Duitsche en Oostzeehavens) maar ook op de Romaansche landen. Dat deze scheepvaart vrij belangrijk moet zijn geweest, (en voor de Heeren een goede bron van inkomsten) blijkt

uit het feit, dat in 1732, 157 zeebrieven zijn verkocht (23). Uit het Schwarzenbergarchief blijkt verder, dat de Camminga's van 1647—67 een somma van 1660 Caroli gldns geïnd hadden voor zeebrieven (24). Bovendien werd deze bepaling nog dikwijls ont-doken, zoodat het bedrag nog veel hooger had kunnen zijn (25). Deze schepen hoorden dus blijkbaar op het eiland thuis, en al het er mee verdiende geld kwam ook Ameland ten goede.

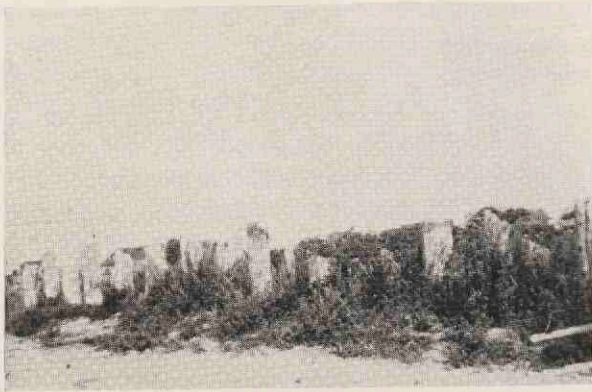
De op het eiland thuishoorende schippers zullen, althans ten deele hun schepen daar hebben laten onderhouden, waardoor ook de ambachtslieden er voordeel van hadden (25, 26, 27).

Maar ook op Ameland, is, evenals op de andere Waddeneilanden tenslotte deze bron van welvaart verloren gegaan. Herquet ver-meldt van de Oostfriesche eilanden, dat de vrachtvaart daar onge-veer in 1750 verdwenen is, omdat men op de walvischvaart en bij de groote scheepvaart dienst nam (28). Een andere oorzaak is geweest, dat men op de eilanden geen goede havens had. Boven-dien zal de concentratie van de scheepvaart naar de grootere havens met een achterland ook deze vrachtvaart naar elders ver-plaatst hebben. Hoe het ook zij, de eigen scheepvaart van het eiland is in de tweede helft der 19e eeuw geheel verdwenen.

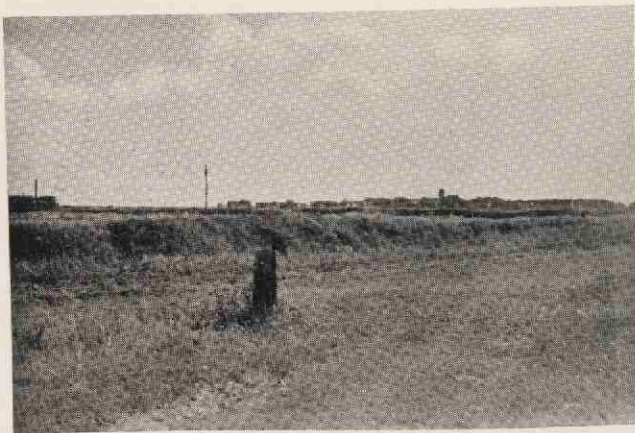
In de tweede helft der 17e en in de 18e eeuw had men nog een andere bron van inkomsten. In den bloeitijd van de walvischvaart, namen vele bewoners van de West-, Oost- en Noordfriesche Eilan-den, dienst op de Groenlandvaarders.

H. Wätjen zegt daarover: „Wie für die deutsche Spitzbergen-fahrt, so stellten auch für Hollands arktische Fischerei die Be-wohner der friesischen Inseln und der Halligen das Hauptmann-schaftskontingent". (29, 30).

Ze voeren als matrozen en bootslui, maar ook de meer verant-woordelijke posten als harpoenier en schipper werden door de eilanders bezet. Wel werden deze betrekkingen meer riskant, daar ze niet een vaste salariering hadden, maar betaald werden met een handgeld en verder aandeel in de winst. In slechte jaren, als er niets of bijna niets gevangen werd, kwam de walvisch-vaarder met weinig geld thuis (31). Dat er veel commandeurs (kapiteins van walvischvaarders) van de eilanden afkomstig waren, blijkt uit een berichtje, opgenomen in de Stads- en Dorpskroniek van Wumkes dl. I. dat als volgt luidt:

Walvischkaken als afscheiding v. e. terrein.
Hollum, Zomer 1928.

De walvischkaak als grenspaal (Hollum).

5 Sept. 1705. De Groenlandsche vloot, bestaande uit 96 walvischvaarders, meest gevoerd door kommandeurs van Ameland en de andere eilanden, loopt op hare terugreis uit vrees voor de Fransche oorlogsschepen, die in de Noordzee kruisen, de haven van Delfzijl in, met de traan, baarden enz. van 1100 walvisschen (32).

Vele walvischvaarders bleven op het eiland wonen, of keerden er later weer terug. De oude reces- en kerkeboeken, waarin hun namen, met opgaaf van hun beroep geregeld voorkomen, geven hiervan het bewijs (33).

Nu nog vinden we op de eilanden overblijfselen van die walvischvaart. Zeer veel woonhuizen dateeren uit de 17e en 18e eeuw. De traditie wil, dat de huizen met een richel in den gevel, de z.g. commandeurshuizen, door de Groenlandvaarders gebouwd en bewoond waren. In elk geval zien we hieruit, dat er in die tijd geld aanwezig was, om nieuwe huizen te bouwen, terwijl er weinig woningen zijn uit later tijd. Toen werd er meer afgebroken dan bijgebouwd. Een bewijs ook, dat de bevolking van het eiland niet in belangrijke mate kan zijn toegenomen. Een ander overblijfsel is zichtbaar in het landschap, n.l. de z.g. Kakebeenen. Dit zijn (volgens van Deirse) onderkaakstukken van walvisschen, die door de walvischvaarders opzettelijk werden meegebracht, omdat men ze op de terugreis, rechtstaande naast den mast liet uitdruipeu, teneinde de beenderolie te kunnen verzamelen (34). Ze werden op Ameland (evenals op de andere eilanden) waar het hout schaarsch was, voor allerlei doeleinden gebruikt, o.a. voor hekken langs de wegen en om de tuinen, als scheidingspalen in de bouwlanden, waar we ze nu nog vinden.

Op de kerkhoven herinneren ons nog tal van grafsteenen door inscriptie en versiering aan het vroeger zoo belangrijk bedrijf.

De bloeitijd van het bedrijf valt na 1642, na de opheffing der Noordsche Compagnie, waardoor het monopolie vervallen was, en de vrije vaart mogelijk gemaakt werd (35). Mr. S. Muller zegt in zijn werk over de Noordsche Compagnie, dat, „25 jaar na de opheffing daarvan het aantal Nederlandsche walvischvaarders vijftienvoudig verdubbeld (?) was” (36) (deze uitdrukking blijft voor rekening van Mr. Muller). Dit is misschien ook de reden, dat in de onzijdigheidsverklaringen van de vrije Erfheerlijkheid Ameland tijdens den 80-jarigen oorlog, die Prof. Van Blom be-

spreekt, en die dateeren van 1629 en van 1643, met geen woord gerept wordt van de walvischvaart, terwijl de belangen der „sobere Amelander visschers”, die moesten leven van den verkoop van versche visch, daarin werden bepleit (37). Maar pas na 1642, dus vlak voor de tweede onzijdigheidsverklaring werd de walvischvaart van zeer groot belang. Een andere reden kan zijn, dat terwijl de visschersschepen op het eiland thuis hoorden, de walvischvaarders in dienst waren van reeders uit andere plaatsen.

Na den Franschen tijd is het met de Groenlandvaart gedaan. Maar de zeelui blijven, evenals in vorige eeuwen, varen bij de koopvaardij. Eigenaardig is, dat er altijd verschil gemaakt werd tusschen de schippers van de Groenlandvaart en die van de groote vaart. De eersten heetten Commandeur, terwijl hun collega's op de groote vaart „capteijn” genoemd werden (33).

Na den ondergang van de walvischvaart gingen meer Amelanders over naar de groote vaart; waarschijnlijk heeft zich dit proces geleidelijk aan in het eind der 18e eeuw voltrokken. Maar hiermede komt er tevens een verandering in de leefwijze van vele zeelui. Bij de walvischvangst, en gedeeltelijk ook bij de groote vaart (die op de Oostzee bijv.) voer men alleen in den zomer. De schepen gingen in het voorjaar weg, maakten een of twee reizen naar de Poolzee of naar de Oostzee, en lagen verder den geheelen winter in de haven. De schepelingen gingen dezen tijd op het eiland doorbrengen, en waren dus een groot gedeelte van het jaar thuis. Nu kwam daarin echter verandering: men bleef (voorzoover men niet op Scandinavië voer) het geheele jaar door varen. En naarmate men in de vorige eeuw het vaartempo bij de scheepvaart ging opvoeren, bleven de schepen korter binnen, te kort, om met de gebrekkige verbinding die er in de vorige eeuw was, een reis naar Ameland mogelijk te maken. Vele zeelieden vestigden zich daarom in de havensteden, v.n.l. Amsterdam. Nu was dit op zichzelf niets bijzonders. Ook in de vorige eeuwen vestigden zich de Amelander zeelieden aan de vastewal. Maar een deel bleef toch op het eiland wonen, of keerde er later weer terug. Zelfs waren er altijd commandeurs en gezagvoerders op het eiland geweest (38, 39). Aan het eind van de 19e eeuw was dit niet meer zoo. Van de matrozen bleven er nog wel in het geboortedorp wonen. Die voeren ook dikwijls maar tijdelijk, en bleven dan weer een tijd thuis in het

boerenbedrijf werken. Maar degenen, die het meeste geld op het eiland brachten, de gezagvoerders en stuurlieden, vestigden zich aan de vastewal.

De nadeelen van de scheepvaart ondervond men echter op het eiland wel; groot was het aantal weduwen en weezen. Dit schijnt in de vorige eeuwen een algemeen verschijnsel geweest te zijn op de eilanden (zie o.a. Herquet over Borkum) (40). De zeemansweduwe trok terug naar het eiland, waar zij goedkoop kon leven en waar haar familie of de kerk haar steunde (41). Velen begonnen er ook een winkeltje. Zij waren echter een zorg voor de toch al zeer arme gemeente. Toen er in \pm 1875, enkele schepen weggebleven waren, nam de toenmalige Rijksontvanger dhr. D. Engelen het initiatief tot de oprichting van het fonds „Zeemans-troost” voor oude gebrekkige zeelieden en voor weduwen en weezen van zeevarenden. Iedere zeevarende stond daarvoor maandelijks een bijdrage af. Dat het noodig was blijkt uit het Gemeenteverslag van 1890. In dat jaar bestond het college uit 133 contribueerende leden, terwijl ondersteuning verleend werd aan 16 weduwen en 22 kinderen (44).

De sociale wetten van later jaren maakten het fonds overbodig; eenige jaren geleden is het opgeheven.

Van de eigen scheepvaart van het eiland was in de 19e eeuw alleen nog de visscherij overgebleven (45, 46, 47, 48). Eigenaardig is, dat deze geheel tot Hollum beperkt was. Dit staat misschien in verband met de ligging aan het Amelander Gat, waardoor men met hoogwater direct uit kon varen, terwijl men vanuit de andere dorpen eerst een tocht over het wad moest maken, en het water al weer viel voor men het zeegat had bereikt.

Men vischte dicht onder de kust op de Noordzee. Op de Zuiderzee en op het Wad werd bijna niet gevischt, alleen wat voor eigen gebruik (49, 50).

Uit den Franschen tijd is een lijst van visschersschuiten, thuis hoorende op Ameland, bewaard gebleven. Er waren er 14, waarvan de schippers allen te Hollum woonden (51).

Aan het eind van de 19e eeuw was het aantal tot 7 schepen (in 1889) teruggelopen. In 1891 was hier nog één van over, en dit werd verkocht in 1897. (52).

De vangst werd beoefend met z.g. snikken, kleine scheepjes met twee masten. Op elk daarvan voeren 4 tot 7 man. Verschillende menschen uit Hollum hadden een aandeel in zoo'n snik. (In den Franschen tijd waren er ook aandeelhouders uit Friesland bij). Meestal waren dit de wagnaar, de schipper, soms ook een opvarende en verder particulieren uit het dorp. De wagnaar was een boer, wiens taak het was op de snik te rijden, d.w.z. met kar en paard bij eb naar de reede te gaan, en daar de vangst af te halen, of het want met het aas voor een nieuwen tocht te brengen.

Op het dorp werkten vrouwen en kinderen mee, dikwijls het gezin der opvarenden. Hun taak was het in orde brengen van het vischtuig. Daarvoor moesten zij eerst wormen delven op het Wad, en deze later aan het want slaan. Dit want werd in bakken met rul zand opgeschoten en door den wagnaar op de snik gebracht. Kwam het tij op, dan voeren de schepen het zeegat uit, en vischten op de Noordzee in het gezicht van de kust. Lagen ze weer op de reede, dan haalde de wagnaar de visch die te klein voor den verkoop was op, en bracht deze naar het dorp. Wat men kwijt kon, werd direct verkocht, de rest werd gerookt of gedroogd voor den winter. De visch was toen een belangrijk volksvoedsel op het eiland. De eigenlijke vangst, voornamelijk bestaande uit schelvisch en verder wat tong, schol en kabeljauw, werd door de snikken naar de markt te Harlingen of Zwarte Haan gevoerd en daar levend verkocht. Soms ook werd de visch op de reede aan opkoopters verkocht (53); dit schijnt gebruik te zijn geweest in de jaren, dat er meer visschersschepen waren. De opkoopters kwamen dan op de ree om de visch op te koopen; men kreeg er dan een prijs voor, die ver beneden den marktprijs lag (54, 55). Later ging men daarom zelf de visch aan de markt brengen. Met het volgend tij voer men dan weer terug, om want te halen en ging opnieuw de Noordzee op. Lastig was, dat er altijd met het tij rekening gehouden moest worden.

Gevischt werd in het voorjaar en in den herfst, soms tot ver in den winter. Dat de visschers lang doorvoeren blijkt uit het feit, dat op een oudejaarsdag omstreeks 1875 de vloot door een storm werd overvallen, en een der schepen met man en muis verging. Gedurende den winter zochten de schepen beschutting in de Ballumer Bocht.

De opbrengst was zeer wisselvallig, wat quantiteit en wat prijs betrof. Enkele cijfers zijn opgenomen in de gemeenteverslagen. Deze

moeten evenwel met eenige reserve bekeken worden. Teekent niet de burgemeester hierbij zelf aan: „Volgens opgaaft van de visschers, welke opgaven, naar wij meenen, dat niet betrouwbaar zijn en gelooven, dat de vangst en opbrengst veel meer bedraagt” (56).

Uit de cijfers kunnen we echter wel zien, dat het bedrijf wisselvallig was.

Opbrengst in:	1851	f	9000.—.
	1859	f	5670.—.
	1860	f	11994.—.
	1867	f	8640.—.
	1873	f	10820.—.
	1881	f	3412.—.
	1886	f	2524.—.

Gedurende al deze jaren werd er met 7 à 8 schepen gevischt (57).

Van de opbrengst moesten de aandeelhouders en de wagenars hun deel hebben en moest verder in de behoeften van een 40-tal gezinnen worden voorzien. De meeste visschers hadden het dan ook zeer armoedig en moesten hun inkomen aanvullen met een klein boerenbedrijf (58 t.e.m. 63).

Behalve dat de visscherij weinig voordeel bracht was het bovendien een zeer riskant bedrijf. De kleine, slecht onderhouden scheepjes waren voor de vaart op de Noordzee minder geschikt, en herhaaldelijk leed men verliezen aan menschenlevens zoowel als aan materiaal (64).

Het aantal snikken verminderde dan ook steeds, tot in 1898 de laatste visschersschuit gesloopt werd en hiermee het geheele bedrijf van het eiland verdwenen was (65, 66, 67, 68).

Juist aan het eind van de vorige eeuw begon de trek naar de haringloggers. Dit was seizoenarbeid, waaraan deel namen de eigenaren van kleine boerenbedrijfjes en jongens boven de 12 jaar, die nog te jong waren voor de groote vaart. Omstreeks Pinkster trok men gezamenlijk, gewoonlijk ruim 100 man, naar Vlaardingén, waar men in dienst trad op de haringloggers, en de geheele zomer wegbleef. De meesten kwamen van Hollum, ongeveer een derde (een vrij hoog percentage voor dat kleine dorp) kwam van Buren, met zijn zeer kleine en armoedige boerenbedrijfjes. Later voer men ook voor reeders van Emden (69).

Na 1914, na het uitbreken van den wereldoorlog was het met dezen trek plotseling gedaan, en miste men op het eiland een belangrijke nevenverdienste.

Het voordeel voor degenen, die er aan deelnamen was, dat ze alleen 's zomers van huis waren, en verder het geheele jaar in het bedrijf konden werken.

ZEEVAARTKUNDIG ONDERWIJS

Van de Noordfriesche eilanden vertelt Weigelt, dat, in den winter, als alle zeevarenden thuis waren, in bijna ieder dorp de een of andere ervaren commandeur of gezagvoerder, de jongeren, die al enkele reizen gedaan hadden, of die voor het eerst naar zee zouden gaan, in de theorie van het vak onderwees (70).

Dit is waarschijnlijk op de Westfriesche eilanden ook wel het geval geweest. Later werden de zeevaartkundige vakken op de lagere school als vervolgonderwijs gegeven, en daardoor waarschijnlijk ontstonden de bekende zeevaartscholen op onze Waddeneilanden (Texel, Terschelling en Schiermonnikoog.) Minder bekend is, dat ook op Ameland in de vorige eeuw gelegenheid bestond om tot stuurman te worden opgeleid. Het zijn weer de gemeenteverslagen, die ons hierover kunnen inlichten (71).

Verslag 1851: Door den onderwijzer Dijkstra te Nes wordt bij voortdoring onderwijs in de Wis- en Zeevaartkunde gegeven, en wel gratis, waarvoor dezelve een jaarlijksche tegemoetkoming uit de provinciale fondsen geniet, ten bedrage van f 150.—. Behalve die van Nes en Buren waren deze leerlingen voor een matig weekgeld bij den onderwijzer gehuisvest."

Het was dus een gratis-school, waaraan een internaat verbonden was. Het onderwijs werd gegeven door den dorpsonderwijzer, die daarmee in 1840 begonnen was. Het toezicht op de school werd uitgeoefend door een zestal gezagvoerders en oud-gezagvoerders.

In 1851 had men 29 leerlingen, die er enkele maanden voor hun theoretische opleiding bleven. Hiervan waren er 21 van het eiland zelf en 8 van elders. De school werd toen al geacht eenigszins in verval te zijn. Een van de redenen was, dat ook op Hollum door den hulponderwijzer zeevaartkunde onderwezen werd en er dus

geen leerlingen van dat dorp meer kwamen. (Hollum had een groot aantal zeelieden onder zijn bevolking).

In 1856 vertrok de heer Dijkstra naar elders. Het onderwijs werd door zijn opvolger voortgezet (72). De school werd toen onder het toezicht van het gemeentebestuur geplaatst en haar werd het recht ontnomen om, zooals vroeger gebruikelijk was, diploma's toe te kennen. Sindsdien kwamen er nog slechts Amelanders op.

Van de zeevaartkundelessen te Hollum hooren we niets meer. Zelfs werd het gewone lager onderwijs aan die school achterlijk genoemd, waarvoor de hoofdonderwijzer een vermaning van den burgemeester in ontvangst had te nemen. Toch bleef de school te Nes achteruitgaan. Het was tenslotte slechts een voorbereidende school. De leerlingen gingen de laatste maanden van hun leertijd naar een of andere officiële inrichting (meest naar Harlingen) waar men voor de vereischte diploma's kon worden opgeleid. Leerlingen van elders trok de school niet meer. Toen tenslotte in 1868 de hoofdonderwijzer van Nes eervol ontslag kreeg, werd hij vervangen door iemand, die niet in het bezit was van de vereischte actes. Sindsdien is het zeevaartkundig onderwijs op Ameland niet voortgezet (73).

III. HET VREEMDELINGENVERKEER

Omstreeks 1851 probeerde men het prachtige strand van Ameland rendabel te maken, door een badinrichting op te richten, en zoodoende de welvaart van het eiland te bevorderen. Reeds in 1858 moest de inrichting opgeheven worden. Het was onmogelijk gebleken, om met de bestaande slechte verbinding voldoende gasten te trekken.

Pas in deze eeuw, na de verbetering van het verkeer in Noord-Friesland begon het eiland als ontspanningsoord in trek te komen. In de vorige eeuw echter kon men uit het vreemdelingenverkeer geen bijverdienste maken (74).

CONCLUSIE

De onvoldoende bestaansmogelijkheid, die het boerenbedrijf de bevolking van Ameland bood, dwong tot het zoeken van andere

middelen van bestaan. Deze werden gevonden in de scheepvaart, en wel in de groote vaart. Hierdoor kwamen de menschen er toe hun geboorteland te verlaten. In plaats van hun bestaan te zoeken in de woonruimte, zoeken zij dit noodgedwongen daarbuiten, waardoor de trek naar elders ontstaat.

AANTEEKENINGEN, BEHOORENDE BIJ
HOOFDSTUK IV.

1. Landbouwverslag 1866.
2. Persoonlijke Inlichtingen.
3. Persoonlijke Inlichtingen.
4. Persoonlijke Inlichtingen.
5. Persoonlijke Inlichtingen.
6. Gemeenteverslag 1853.
7. Gemeenteverslag 1901.
8. Gemeenteverslag 1858.
9. Telling van Blom 1912.
10. Lijst van patenten verleend in 1809. Fr. Museum Leeuwarden.
11. Gemeenteverslag 1854.
12. Gemeenteverslag 1868.
13. Gemeenteverslag 1857.
14. Gemeenteverslag 1854.
15. Gemeenteverslag 1875.
16. Gemeenteverslag 1865.
17. v. Alkemade en v. d. Schelling.
18. v. Alkemade en v. d. Schelling.
19. v. Alkemade en v. d. Schelling.
20. Camminga Archief.
21. Houwink pg. 161.
22. Schwarzenbergarchief XXII c.
23. Houwink pg. 164.
24. Schwarzenbergarchief.
25. Recht. Archief I, 6.
26. Recht. Archief E, 4.

27. Oude Burgelijke Stand Nes.
28. Herquet, pg. 168.
29. Wätjen, pg. 277.
30. Weigelt, pg. 61.
31. Herquet, pg. 120.
32. Wumkes, dl. I. pg. 22.
33. Recht. Archief Ameland B. 20.
34. v. Deinse, pg. 290.
35. Wätjen.
36. Muller S., pg. 352.
37. v. Blom, Onafh. Verklaringen enz., pg. 61.
38. Gemeenteverslag 1901.
39. Gemeenteverslag 1875.
40. Herquet, pg. 119.
41. Gemeenteverslag 1869.
42. Wumkes, dl. II, pg. 418.
43. Gemeenteverslag 1886.
44. Gemeenteverslag 1890.
45. Recht. Archief Ameland I, 6.
46. Caminga Archief.
47. Stukken betreffende Ameland, Friesch Museum.
48. Recht. Archief I, 6.
49. Gemeenteverslag 1871.
50. Gemeenteverslag diverse jaren.
51. Lijst der visschersschuiten enz. 1808, Friesch Museum.
52. Gemeenteverslag diverse jaren.
53. Gemeenteverslag 1853.
54. Gemeenteverslag 1871.
55. Gemeenteverslag 1852.
56. Gemeenteverslag 1880.
57. Gemeenteverslag diverse jaren.
58. Gemeenteverslag 1851.
59. Gemeenteverslag 1881.
60. Gemeenteverslag 1856.
61. Gemeenteverslag 1865.
62. Gemeenteverslag 1853.
63. Gemeenteverslag 1854.
65. Gemeenteverslag 1871.

66. Gemeenteverslag 1853.
67. Gemeenteverslag 1861.
68. Houwink, pg. 164.
69. Persoonlijke Inlichtingen.
70. Weigelt, pg. 233.
71. Gemeenteverslag 1851, 1852, 1856, 1858, 1859, 1860, 1868.
72. Allan, pg. 77.
73. Gemeenteverslag diverse jaren.
74. Gemeenteverslag 1855, 1856, 1858.

HOOFDSTUK V

DE GROOTE VERANDERINGEN

Het productieproces op Ameland onderging aan het eind van de vorige en het begin van deze eeuw belangrijke wijzigingen. Verschillende veranderingen op het eiland zelf werkten hiertoe mede; de verdeeling der marken waardoor het particulier bezit toenam; de oprichting van waterschappen en de daarmee in verband staande bedijking; de ruilverkavelingen te Hollum en Ballum, waardoor een betere perceelsindeeling der hooilanden ontstond; de oprichting van twee coöperatieve en een speculatieve zuivelfabriek; verbetering van het verkeer naar en over het eiland. Al deze dingen hadden een diepgaanden invloed, niet alleen op het productieproces, maar ook op het geheele leven der eilandbewoners.

We willen in dit tweede hoofdstuk, dat de schakel vormt tusschen de bespreking van den „Ouden Toestand” en een bespreking van het moderne productieproces, deze veranderingen in het kort behandelen.

I. DE VERDEELING VAN DE BUITENWEIDE VAN HOLLUM EN BALLUM

De verdeeling van de Mark „De Buitenweide van Hollum en Ballum” werd in 1896 gelast. Tot Rechter-Commissaris werd benoemd Mr. J. J. Gockinga, die in zijn werk „De Verdeeling van de Markegronden van Hollum en Ballum op Ameland”, het verloop van het proces heeft beschreven. Wij kunnen ons hier dus beperken tot enkele feiten, welke voor de sociaal-geografische problemen, die bij een dergelijke ingrijpende verandering in het grondbezit aan de orde komen, van belang zijn. De wijze, waarop de

hier wonende groep den voor haar beschikbaren bodem tot nu toe gebruikte, moest na de verdeeling der Markegronden en de daarmee gepaard gaande ontbinding van het markgenootschap, geheel veranderen.

Behalve de duinen, (die aan het Rijk behoorden) (1) en de omdijkte binnenlanden, die particulier bezit waren, was alle grond, ten Westen van de Slenk (tusschen Ballum en Nes), eigendom van de inwoners-Markgenooten van de dorpen Hollum en Ballum. Deze Mark werd als een geheel beschouwd (bijv. in het vonnis tot verdeeling van 20 Febr. 1896) hoewel de dorpen in de Mark vrij zelfstandig waren geweest. Zoowel Hollum als Ballum hadden eigen rechters, een eigen markebestuur dus, dat toezicht hield zoowel op de particuliere eigendommen als op de gezamenlijk gebruikte landerijen.

Een vergadering van de gezamenlijke opzieners of rechters van de beide dorpen bestond niet. Veel te regelen zou er ook niet geweest zijn; men liet de buitenweide liggen zooals zij lag, en van eenige zorg er voor is nooit sprake geweest. De beweiding was „van oudsher” geregeld.

Wel traden de rechters van beide dorpen naar buiten toe gezamenlijk op, bijvoorbeeld in een procedure met den Staat der Nederlanden over de grensscheiding tusschen hun gebied en de aan den Staat behorende zeekeerende duinen. In dit proces werden de „Grieën”, of de buitenweiden van Hollum en Ballum als één geheel beschouwd. Dit was ook inderdaad de algemeene opvatting. De buitenweide werd door beide dorpen gemeenschappelijk beweid. Van een eigenlijke grensscheiding is geen sprake, hoewel het vee van elk dorp natuurlijk zooveel mogelijk in de eigen omgeving gehouden werd (2).

Eigenaren van de hier aangegeven gronden waren in de mark van Hollum en Ballum, zij die achtendeelen bezaten in de bij hun dorp liggende „Mieden” (hooilanden). Zij waren dus in de eerste plaats belanghebbenden bij een eventueele verdeeling. Hun recht op, of aandeel in de buitenweide werd bepaald door het aantal achtendeelen, dat ze in de Miede bezaten. Op alle achtendeelen rustte een gelijk recht op de buitenweide, n.l. het zenden van één volbeest daarin.

Verdere belanghebbenden waren degenen, die niet als eigenaar,

maar als medegebruikers rechten hadden op de te verdeelen markegronden. Daar waren in de eerste plaats de boeren van het dorp Nes, die van „oudsher” het recht hadden om het vee, waarvoor bij hun eigen dorp geen weidegrond beschikbaar was, tegen betaling van f 2.— per volbeest te laten grazen op het Schorum, d.i. een deel van de algemeene weide, tusschen Ballum en Nes. Jaarlijks werden daar door de Nesser boeren ongeveer 90 stuks vee geweid. Dit was geen recht van bepaalde personen, maar van het dorp Nes, ten behoeve van de ingezetenen-veehouders. Het aandeel, dat aan deze belanghebbenden bij de verdeling werd toegekend, kwam dan ook aan het *dorp Nes*. Verder meenden ook de bezitters van het Omland, d.i. het niet bij de achtendeelen behorende binnendijksche land van Hollum en Ballum, als zoodanig rechten te hebben op de markegronden ¹⁾.

Bij onderzoek bleek echter, dat op het Omland in dezen geen enkel recht rustte. Een der bewijzen daartoe aangevoerd was, dat bij den verkoop van achtendeelen steeds in de acte werd vermeld het daarbij behorende recht van grazing op de buitenweide, terwijl bijv. in 1849 bij den verkoop van gronden bij de kavels omland, of geen melding van dit recht wordt gemaakt, of uitdrukkelijk wordt vermeld: „hebbende geen grazingen in de algemeene weide.”

Wel konden de bezitters van Omland, *evenals alle veehouders in Hollum en Ballum*, tegen betaling van een weidegeld vee in de gemeene weide zenden. Het bezit van omland als zoodanig gaf hun echter geen enkel recht op de buitenweide. Of oorspronkelijk op het Omland, dat voornamelijk bouwland was, dit recht op de markegronden gelegen heeft, en dit dan later op het achtendeelsland in de Miede is overgegaan, is niet meer na te gaan. De geschiedenis van de Marken op Ameland vóór de 18e eeuw is zeer vaag.

Markeboeken, waarin reglementen, geschillen, rechten enz. zijn opgeteekend, ontbreken niet alleen in de mark Hollum/Ballum, maar ook bij de Marken van Nes en Buren zijn dergelijke stukken vrijwel onbekend. Slechts enkele verspreide vonnissen en acten, die toevallig ook op de Marke betrekking hebben, zijn bewaard ge-

1) Het omland lag voornamelijk ten Noorden, N.W. en Westen van de dorpen en bestond over het algemeen uit hogere gronden, die voor een groot deel als bouwland geëxploiteerd werden.

bleven. Vast omschreven rechten (dateerende van vóór de 18e eeuw) zijn echter van geen der Amelander Marken bekend.

Bij de verdeeling der landerijen had men dus rekening te houden met:

- a. *de ongewaarden*, n.l. ingezetenen-veehouders van Hollum en Ballum, en die van Nes, als gebruikers van de weiden.
- b. *de gewaarden*, de eigenaren van achtendeelen in de Mieden van Hollum en Ballum, als gezamenlijke bezitters en gebruikers van Markegronden.

De rechten op de buitenweide berustten hier dus uitsluitend op de achtendeelen, dus op het hooiland.

Aan de ongewaarden moest, volgens art. 24 der Markenwet van 1886 een schadeloosstelling worden toegekend, die in dit geval zou bestaan in grond, een z.g. ingezetendeel, waarvan het beheer aan de Gemeente kwam. Elk der drie bij de verdeeling betrokken dorpen, n.l. Hollum, Ballum en Nes kreeg zodoende een dorpsweide, vrij dicht bij de bebouwde kom gelegen, toegewezen (3) ¹⁾. Alle ingezetenen van het dorp mochten daarop tegen betaling van de kosten aan het onderhoud verbonden hun vee weiden.

Na aftrek van het aandeel voor de ongewaarden van den totaal beschikbaren grond, zouden Hollum en Ballum gelijk opdeelen (4).

Ieder dorp toch had 576 achtendeelen in de Miede, dus ook een gelijk aantal aandeelen in de Buitenweide. Hoewel Ballum veel minder veehouders en vee had dan Hollum, kreeg het toch dezelfde hoeveelheid land toegewezen. Dit relatief groote aandeel, dat Ballum op deze wijze kreeg, is de oorzaak, dat nu bijv. hooi uit dit dorp naar Buren verkocht wordt, en dat boeren van Nes grond bezitten en huren in het waterschap „De Grieën” dat tot de vroegere Mark behoorde.

De heterogeniteit van den grond (die varieerde tusschen heel goeden kleigrond en slechten zandgrond) leverde bij de verdeeling eenige moeilijkheden op. Toekennen van ieders aandeel in één perceel was daarom onmogelijk; ieder zou minstens twee kavels krijgen, n.l. één bestaande uit zand- en één uit kleigrond. Getracht werd, hierbij de kavels een voor de ontginning zoo gunstig moge-

1) Die van Nes ligt ten Westen van de Slenk.

lijken vorm te geven (korten rechthoek) (5) en ze aan een weg en een waterlossing te doen grenzen¹⁾. De afscheiding der perceelen werd in het terrein aangeduid door steenen paaltjes. Voor de verdere afscheiding hadden de betrokken eigenaren zelf te zorgen. De omstandigheden waren echter zoo, dat zij, zooals wij zien zullen, niet al te veel haast behoefden te maken met de afperking van hun terrein.

Een punt van belang bij deze verdeeling waren verder de wegen en waterleidingen. Deze moesten voor het grootste deel opnieuw aangelegd worden. Men had alleen rekening te houden met den bestaanden verbindingsweg tusschen de dorpen, een zandweg, die al vroeger was aangelegd op door het Markebestuur afgestanen grond. Deze weg, die voor het eiland van zeer groote beteekenis was, was in onderhoud bij de Gemeente. Tegelijk met de nieuwe kavels kon dus een geheel nieuw wegen- en waterleidingenplan ontworpen worden, dat na afloop van de verdeeling aan het nieuw opgerichte Waterschap „De Grieën” werd overgedragen (6). Ook werd een strook grond gereserveerd voor den aan te leggen zeedijk.

Chronologie:

20 Februari 1896: Bevel tot verdeeling der Mark „De Buitenweiden van Hollum en Ballum op Ameland” (7).

1 en 2 Juli 1896: Eerste vergadering van belanghebbenden, waar ieder zijn rechten kon opgeven (8).

26 October 1896: Sluiting van de lijst van rechthebbenden (9).

18 Maart 1896: Opmaking van het plan van verdeeling (10).

25, 26 en 27 April 1898: Schatting der bij de verdeeling betrokken gronden (11).

Zomer en herfst 1899: Verkaveling der gronden en verdeeling der kavels onder de rechthebbenden (12).

21 December 1901: Verlijden van de acte van scheiding (13).

April 1902: Overdracht van de openbare wegen en waterleidingen aan de Gemeente (14).

Maart 1903: Overdracht van de niet-openbare wegen en waterleidingen aan het Waterschap „De Grieën” (15).

1) De waarde van elk aandeel bedroeg f 168,50 t.w. f 127,70 aan klei-, f 40,80 aan zandgrond (184a).

Op 21 December 1901 werd de acte van scheiding verleden en hiermede was de verdeling, op papier althans, een feit. Van 1 Januari d.a.v. af hadden de nieuwe eigenaren desgewenscht „het volle gebruik en genot” van de hun toebedeelde gronden (16).

In werkelijkheid was het voorloopig vrijwel onmogelijk de landen in individueel bezit te exploiteeren. Men moest hiermede wachten op het totstandkomen van den dijk, die de buitenweide tegen de aanvallen van de Waddenzee zou beveiligen. Met de ontginning van de hoogere gronden had men wel kunnen beginnen, maar dan zou het vee, dat op de lage gronden graasde, bij hooge vloed geen toevluchtsoord gehad hebben. Bovendien zou men dan zijn rechten verliezen op de voorloopig nog gemeenschappelijk gebruikte buitenweide. Toch werden er hier en daar perceelen in exploitatie genomen. Dit proces ging geleidelijk door, zoodat reeds kort na den aanleg van den dijk het geheele terrein in gebruik was genomen. Dit was juist tijdens den wereldoorlog. De groote vraag naar granen en andere voedingsgewassen maakte het voor de boeren aantrekkelijk hun land als bouwgrond te exploiteeren. In latere jaren heeft men er echter weer grasland van gemaakt (zie kaart grondgebruik).

II. HET WATERSCHAP „DE GRIEËN”

Uit den hier in het kort weergegeven gang van zaken bij de verdeling van de Buitenweiden van Hollum en Ballum kunnen we opmaken, dat er van het oude Markgenootschap niets was overgebleven. Alle landerijen, die van oudsher aan de Markgenooten behoord hadden, waren in andere handen overgegaan, hetzij in particulier bezit der vroegere Markgenooten (de verkavelde gronden), hetzij aan het Gemeentebestuur (enkele wegen, slooten, en de ingezetendeelen) of aan het Waterschap „De Grieën” (de bestaande wegen en waterlossingen, en die, welke nog aangelegd moesten worden in de Buitenweide).

Het was juist met het oog op de verdeling en de daarmede gepaard gaande oplossing van het Markeverband (dat immers ook het toezicht op de binnenlanden uitoefende) (17) dat in 1896 de Rechter-Commissaris, belast met de verdeling van de Buitenweide,

bij Ged. Staten van Friesland er op aandrang de oprichting van een reeds vroeger ontworpen waterschap te bespoedigen. Men voorzag, dat de verdeeling nooit van werkelijk nut zou kunnen worden, als de landerijen niet tegen overstroming beveiligd werden. Indijking was dus een eerste vereischte.

Daarvoor was het noodig, om in de plaats van de onderlinge vereeniging een officieel college te stellen, een waterschap. Dit was ook het oordeel geweest van Gedeputeerde Staten van Friesland, toen de bewoners van West-Ameland omstreeks 1890 gevraagd hadden om verbetering van de beschoeiing van den Zuidoever langs het Wad (basaltglooïing). De Ged. Staten verklaarden, na ruggespraak met den betrokken Minister, dat er wel hulp geboden zou kunnen worden, maar dat vóór alles noodig was de oprichting van een waterschap. De verschillende belangen van Hollum en Ballum hebben de aanneming van het ontwerp-waterschap toen ter tijd belet. Een 5-tal jaren later, met het vooruitzicht op de verdeeling van de Buitenweide, stond men er eenigszins anders tegenover. Nog in 1896 werd het Waterschap „De Grieën” opgericht (18).

Het doel, dat men zich hiermede voor oogen stelde, blijkt duidelijk uit het oprichtingsbesluit:

...ter bevordering van een voldoende onderhoud der dijken om de binnenlanden, de verbetering van den waterafvoer, het aanleggen van nieuwe, en de verzekering van het onderhoud der bestaande werken, zoomede tot wering van het zeewater bij hooge zomervloeden, op te richten het waterschap de Grieën op het eiland Ameland ter grootte van 1915 H.A. (19).

De grenzen waren in het Reglement als volgt omschreven:

Art. 1. Ten N. en ten W. de Rijksduinen, voorts het Weststrand, ten Z. de Wadden en ten Oosten het midden van de Slenk tot den Zuidelijken voet van den Moldijk en deze voet zelf.”

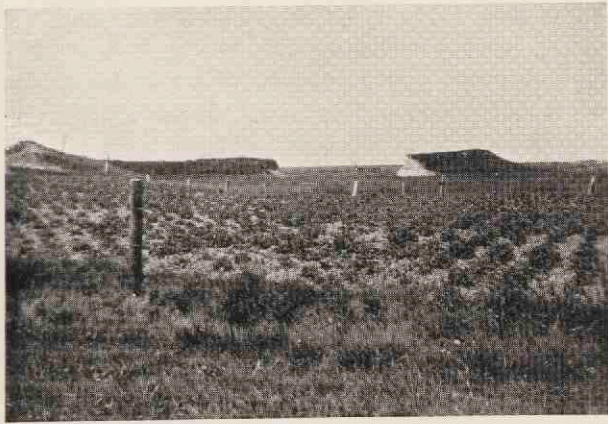
Het geheele Westelijke gedeelte van het eiland, van de Slenk af, uitgezonderd de Rijksduinen zou dus onder het waterschap vallen. In het Waterschapsbestuur, dat op de gewone wijze was ingericht, waren de ingelanden van Hollum en Ballum in gelijk getal vertegenwoordigd. Stemgerechtigd waren die ingelanden, welke na de in

het Reglement omschreven classificatie tenminste 15 are onder het Waterschap ressorteerenden grond hadden. Er was dus wel gerekend op kleine eigenaren! Dat dit ook noodig was, blijkt uit de volgende cijfers. Het Waterschap heeft op een oppervlak van nog geen 2000 H.A. ongeclassificeerd, 500 ingelanden. Bij classificatie wordt alle grond herleid tot besten kleigrond. Het totaal aantal H.A. geclassificeerd, wordt dus nog heel wat minder, daar een groot deel uit slechten zandgrond bestaat. Deze classificatie was iets nieuws voor Ameland. Tot nu toe was het regel geweest, (we herinneren hierbij aan het desbetreffende gedeelte van Hoofdstuk III) dat door alle beschermde grond, goed of slecht, een gelijk stuk van den omringenden dijk moest worden onderhouden. Nu werd voor het eerst verschil gemaakt tusschen goeden en slechten grond. (20). De oude dijkverdeeling (21) was dus hiermede verlaten. Misschien rijst de vraag, of het wel juist is het onderhoud van den ouden zeedijk te vergelijken met de waterschapslasten. M.i. zeer zeker; de voornaamste plicht toch van het nieuwe college was de bescherming van de landerijen tegen het zeewater, een taak, die in de toekomst, na het totstandkomen van den ontworpen zeedijk, van nog veel meer belang zou worden.

Hier volge nog een en ander over de wijze, waarop in de eerste jaren van het bestaan van het waterschap de daaraan verbonden lasten over de ingelanden verdeeld waren. De eigenaren van de omdijkte hooilanden waren, zooals wij reeds eerder vermeldden, tevens, naar evenredigheid van hun grondbezit daar, deelgenooten in de Mark. Zij hadden krachtens dat bezit rechten op het gebruik van de Buitenweiden, de Grieën. Men liet daarom deze Grieën, die voorloopig ook nog geen voordeel bij het waterschap hadden, in de eerste jaren vrij van lasten. De verplichting tot bijdrage in de kosten van het waterschap werd dus gelegd op de eigenaren der binnenlanden, de Mieden en het Omland.

Toen in 1912 de Grieën ook geleidelijk aan in gebruik werden genomen en verwacht mocht worden, dat na den aanleg van den zeedijk de particuliere exploitatie in de volgende jaren hier geheel zou worden doorgevoerd, hebben de Prov. Staten van Friesland een reglementswijziging afgekondigd, waarbij bepaald werd:

De verplichting tot bestrijding der uitgaven van het waterschap rust op alle daarin gelegen eigendommen, in evenredigheid van

De oude zeedijk om de Miede te Hollum.

hunne kadastrale grootte en in verband met het verschillend belang, dat die eigendommen bij het waterschap hebben" (22).

Van dien tijd af lagen er dus ook waterschapslasten op de gronden van de Buitenweiden. Deze behoorden later zelfs tot de hoogst aangeslagene.

Zooals uit het oprichtingsbesluit blijkt, was men van plan, de landerijen alleen tegen hooge zomervloeden te beschermen, door een kade aan te leggen langs het Wad. Het land zou dan slechts als grasland gebruikt kunnen worden. De aan dit plan verbonden bezwaren waren van dien aard, dat men besloot tot den aanleg van een zeedijk, die het land het geheele jaar door tegen het zee-water beveiligen kon, hoewel hiervoor groote financieele offers gebracht zouden moeten worden. Men rekende echter op hulp van Rijk en Provincie. Maar juist de financieele moeilijkheden hielden de uitvoering van het plan jarenlang tegen. Het is door de discussies en rapporten hierover, dat enkele belangrijke gegevens bewaard zijn gebleven, die de agrarische verhoudingen op het eiland in dien tijd typeeren.

Zoo werd in 1903 een onderzoek ingesteld naar den landbouwkundigen toestand op het eiland. Het resultaat werd als volgt samengevat (23):

1. dat na bedijking van de kleigronden circa 250 H.A., en van de zandgronden circa 300 H.A. in cultuur kunnen worden gebracht, en dat dan ook de 660 H.A. binnenweiden in een veel beteren cultuurgrond zullen zijn te brengen door verbetering van den waterafvoer en door afronding van eigendommen, en dat de gronden dan een waarde, welke wellicht op f 1.000.000.— geschat mag worden zullen vertegenwoordigen;
2. dat niet alleen de factoren van zakelijken aard, maar ook die van persoonlijken aard reden geven om aan te nemen, dat na de bedijking het in cultuurbrengen der klei- en zandgronden, zoowel als het verbeteren der binnenweiden inderdaad zal geschieden en langzamerhand een geheelen ommekeer in de zoo zeer primitieve landbouwtoestanden zal plaats hebben;
3. dat zonder bedijking geen verbeteringen van de tegenwoordige toestanden zal zijn te verwachten, en de op zich zelf zoo

nuttige verdeling van de markgronden geen voordeelen zal opleveren.

Bij de discussies in de Prov. Staten van Friesland (Zomerzitting 1904) werd nog de opmerking gemaakt, dat de bevolking niet in staat zou zijn het land naar den eisch te bewerken en te verbeteren, dat er n.l. geen voldoende werkkrachten daarvoor aanwezig zouden zijn. Dit werd afgeleid uit het niet voldoende schoonhouden van de nu in gebruik zijnde akkers. Hiertegen werd aangevoerd, dat een groot deel van de mannelijke bevolking van het eiland elders werk moest zoeken, om het gezinsinkomen aan te vullen, en dat de vrouwen veelal de veldarbeid verrichtten. „Kan de landbouw meer intensief gedreven worden, zoo zei men, en dat kan alleen als de gronden door een dijk zijn beschermd, dan vindt de Amelander werk op eigen bodem en blijft hij thuis. Met de visscherij gaat het niet best, (hiermede had men op het oog den seizoenarbeid van de kleine boeren op de haringloggers), hij reikhalst daarom naar den tijd, dat hij thuis werk zal kunnen vinden. De aanleg van den dijk is dus voor het betrokken deel van Ameland feitelijk een levenskwestie" (24).

Ook in het reeds bovengenoemde landbouwkundig rapport was men hiervan overtuigd en werd aangedrongen op steun der Overheid (25).

De Staten van Friesland stelden daarom voor een subsidie te verleen, mits het Rijk hetzelfde zou doen.

Pas in 1911 was de subsidiekwestie geregeld. De totale kosten van den dijk waren geraamd op circa f 300.000.—. Hiervoor zou de provincie een renteloos voorschot geven van f 100.000.—, het Rijk van f 80.000.—. Voor de rest moest het Waterschap een leening sluiten.

Oorspronkelijk was men van plan het geheele waterschapsgebied in te dijken, tot aan de Slenk toe, en zoo mogelijk de toen reeds verdeelde buitenweide van Nes er ook bij te trekken. De aan te leggen dijk zou dus van de westelijke duinrij bij Hollum langs den Wadkant komen te loopen, tusschen Nes en Buren naar het Noorden ombuigen en daar weer bij de duinen aansluiten. Tegenwerking van de zijde van Nes maakte dit echter onmogelijk. Tenslotte besloot men den dijk iets ten W. van de Slenk om te laten

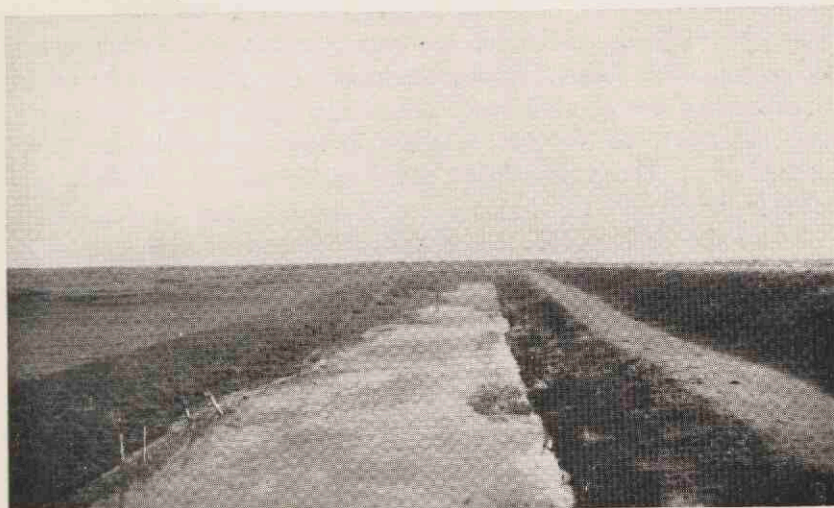
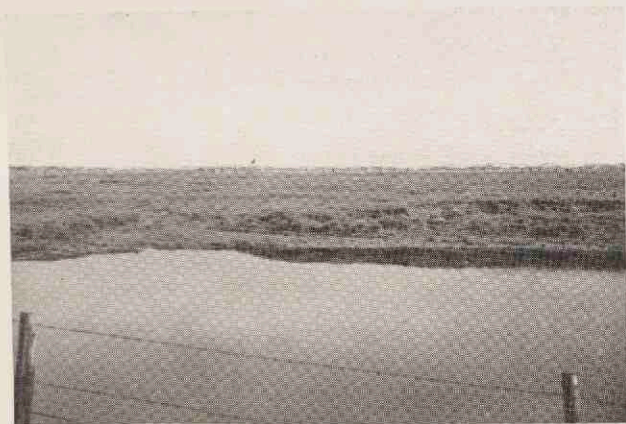

Foto Prof. v. Vuuren

Aansluiting van de zeedijk om het Waterschap „de Grieën” aan de stuifdijk.

De Buregrie (herfst 1935).

Het terrein is nog niet geegaliseerd. Het water op de voorgrond is een nog niet dicht-gemaakte „slenk”.

buigen, en aan te laten sluiten bij den Zwanewaterstuifdijk.

Het gebrek aan samenwerking tusschen Oost- en West-Ameland wordt hier duidelijk, „in het landschap zichtbaar” gedemonstreerd. De grond tusschen den dijk en de Slenk (vrij slechte zandgrond), werd bij den lateren aanleg van den dijk om het Oostelijk deel van Ameland bij het Waterschap Nes/Buren gevoegd (in 1930). Hier lag toch ook de aan de ingezetenen van Nes bij de Markverdeeling van Hollum en Ballum toebedeelde grond.

In 1913 kon men met den aanleg van den dijk beginnen (26). Het werd een volslagen zeedijk; de kruinhoogte varieert van 4 M. boven V.Z., afnemende tot 3,50 M. boven V.Z. bij de aansluiting aan den dijk om de Hollumer Mieden, en de daar beginnende duinenrij.

De totale lengte bedraagt 8705 M. (27). Langs den geheelen binnenkant van den dijk is een breede sloot gegraven, waar de afwateringssloten van de binnendijksche landen op uitkomen. Door het vrij groote verval (het eiland is slechts smal en het verschil in hoogteligging van den duinvoet en den wadoever is vrij groot), is nergens op het eiland bemaling noodig. De dijksloot loost met vier gemetselde duikers op het Wad. In de duikers zijn vloeddeuren, die automatisch openen en sluiten. Het groote verschil tusschen eb en vloed maakt hier kunstmatige loozing overbodig (28).

In 1915 was de dijk gereed, en van toen af hadden de eigenaren van de kavels in de Grie werkelijk: „het volle gebruik en genot van de hun toebedeelde gronden” (29).

III. DE VERDEELING VAN DE GEMEENE WEIDEN VAN NES EN DE LEIJEN

Kort na de verdeeling van de Buitenweide van Hollum en Ballum. werd ook de markegrond van Nes, „De Gemeente gronden van Nes en de Leijen”, onder de rechthebbenden verdeld.

Zooals reeds eerder vermeld werd, waren er op de markegronden van Nes grazingen gevestigd, die we het best met een soort aandeelen kunnen vergelijken. Elke grazing (of aandeel), gaf het recht van weide voor een bepaald aantal stuks vee. Totaal lagen er op de Mark, genaamd de „Gemeene weiden van Nes en de Leijen” 126½ grazing. De gezamenlijke eigenaren daarvan waren

de markgenooten van de bovengenoemde Mark. Hun rechten zijn vastgelegd in een reglement van 1880, dat nog in gebruik was, toen de verdeling der Mark werd aangevraagd (30). Dit reglement is waarschijnlijk het eerste dat er gemaakt is ¹⁾. In den aanhef wordt althans gezegd:

...weshalve het in het belang der geregtigden noodzakelijk is geworden, dat de van ouds herkomstige regtstoestand dier weide, zoo wat het beheer daarvan, als het regt van opdrijf en weide van het vee, worde geconstateerd en bevestigd.

Aan dit reglement ontleenen wij nog het volgende:

- Art. 1. Het regt tot opdrijf en weide, op en in voormelde weide blijft als van ouds, met uitzondering van elk ander, behooren aan de geregtigden van de eenhonderd zes en twintig geheele en een halve grazing of scharen dier weide of hunne opvolgers in die regten, zoo door erving als koop, die daarvan gezamentlijk ook alle lasten dragen, zonder onderscheid, gewone zoowel als buitengewone, als ook die van alle aan te wenden kosten tot verbetering dier weide in manier hierna te omschrijven.
- Art. 2. Ieder eigenaar is bevoegd zijn grazingen of scharen aan anderen te verhuren.
- Art. 4. De geregtigden mogen in opgamelde weide opdrijven, op ieder schar of grazing een volwassen hoornbeest of paard of vier schapen of twee eenjarige kalveren.

De grazingen mochten dus verkocht en verhuurd worden. Dit was, vooral met het oog op de wegtrekkende zeelui, die door erving of als een soort geldbelegging in het bezit van grazingen waren, geen overbodige bepaling. Bij verkoop moest men echter hiervan kennis geven aan het Bestuur, dat de overdracht in het register van grazingen moest boeken. Het bestuur van de Mark bestond uit drie leden, gekozen uit de gerechtigden. De onkosten aan de beweiding verbonden, als loon voor de hoeders, het onderhoud van de drinkdobben, werd per jaar omgeslagen over het vee, dat gedurende dat tijdvak in de weide had gegraasd. Wie dus een grazing

1) Een verordening door den Gemeenteraad in 1856 vastgesteld werd bij K. B. vernietigd, daar men van meening was, dat de gerechtigden zelf een dergelijke regeling moesten maken.

huurde moest in deze kosten bijdragen. Maar de grondlasten, en de huur (een gedeelte van den, door de Markgenooten gebruikten duingrond behoorde aan het Rijk) (31) werden door de eigenaren der grazingen betaald.

Overgrazingen, zooals we die bij de Mark Hollum/Ballum hebben leeren kennen, bestonden er in Nes niet. Men kon hier dus slechts een beperkt aantal stuks vee weiden. Voor de rest was men aangewezen op de gastvrijheid van de markgenooten van Hollum/Ballum en van Buren.

De grazinghouders werden beschouwd als de eigenaren van de markegronden. Zij waren hier de gewaarden. Bij de verdeeling bleken er ook nog on-gewaarden te zijn. De veehouders van Nes, hadden n.l. „van oudsher” het recht om hun vee, dat overdag op het Schorum, dus de Buitenweide van Hollum/Ballum, graasde, gedurende de vroege ochtenduren op de markegronden van Nes te verzamelen, en daar ongeveer een uur te laten grazen. Bij de voorgenomen verdeeling zou men echter deze voorweide moeten missen. Ter compensatie van dit verlies werd hun een ingezetendeel toegewezen, gerekend voor 5 volle grazingen. Het land werd hun toegewezen ten Oosten van de Slenk, grenzende aan den grond, dien de veehouders van Nes ten Westen daarvan bij de verdeeling van de Mark Hollum/Ballum gekregen hadden.

De Markegronden van Nes lagen voor een deel ten Z.W. en Z.O. van den dijk, om de binnenlanden van Nes, en bestonden daar uit nog onomdijkten kleigrond. Verder behoorden nog tot de Mark enkele groote duinvlakten, bestaande uit hoogen zandigen grond. Het gebied had een oppervlak van 137 H.A., waarvan ongeveer 76 H.A. zandgrond was.

In December 1903 werd de vrijwillige verdeeling van de Mark „De Gemeene weiden van Nes en de Leijen” bij het Bestuur aangevraagd. Dit verzoek werd echter niet ingewilligd. Daarom werd in begin 1904 een gerechtelijke verdeeling door de Arrondissementsrechtbank te Leeuwarden gelast. De gerechtigden hebben dit opzettelijk gedaan, omdat men van meening was, dat in het onderhavige geval een gerechtelijke verdeeling te verkiezen was boven een vrijwillige.

In de eerste plaats is een gerechtelijke verdeeling minder kostbaar dan een vrijwillige. Dit was een punt van belang, want groote

kosten van de verdeling zouden een hoogen last leggen op het nieuw te verwerven bezit, een last, die, gezien den toestand van het boerenbedrijf op Ameland in dezen tijd, waarschijnlijk uit hypotheeken verkregen zou moeten worden.

In de tweede plaats is gerechtelijke verdeling een veiligere en vluggere methode, omdat dan alle kwesties, ook die aangaande eigendomsrecht, gemakkelijker tot oplossing komen, door de beslissende stem of invloed van de Rechter-Commissaris.

Het optreden van een centraal gezag was, vooral in een geval als het hier besprokene, van zeer groot belang, daar men anders waarschijnlijk zou zijn vastgelopen in een doolhof van particuliere belangen en belangetjes. De sociale gelijkheid, die er op het eiland heerscht, het „zich evenveel voelen als een ander” maakt het in dergelijke gevallen voor mededorpsbewoners meestal onmogelijk een beslissing te forceeren. Ieder blijft op zijn stuk staan. Bovendien hebben in een kleine gemeenschap de familiebelangen meestal een zeer grooten invloed. Hier zou een buitenstaander met een zoo groot overwicht als de Rechter-Commissaris een besluit in een of andere richting kunnen bevorderen, en daarmede onnoodig tijdverlies kunnen besparen.

In April 1904 werd de gerechtelijke verdeling gelast. De werkzaamheden hadden een vlug verloop. Door den landmeter werd het terrein opgenomen, wegen en waterlopen werden geprojecteerd en de kavels werden ontworpen. Zooveel mogelijk werd er naar gestreefd de kavels een gunstigen vorm te geven. Iedere markgenoot zou zijn aandeel in één perceel toegewezen krijgen. De wegen en waterlossingen, zouden, op enkele stukken weg na, die aan de Gemeente zouden komen, overgedragen worden aan het reeds bestaande waterschap Nes.

25 Dec. 1905 werd de verdeelingsacte van de mark „De Gemeene weiden van Nes en de Leijen” op het kadaster te Leeuwarden geregistreerd. De totale kosten per aandeel werden tenslotte f 38.—. De geschatte waarde bedroeg f 200.— per aandeel.

Chronologie.

Dec. 1903. Aanvraag tot vrijwillige verdeling der Mark.

April 1904. Gerechtelijke verdeling der Mark gelast.

Juni 1904. Eerste bijeenkomst der rechthebbenden.

Dec. 1905. Overdracht van wegen en waterlossingen aan Gemeente en Waterschap.

IV HET WATERSCHAP NES

In 1893 werd door eenige eigenaren van gronden te Nes op Ameland de hulp van Ged. Staten van Friesland ingeroepen voor de oprichting van een waterschap voor de gronden in den omtrek van bovengenoemd dorp.

Aan de toelichting, die deze aanvraag vergezelde, ontleenen wij het volgende:

„De bij de dorpen op Ameland gelegen grond kan men onderscheiden in binnenland en buitenweide. Om het gebruik hiervan goed te regelen, hebben de eigenaren vereenigingen in het leven geroepen, onder den naam van „de Boerenstand”. (De term „in het leven geroepen” is hier onjuist. Deze vereenigingen, als men ze zoo wil noemen, zijn de overblijfselen van de Markgenootschappen, die hier van oudsher bestonden. Te Buren is de Boerenstand althans niets anders dan de Markeorganisatie, terwijl het te Nes waarschijnlijk ook het geval is, al stond de nieuwe Boerenstand ook los van het te Nes bestaande Markgenootschap, dat daar trouwens ook niet, zooals te Buren alle veehouders van het dorp omvatte).

Deze vereenigingen missen echter de macht om krachtig op te treden tegen den onwil van leden, bijv. bij het onderhoud van dijken, slooten en wegen, die door den Boerenstand onderhouden moesten worden. Voor de verbetering van landbouw en veeteelt zou echter een wettig en krachtig bestuur noodzakelijk zijn.” Het is daarom, dat de oprichting van een waterschap voor Nes werd aangevraagd.

Opmerkelijk is hierbij, dat de actie uitgaat van Nes alleen, en dat niet getracht werd, in dezen samenwerking te krijgen met andere dorpen, zelfs niet met het zoo nauw met Nes samenhangende Buren. Wel zou een gedeelte van de gronden van laatstgenoemd dorp onder het waterschap Nes komen te vallen. Dit was niet te vermijden, daar een grens tusschen beide dorpen niet te trekken is. De landerijen liggen in de grensstrook doorelkaar heen.

De nieuwe organisatie zou omvatten een strook grond ten Z. van de Rijksduinen, tusschen de Slenk en de Buresloot. Het waterschap Nes zou geen zeeverend waterschap worden. Wel had het ook de zorg voor de dijken om de binnenlanden, maar het grootste gedeelte van de onder het waterschap ressorteerende gronden bleef onbedijkt. Het basaltbeslag langs den Wadkant was de eenige oeververdediging en deze werd door den Rijks-Waterstaat onderhouden. Men heeft ook niet naar indijking gestreefd; daarvoor was het gebied te klein (411 H.A.). Een voorstel van het Waterschap „De Grieën” om gezamenlijk een dijk te leggen, werd afgeslagen. Men voelde blijkbaar meer voor samenwerking met Buren, en heeft gewacht tot het Oostelijk deel van het eiland in zijn geheel omdijkt kon worden.

Het doel van het waterschap zou zijn verbetering te brengen in de bestaande toestanden, voornamelijk in de wegen, waterlossingen, enz. Opmerkelijk was in het reglement nog art. 6 over het stemrecht der ingelanden. Hierin werd vastgesteld dat ieder, die in het bezit was van 30 A tot 2 H.A. 1 stem had in de vergadering van ingelanden. Grondbezit boven de 2 H.A. geeft meer stemmen, tot een aantal van 5 toe. Ook hier is dus weer gerekend op de kleine eigenaren.

Bovendien wordt dan nog vermeldt: „Een Leijegrazing wordt geacht 1 H.A. 13 A. 07 c.A. groot te zijn.” De Markegronden van Nes waren destijds nog niet verdeeld, en het was dus billijk, ook de grazinghouders een stem toe te kennen, daar zij mede-eigenaren waren van den markegrond.

Chronologie.

1893. Aanvraag van belanghebbenden bij Ged. Staten van Friesland om te komen tot de oprichting van een waterschap.

Sept. 1894. Oprichtingsvergadering.

14 Nov. 1894. Prov. Staten van Friesland besluiten tot de oprichting van het Waterschap „Nes op Ameland”. Afkondiging in het Prov. Blad van Friesland No. 54, 1895.

In Nes kwam dus het Waterschap tot stand vóór de verdeling der Markegronden.

V DE MARK BUREN

Op Oost-Ameland bleef de oude Markeorganisatie het langst bestaan. Pas tijdens den wereld-oorlog begon men hier ernstig werk te maken van de verdeeling van de gemeenschappelijk bezeten en gebruikte gronden. De toenemende behoefte aan cultuurgrond, vooral in dien tijd, was er de oorzaak van. Vele zeelieden waren toen gedwongen thuis te blijven; de eigenaren van de kleine bedrijven, die gewend waren in den zomer op de haringloggers van Vlaardingen en Emden een bijverdienste te zoeken, moesten deze aanvulling van het inkomen nu missen, omdat de haringvisserij stil lag. Het kleine bedrijf met enkele koeien had heel goed gepast in het Markeverband. Men maakte gebruik van de gemeene weide, had dus niet de zorg voor eigen weiland, terwijl de vrouw en kinderen in den zomer voor het weinige hooi- en bouwland konden zorgen. Toen de haringvisserij stil kwam te liggen, was men geheel aangewezen op het boerenbedrijf, en was verbetering en uitbreiding hiervan noodzakelijk. Het cultuurland op Ameland is echter beperkt, de koop- en pachtprizen zijn er hoog, zoodat een verdeeling van den markegrond en de ontginning daarvoor voor de bevolking van het grootste belang werd.

De markegronden, waar hier sprake van is, waren het eigendom van de ingezetenen-veehouders van het dorp Buren. Zij vormden de vereeniging „De Boerenstand”. Deze Boerenstand was een voortzetting van het oude Markgenootschap, dat in 1887 (bij K. B. van 20 Mei No. 30) als vereeniging erkend was, en rechtspersoonlijkheid gekregen had. Het reglement, dat bij bedoeld K. B. was goedgekeurd, was een overeenkomst tusschen alle veehouders van het dorp Buren:

„...allen wonende te Buren op Ameland en alle eigenaren van landen en houders van vee te Buren op Ameland.

Verklaren bij deze met elkander te zijn overeengekomen om van de bij hen in gebruik bezeten landen, dijken, beheiningen, enz. der binnen- en buitenweiden en landen te Buren...

...en voorts over alles wat daartoe betrekking heeft ,of daarmede in verband staat te doen plaats hebben overeenkomstig het navolgend reglement.”

Uit dezen aanhef, en ook uit het erop volgende reglement, blijkt, dat ook hier het bestuur van de Marke het toezicht had, niet alleen over de onverdeelde gronden, maar ook over de andere, bij het dorp liggende landerijen. Waarom ook niet? Alle landeigenaren van het dorp waren markgenoot, en hadden stem in de vergadering van Markgenooten. Het markgenootschap was dus tegelijkertijd een waterschap. Vandaar ook dat er in het reglement bepalingen opgenomen waren betreffende dijken, gebruik en onderhoud van wegen, slooten enz. De Boerenstand van Buren was eigenaar van belangrijke complexen grond.

1. De Buregrie, een stuk buitendijks gelegen land ten Z.O. van het dorp Buren. Deze grie bestond uit onontgonnen kleigrond en diende als weide voor het vee.

2. Het Neerlands Reid, Oosteinde en Oerd, kwelders en duinachtige gronden ten Oosten van de Kooi. Deze waren in gebruik als weide voor het jongvee en schapen.

Verder bezat de Vereeniging nog enkele duinvlakten en stukken binnenland, die in den loop der jaren aangekocht waren. Deze laatste werden aan inwoners van Buren verhuurd.

De leden van de Boerenstand hadden het recht al hun vee gedurende den heelen zomer te weiden in de Buregrie mits ze van te voren het aantal stuks opgaven bij het Bestuur. Dit Bestuur bestond uit 4 Opzieners, gekozen uit de leden.

De Boerenstand was een vereeniging van *alle veehouders*, wonende in het dorp Buren. Van oudsher was n.l. ieder, die zich in dat dorp vestigde, markgenoot, en later dus lid van de Boerenstand. Men formuleerde het aldus: Ieder, die gedurende een winter een schoorsteen in Buren had rookende gehad, en zijn vee daar gestald had, kon dit den volgenden zomer weiden in de algemeene weide (32). M.a.w. iedere gebruiker van een in Buren gelegen hoeve was markgenoot.

Op de Buregrie waren bovendien nog grazingsrechten gevestigd. Dit waren gebruiksrechten, veelal toebehoorende aan te Nes wonende veehouders. Er waren $88\frac{1}{2}$ grazing (33). Het ontstaan van deze rechten is vrij onzeker. Elke houder van een grazing had het recht één volbeest in de Buregrie te weiden. Men maakte hierbij nog onderscheid tusschen een koegras en een paardegras.

Deze rechten waren verhandelbaar, en gingen dikwijls gesplitst

of in hun geheel over aan een anderen eigenaar. Ze konden ook verhuurd worden (34).

De grazinghouders hadden geen eigendomsrecht (35, 36), waren geen markgenooten en hadden ook geen aandeel in het Bestuur, maar met hun rechten moest bij een eventueele verdeeling in ieder geval rekening gehouden worden.

Op het z.g. Oosteinde waren geen grazingsrechten gevestigd. Alleen mochten hier de kooiboeren, die feitelijk wel bij de inwoners van Buren gerekend kunnen worden, hun vee ook laten grazen.

Bij het ontwerpen van de plannen voor de verdeeling der Markegronden kwam men tot de conclusie, dat het Oosteinde moeilijk te verdeelen was. De grond ligt zeer ver van de bebouwde kom van het dorp af. Waarschijnlijk zou dit gedeelte onbedijkt blijven, en dus aan voortdurende overstrooming blootstaan. Dit is een van de mooiste stukken van het eiland, een waddenlandschap in oervorm. Duinen, die uitloopers hebben naar het Wad, begrenzen het aan den Noordkant. Tusschen deze duinrijen liggen prachtig begroeide vlakten. Op de moerassige plaatsen hier groeien orchissen, terwijl parnassia en pirola in de zomer den duinvoet bedekken. Aan den Zuidrand van de duinen legde de Waddenzee klei neer, waarop verschillende wilde grassoorten een weide voor het jongvee en schapen vormen. Op enkele plaatsen dringt de zee in slenken en krekken tot aan den duinvoet door. Het ongerepte natuurschoon, dat hier nog te vinden is, is een van de grootste aantrekkelijkheden van het eiland. Gelukkig, dat de omstandigheden zoo waren, dat het gespaard kon blijven. Men heeft n.l. deze gronden ondergebracht in een N.V., de „N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Onroerende goederen op het Oosteinde, Oerd en Neerlandsch Reid te Buren op Ameland”, die deze gronden liet zooals ze waren, en ze gebruikte als weide voor schapen en jongvee. Deze maatschappij kwam tot stand op 6 Juni 1921. Aandeelhouders werden alle gerechtigden op het Oosteinde, die „tot volstorting van de door hen genomen aandeelen bij deze in de vennootschap inbrengen hun rechten, voortvloeiende uit hun lidmaatschap der vereeniging: „de Boerenstand te Buren op Ameland”, of die krachtens de statuten dier vereeniging als oud-veehouders, als erfgenamen en rechtverkrijgenden van oud-veehouders of als huurders van hoeven te Buren op Ameland worden toegekend en gezamenlijk bestaande in den

eigendom van een complex gronden op het Oosteinde van Ameland". Er werden in het totaal uitgegeven 560 aandelen, elk groot nominaal f 50.—. Het aantal aandelen, dat elk der gerechtigden verkreeg, werd berekend, naar het aantal stuks vee, dat men gedurende de laatste 7 jaren op het Oosteinde had laten weiden.

Art. 8. „Iedere aandeelhouder heeft het recht voor elk aandeel, dat te zijnen name in het register van aandeelhouders geboekt staat, jaarlijks een halfbeest op de gronden der vennootschap te laten weiden, terwijl twee aandelen het recht geven een volbeest of twee halfbeesten op die gronden te weiden of te laten weiden, alles tegen een door de algemeene vergadering van aandeelhouders jaarlijks te bepalen vergoeding". De aandelen zijn verhandelbaar.

De moeilijkheid, waar men bij de verdeling van de Grie voor kwam te staan, was het vinden van een basis, waarop die verdeling zou kunnen plaats hebben. Immers, het recht van iederen markgenoot was onbeperkt. Iedere veehouder te Buren mocht zoo veel vee naar de Buregrie zenden, als hij bezat. Bij verdeling alleen naar het aantal stuks vee zouden, meende men, de groote boeren bevoorreed worden. Daarbij kwam nog iets anders. Ook de hoeve als zoodanig had in het markeverband haar rechten. Immers aan het gebruik van een hoeve te Buren was het Markerecht verbonden. Men heeft daarom zijn toevlucht gezocht tot een compromis. Tenslotte werden zowel de hoeve, als het aantal stuks vee als basis voor de verdeling van de gronden genomen. Deze regeling had men reeds van te voren vastgesteld, en opgenomen in de statuten van de Vereeniging „de Boerenstand", zooals deze zijn gewijzigd in 1919 (Bijvoegsel tot de Ned. Staatscourant van 20 Augustus 1919 No. 181).

De voor de Markgenooten beschikbare grond werd voor de helft toegekend aan de te Buren gevestigde hoeven. Hiervan kreeg elke hoeve een gelijk aandeel. Er waren 58 hoeven. Elke hoeve kreeg dus $\frac{1}{116}$ van den beschikbaren grond.

De andere helft werd verdeeld onder de veehouders, naar gelang van het aantal stuks vee, dat ze gedurende de jaren 1914—1920 in de Buregrie geweid hadden.

„Voor de berekening komen in aanmerking de laatste zeven afgesloten boekjaren, die aan de gerechtelijke aanmaning tot de verdeling der Mark zijn voorafgegaan, doch van die zeven jaren

wordt telkens het voor de betrokken deelgerechtigde gunstigste en ongunstigste jaar uitgeschakeld, zoodat vijf jaren overblijven. De gerechtelijke aanmaning is geschied op 28 October 1921 en dus zijn van belang de jaren 1914 t.e.m. 1920" (37).

Voor de oud-veehouders en voor boeren, die na 1914 hun bedrijf begonnen waren, werd een speciale regeling getroffen. Ook degenen, die na 1921, het jaar van de gerechtelijke aanmaning, zich te Buren als veehouder gevestigd hadden, kregen nog een stuk land toebeedeeld. (Over de bedoelde 7 jaren waren in het totaal ongeveer 2500 volbeesten genoteerd. Dat is een gemiddelde van 6 per hoeve. Hierbij waren echter ook de schapen, die in Buren veel gehouden werden, en het jongvee op een bepaalde manier meegerekend. Het zijn dus wel kleine bedrijven op Oost-Ameland).

Ook met de belangen der grazinghouders moest rekening gehouden worden. Zij waren geen mede-eigenaren. Zij konden dus slechts op een schadevergoeding voor het verlies van hun weiderecht aanspraak maken. Om deze vast te stellen, heeft men nagegaan de prijzen, die de grazingen bij openbare verkooping in de laatste jaren hadden opgebracht. De waarde werd vastgesteld op f 200.—, naar keus van den gerechtigde uit te keeren in geld of in land. Men heeft dit gedaan, omdat velen van de grazinghouders vreesden, dat zij, bij het tekort aan grond, dat er op het eiland heerschte, voor het hun toegekende geld, niet een geschikt perceel land zouden kunnen koopen.

Er was nog een recht op de Grie gevestigd, dat tot nu toe nog niet werd vermeld, n.l. het halen van zoden voor het onderhoud van den dijk om de binnenlanden. Dit recht was van meer belang, dan men oppervlakkig zou denken. Immers, van het onderhoud van den dijk hing zeer veel af; en waar zou men de plaggen, die hiervoor noodig waren vandaan halen, als de Grie in particulier bezit zou zijn overgegaan? Aan den ontworpen zeedijk was men nog niet begonnen, hoewel te verwachten was, dat deze binnen korten tijd tot stand zou komen. Maar voor den aanleg van den nieuwen dijk was al een strook grond gereserveerd. Het lag dus voor de hand, om de zoden voor den ouden dijk van de voor den zeedijk bestemde strook grond te laten steken.

Chronologie.

- 28 Oct. 1921. Aanmaning tot vrijwillige verdeling van de Mark.
 4 Mei 1922. Bevel tot gerechtelijke verdeling van de aan de
 Vereeniging „de Boerenstand” toebehoorende onroerende
 goederen.
 6 en 7 Juni 1922. Eerste bijeenkomsten van de belanghebbenden.
 Opening van de lijst van rechthebbenden.
 10 September 1923. Sluiting van de lijst van rechthebbenden.
 Voorjaar 1924. Taxatie der gronden. Er was 173 H.A. 85 A.
 30 c.A. De waarde hiervan was f 145986,60. Men heeft
 bij de waardebepaling geen rekening gehouden met een
 eventueele bedijking.
 29 April 1927. Verloting van de toe te bedeelen perceelen van
 de Buregrie onder markgenooten en grazinghouders.
 20 April 1928. De markegronden buiten de Buregrie verdeeld.
 (Vaarwaters en Kooihem).
 28 December 1928. Definitieve toewijzing van de perceelen.
 Juli 1929. De acte van scheiding wordt gepasseerd.

De tegenstrijdige belangen van grazinghouders en markgenooten hebben tot moeilijkheden geleid, die de afwikkeling van de verdeelingszaken hebben tegengehouden. In den zomer van 1929 was eindelijk de laatste mark op Ameland verdeeld.

VI HET WATERSCHAP NES/BUREN

De verdeling van de Markegronden van Buren, en de daarmee gepaard gaande opheffing van de Boerenstand, maakte ook daar de oprichting van een waterschap noodzakelijk. Men zag in, dat evenals op West-Ameland de verdeling der Grie pas werkelijk nut zou hebben, als de grond bedijkt zou zijn. Reeds in October 1923, toen men nog maar juist aan de voorbereidingen voor de verdeling der Mark begonnen was, zonden belanghebbenden een adres aan de Prov. Staten van Friesland, waarin zij dit college verzochten te willen oprichten een bedijkingswaterschap voor het Oostelijk deel van Ameland.

Een plan van bedijking kwam in 1926 gereed. Hierin was een dijk ontworpen, die niet alleen de gronden van Buren zou be-

De Zuid-Akkers te Buren.
De oude zeedijk is nog gedeeltelijk blijven staan.

De oude zeedijk om de Zuid-Akkers te Buren. De buiten
(zee)kant is steil.

schermen, maar het geheele Oosten van het eiland, behalve het Oerd, Neerlands Reid, en Oosteinde, dus de woeste gronden op den uitersten punt van het eiland.

De aan te leggen dijk zou aansluiten aan de reeds bestaande waterkeering van het Waterschap De Grieën, en oostwaarts loopen langs den Zuidoever van het eiland tot iets voorbij de Kooiplaats. De ingelanden stemden hierin toe. De consequentie van dit plan was, dat het waterschap Nes zou komen te vervallen, en de daaronder ressorteerende gronden zouden komen bij het nieuwe waterschap.

1 Maart 1927 besloten de Prov. Staten van Friesland tot de oprichting van het Waterschap Nes-Buren op Ameland, en tot vaststelling van een reglement daarvoor. Evenals vroeger op West-Ameland, was ook hier de groote moeilijkheid om aan geld te komen, voor den aanleg van den zeeverenden dijk. Ook hier hebben Rijk en Provincie geholpen. In 1928 werd door beide een subsidie toegekend, zoodat met den aanleg begonnen kon worden. In 1930 kwam de dijk gereed. Het waterschap Nes was toen reeds opgeheven. In de zomerczitting der Prov. Staten van 1929 was n.l. besloten dat: „Zoodra het Waterschap Nes-Buren op Ameland zijn taak volledig ter hand zal hebben genomen, heeft het bestaande waterschap Nes op Ameland zijn reden van bestaan verloren... Met 1 Jan. 1930 wordt het opgeheven.”

In 1930 waren er dus op Ameland twee zeeverende waterschappen, elk met een eigen dijk, waardoor alle gecultiveerde grond tegen overstrooming door het zeewater was beschermd.

Het nieuwe waterschap had een oppervlakte van ongeveer 1180 H.A. Later werd dit nog wat vergroot; de bij het waterschap De Grieën behorende gronden ten Oosten van den dijk van dat waterschap, werden bij Nes-Buren gevoegd (ongeveer 123 H.A.).

De totale lengte van den dijk bedraagt ongeveer 8600 M., de hoogte is 3,70 M. boven Vol Zee.

VII RUILVERKAVELING

Wilde men de verbetering van het boerenbedrijf op West-Ameland, die ingezet was met de verdeling der Markegronden aldaar, voortzetten, dan was het in de eerste plaats noodig de verkaveling

van de binnenweiden van Hollum en Ballum grondig te herzien. De versnippering van den bodem daar, het vrijwel ontbreken van wegen en waterlossingen maakten een rationeel gebruik van de landerijen onmogelijk. Geen wonder, dat men al lang uitzag naar een middel om in dezen toestand wijziging te brengen. De ruilverkaveling heeft op Ameland een lange historie. De eerste pogingen om tot een betere perceelsin-deeling te komen, werden gedaan in 1889, toen enkele inwoners van het dorp Ballum een verzoek richtten aan Ged. Staten van Friesland om hieraan hun medewerking te willen verleen. Dit verzoek werd echter afgewezen (38). Toen de verdeeling der Markegronden een feit was geworden kwam het probleem van de landverlegging weer aan de orde. Men had nu contact gehad met technici van elders (o.a. den landmeter), men leerde uit eigen ervaring de voordeelen kennen van grootere perceelen (39) en bovendien waarborgde de zeedijk, die binnen afzienbaren tijd tot stand zou komen, niet alleen meer veiligheid voor het gebied, maar ook de afwatering zou beter kunnen plaats hebben langs het nieuwe loozingssysteem, via de dijksloot en duikersluizen in den dijk.

Zoo kwam dan, met de technische hulp en den financieelen steun van de Nederlandsche Heidemaatschappij de eerste groote vrijwillige ruilverkaveling in Nederland tot stand, n.l. de perceelsverlegging in de Ballumer Mieden (40). Het terrein, waar het hier om ging, was groot 190,1363 H.A. en was verdeeld in 3659 perceelen. Een gemiddelde perceelsgrootte dus van ongeveer 520 c.A. (41). Het was grootendeels weiland, terwijl op de hoogere gedeelten enkele stukjes bouwland voorkwamen. „Er loopt geen enkele, op naam van eenig openbaar lichaam staande weg door heen, de meeste perceelen zijn dus slechts over die van andere eigenaren te bereiken, verder is de waterafvoer slecht, het dorp is van vele punten slechts langs een omweg te bereiken: de opbrengst is minder dan de kwaliteit van de grond doet vermoeden, kortom de bekende bezwaren”. Zoo oordeelde de landmeter van het kadaster, betrokken bij de uitvoering van het werk (42).

In 1913 begon de Ned. Heide Mij. met de voorbereidende maatregelen, o.a. met het verzamelen van de handteekeningen van de betrokken eigenaren. Door de medewerking van de landbezitters (119 in getal), kon de verkaveling een vrij vlot verloop hebben.

In Mei 1915 werd de eerste vergadering van belanghebbenden gehouden: in hetzelfde jaar nog kwam een plan van wegen en waterlossingen gereed. Ook waren hierop de blokken aangegeven, waar later de kavels zouden worden ingeteekend. Reeds in het volgend jaar kwam men met de ruilverkaveling klaar. Alle werkzaamheden, in het veld, overschrijving op het kadaster en overbrenging der hypotheeken, waren, dank zij aller medewerking in zeer korten tijd gebeurd.

In plaats van de 3659 perceelen van gemiddeld 520 c.A. zijn er gekomen 219 van gemiddeld 7636 c.A. (43).

Elk perceel is langs een weg gemakkelijk van het dorp bereikbaar en heeft een goeden waterafvoer.

De kosten waren gering; de eigenaren betaalden f 15.— per H.A. (44). Het voordeel, dat de boeren zelf zagen in de ruilverkaveling, werd gedemonstreerd in de enorme verhooging van de grondprijzen (45). De prijs per H.A. Miedeland verdubbelde in 1916 ongeveer. De productiviteit van den grond was dan ook geweldig gestegen. Ter illustratie hiervan diene het volgende voorbeeld:

Iemand had vóór de verkaveling 110 perceelen, te zamen ongeveer 5 H.A. groot. Daarvan oogstte hij 20 à 25 voer hooi. Thans (1927) heeft hij 6 perceelen en krijgt 40 à 50 voer hooi (46). Een belangrijke factor is hierbij, behalve de verbeterde afwatering, dat op de grootere perceelen ook beter gebruik van kunstmest mogelijk is. Maar behalve de verbeterde opbrengst is zeker de tijdsbesparing belangrijk. Ook het aantal stuks vee is enorm toegenomen, maar hieraan werkte natuurlijk de verdeling der Markgronden mee.

Chronologie.

1913. Begin der voorbereidende maatregelen door de Heide Maatschappij.

28 Mei 1915. Vergadering van belanghebbenden te Ballum.

Oct. 1915. Plan van kavelblokken, wegen en waterloopen is gereed.

Winter 1915—'16. Wegen en waterloopen aangelegd en gegraven.

Voorjaar 1916. Grenzen van de perceelen in kavelblokken aangegeven.

Nog in hetzelfde voorjaar konden de landerijen, hoewel iets later dan de andere jaren door de nieuwe eigenaren in gebruik genomen worden, Zoo was dus in het dorp Ballum, met zijn bevolking van kleine, weinig kapitaalkrachtige boeren, voor het eerst in Nederland een vrijwillige ruilverkaveling werkelijkheid geworden.

In Hollum ging het minder vlot. Ondanks de goede resultaten, die men in het naburige dorp waarnam, was het niet mogelijk hier hetzelfde te bereiken. De pogingen hiertoe door de Ned. Heide Mij. aangewend, stuitten af op de bezwaren van enkele eigenaren (47).

Tenslotte waren er nog slechts 5 landbezitters tegen het plan, vrijwel geen van allen gebruikers van hun eigen grond (48). Maar voor vrijwillige ruilverkaveling was de toestemming van alle hierbij betrokken eigenaren vereischt, zoodat de oude perceelsindeeling moest blijven bestaan.

De wet op de ruilverkaveling van 1924 bracht hier echter uitkomst. Art. 23 van deze wet bepaalt, dat, wanneer meer dan de helft der eigenaren, die gezamenlijk meer dan de helft van de kadastrale grootte van de onder de ruilverkaveling begrepen perceelen in bezit hebben, vóór ruilverkaveling zijn, de anderen zich daarbij *moeten* neerleggen. Dat men haast maakte om tot verbetering van den toestand te geraken, blijkt wel uit het feit, dat op het tijdstip dat de wet werd ingevoerd, door de belanghebbenden reeds een aanvraag tot ruilverkaveling was geteekend. Deze bereikte de Centrale Commissie voor Ruilverkaveling nog op den dag van haar installatie door den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw, n.l. op 8 December 1924.

Het blok, waar de perceelsverlegging plaats zou hebben, lag ten Oosten en ten Westen van het dorp Hollum. Het waren de Hollumer Ooster- en Wester-Miede. Een poging ook de Noord-Westelijk van het dorp gelegen bouwlanden van de Blieke in het blok op te nemen mislukte, hoewel ook hier de versnippering groot was. Daar het boerenbedrijf op Ameland voornamelijk op de vee-teelt is ingesteld, is het niet te verwonderen, dat meer aandacht werd besteed aan het hooiland, dan aan de hooge zandgronden van Blieke, die voornamelijk als bouwland gebruikt worden. Men vreesde bovendien, dat men daar de hooge kosten er niet gemak-

kelijk weer uit zou halen, terwijl de productie-capaciteit van de Mieden groot genoeg werd geacht om een dergelijke kapitaal-aanwending rendabel te maken.

Het blok was groot 335,91.31 H.A., verdeeld over 4895 kadastrale perceelen, toebehoorende aan 466 rechthebbenden. De gemiddelde perceelsgrootte was 7 Are. Ook hier, evenals te Ballum ontbraken wegen en waterlopen vrijwel geheel. Men moest over en weer uitweg over elkaars terreinen verleen; de grond was op vele plaatsen drassig. In natte zomers dreef het hooi in de Mieden. De versnippering van den grond maakte het voor menige eigenaar onmogelijk alle perceeltjes apart te bewerken, zoodat men zijn eigen grond verhuurde aan anderen, en zelf de naastliggende perceelen trachtte te pachten.

In 1924 werd dus de Ruilverkaveling voor de Hollumer Mieden aangevraagd. Bij de stemming in de in Juli 1925 gehouden vergadering van belanghebbenden, bleek, dat slechts 4 personen met een gezamenlijk bezit van 2,46.02 H.A. tegenstemden. Gezien art. 23 van de desbetreffende wet, kon dus tot de ruilverkaveling worden overgegaan.

Het plan van wegen en waterlopen kwam in 1926 gereed. Het wegensstelsel was zoo geprojecteerd, dat de hoofdwegen alle in de richting O.W. loopen. Enkele reeds bestaande watergangen konden worden aangehouden, maar overigens werd een geheel nieuw stelsel van slooten en greppels geprojecteerd, onafhankelijk van reeds bestaande grillige waterloopjes. Het plan van de ruilverkaveling zelf kwam pas het volgend jaar gereed. De ligging van het dorp als kern dorp te midden der gronden, maakte het in den regel onmogelijk de gronden in één kavel toe te kennen. Dit zou tot onbillijkheden leiden, daar de één dan zijn land dichtbij zou krijgen, terwijl de gronden van een anderen eigenaar alle ver van het dorp zouden komen te liggen. De toch al niet groote aandeelen moesten gesplitst worden, zoodat er nog een vrij groot aantal kleine perceeltjes ontstond. Dit was echter niet te vermijden.

De kosten van de ruilverkaveling waren zeer hoog in vergelijking met die te Ballum. Zij varieerden van f 29.— tot f 155.— per H.A., al naar gelang van de kwaliteit van den grond (gemiddeld f 92.— per H.A.). Dit groote verschil in prijs is daaruit te verklaren, dat te Ballum, waar het een propaganda voor de ruilverkaveling ge-

weest was, zoowel het Kadaster als de Notaris kosteloos hun hulp verleend hadden.

Na de ruilverkaveling waren er nog 501 perceelen, met een gemiddelde grootte van 62 Are. De lengte van het wegenstelsel bedroeg vóór de ruilverkaveling 3240 M.; nadien 15870 M. De oppervlakte van wegen en waterlooopen nam toe van 6,50 H.A. tot ongeveer 25,36 H.A.

Chronologie.

- 8 December 1924. Aanvraag van belanghebbenden bij de Centrale Commissie voor Ruilverkaveling om perceelswijziging in de Hollumer Mieden.
- 27 Juli 1925. Stemming in een vergadering van alle eigenaren in het betrokken blok. Er wordt besloten tot ruilverkaveling over te gaan.
- 27 Juli 1927. Het plan van ruilverkaveling is vastgesteld.
- 19 November 1927. Inbezitneming van de nieuwe kavels.

AANTEEKENINGEN, BEHOORENDE BIJ HOOFDSTUK V.

- 1. Gockinga, Verdeeling enz., pag 15, 121, Houwink, pag. 214.
- 2. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 16.
- 3. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 59.
- 4. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 45.
- 5. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 61/62.
- 6. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 70/71.
- 7. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 17 en 117.
- 8. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 29.
- 9. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 31.
- 10. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 31.

11. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 39.
12. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 65.
13. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 68.
14. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 70.
15. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 70.
16. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 69.
17. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 90.
18. Archief Provinciale Waterstaat van Friesland.
19. Archief Provinciale Waterstaat van Friesland.
20. Archief Provinciale Waterstaat van Friesland.
21. Van Blom, Gedenkboek Schuiling.
22. Archief Provinciale Waterstaat van Friesland.
23. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 160.
24. Archief Provinciale Waterstaat van Friesland.
25. Gockinga, Verdeeling enz., pag. 155.
26. Beekman, Nederland als Polderland, pag. 449.
27. Verslag Zomerzitting Provinciale Staten van Friesland. 1917.
28. Inlichtingen Dijkbaas „De Grieën”.
29. Aanteekeningen Duinwachter R. W. Ameland.
30. Leijestukken, Rijksarchief Leeuwarden.
31. Leijestukken, Rijksarchief Leeuwarden.
32. Archief Boerenstand Buren.
33. Archief Boerenstand Buren.
34. Archief Boerenstand Buren.
35. Archief Boerenstand Buren.
36. Archief Boerenstand Buren.
37. Toelichting tot de Verdeeling van de Mark Buren, Archief Provinciale Staten van Friesland.
38. Dijkstra, Economist 1917, pag. 441.

39. Griffie Rechtbank Leeuwarden, Archief Markverdeeling Hollum/Ballum.
40. Dijkstra, Economist 1917, pag. 440.
41. Klompe, Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde 1918, pag. 44.
42. Klompe, Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde 1918, pag. 44.
43. Klompe, Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde 1918, pag. 44.
44. Kadaster Leeuwarden.
45. Tijdschr. Ned. Heide Mij. 1917, pag. 59.
46. T. Polee, Tijdschr. v. Kad. en Landmeetkunde, 1927, pag. 135.
47. M. de Koning, Tijdschr. Ned. Heide Mij. 1918, pag. 218.
48. Rapport der Ned. Heide Mij. inzake de ruilverkaveling Hollumer Mieden.

HOOFDSTUK VI.

HET PRODUCTIEPROCES IN DE 20ste EEUW.

De beroepsstructuur van de bevolking van Ameland was in de vorige eeuwen zeer weinig gecompliceerd. De bestaande gemeenschap had een uitgesproken agrarisch karakter. Het bevolkingsoverschot, waarvoor in den landbouw geen plaats meer was, ging naar zee. Een andere mogelijkheid was er niet. De beroepen en bedrijven konden alleen in combinatie met den landbouw een inkomen voor een gezin bieden. In de loop van de 20ste eeuw is hierin echter verandering gekomen. Nog steeds bestaat een groot deel van de bevolking van landbouw en scheepvaart. Daarnaast hebben zich evenwel het ambacht en de winkelstand ontwikkeld tot zelfstandige takken van bedrijf.

Uit de gegevens van de Volkstellingen is dit niet af te leiden; bij de beroepstelling toch wordt alleen het hoofdberoep opgegeven. Uit in 1912 en 1925 door Prof. van Blom gehouden enquêtes¹⁾ en door eigen waarneming verricht in 1933—'34, is evenwel gebleken, dat er een duidelijke tendens bestaat, om het vroegere nevenbedrijf tot hoofdberoep te nemen, of zich geheel op het landbouwbedrijf toe te leggen. Uit de volkstellingskaarten van de telling van 1930 werd een statistiek samengesteld van de door de hoofden van gezinnen uitgeoefende bedrijven en beroepen. (Statistiek 1).

Hieruit blijkt, dat voor de op het eiland wonende groep het agrarisch bedrijf nog steeds van groot belang is; $\frac{1}{3}$ van de gezinnen vindt hieruit een bestaan. De zeelieden maken niet zoo'n groot percentage uit van het totaal aantal hoofden van gezinnen, als

1) In deze jaren werd in Hollum en Ballum op initiatief van Prof. Mr. D. van Blom een enquête gehouden, waarbij een onderzoek werd ingesteld naar de economische structuur van de daar gevestigde groep. Prof. van Blom was zoo vriendelijk deze nog niet bewerkte gegevens te mijner beschikking te stellen.

BEDRIJVEN EN BEROEPEN VAN HOOFDEN VAN GEZINNEN.

STATISTIEK I

Telling 1930.	Hollum		Ballum		Nes		Buren		Ameland	
	absoluut	% van totaal	absoluut	% van totaal	absoluut	% van totaal	absoluut	% van totaal	absoluut	% van totaal
Landbouwers	55	23.6	39	57.4	25	18.4	47	82.5	166	33.6
Zeevlieden	30	12.9	1	1.5	7	5.1	3	5.3	41	8.3
Visschers en schippers .	4	1.7	1	1.5	3	2.2	—	—	8	1.6
Ambtenaren enz.	18	7.7	1	1.5	13	9.6	1	1.8	33	6.6
Winkeliers, ambachtslieden en pensionhouders	30 ¹⁾	12.9	7 ⁴⁾	10.3	40	29.4	1	1.8	78	15.8
Personen in dienst van part. of instellingen .	24 ²⁾	10.3	4	5.9	16	11.8	4 ⁷⁾	7	48	9.7
Zonder beroep	72 ³⁾	30.9	15 ⁵⁾	22.1	32 ⁶⁾	23.5	1 ⁸⁾	1.8	120	24.4
	233		68		136		57		494	

1) 3 hadden tevens boerenbedrijf.

2) 1 had tevens boerenbedrijf.

3) Hierbij waren 9 waar inw. zn. bedrijf had, n.l.: 6 boerenbedrijf, 1 beurtschipper, 2 winkelier.

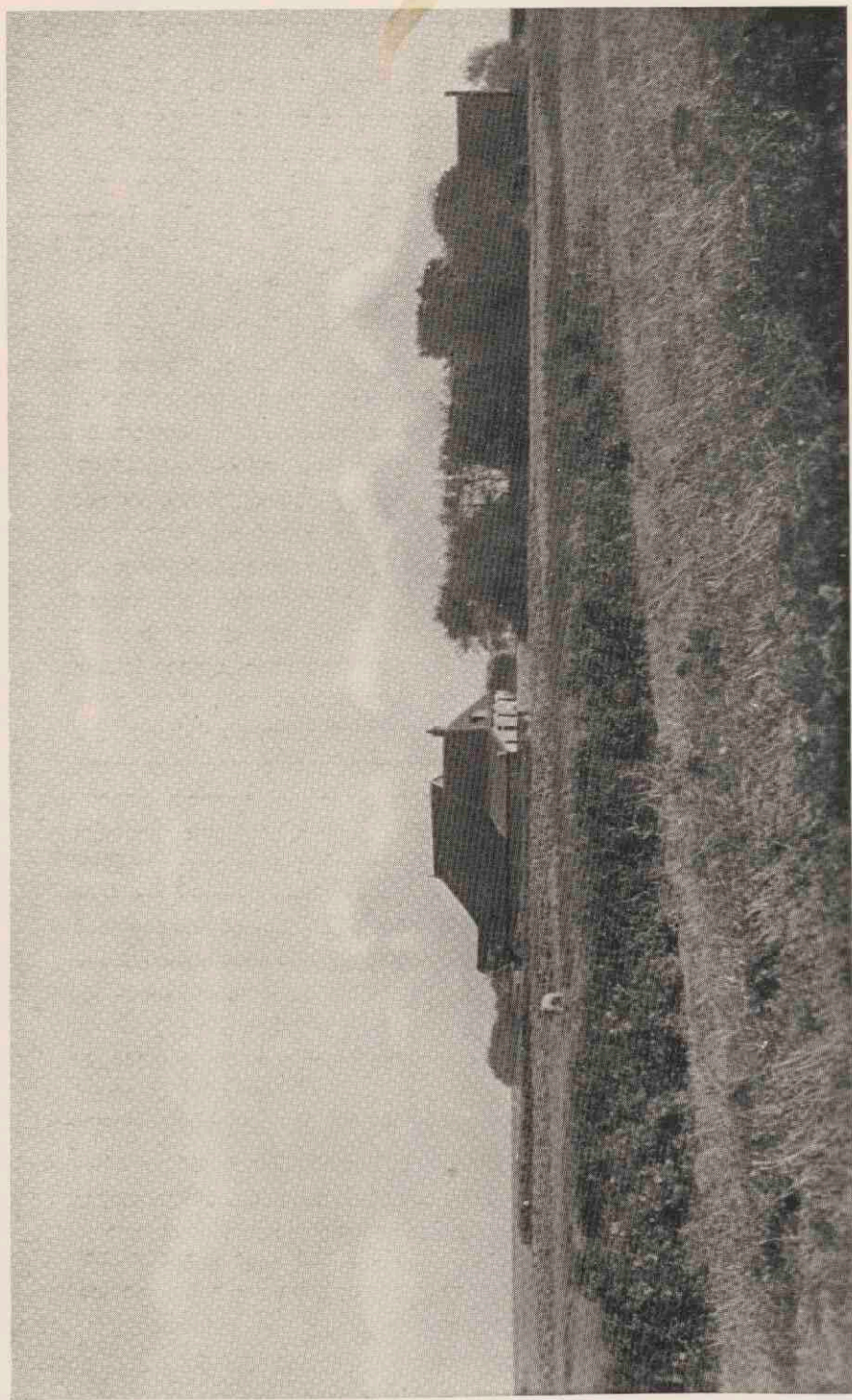
4) 1 tevens boerenbedrijf.

5) 1 inw. zn. boerenbedrijf.

6) 5 inw. kn. d. eigen bedrijf: 1 landbouwer, 1 schipper, 3 winkelier enz.

7) 1 tevens boerenbedrijf.

8) 1 inw. zoon boerenbedrijf.

Boerenbedrijf te Ballum.

misschien verwacht zou worden. Hun aantal gaat de laatste jaren voortdurend achteruit. Toch is nog 8,3 % van de hoofden van gezinnen zeevarend.

Meer dan de helft van de bevolking van het eiland vindt tegenwoordig buiten den landbouw en scheepvaart een bestaan. Een groot deel hiervan heeft opgegeven zonder beroep te zijn (Bijna $\frac{1}{4}$ van het totale aantal hoofden van gezinnen). Beschouwen wij de dorpen elk afzonderlijk, dan zien wij, dat Hollum een vrij groot aantal zeevarenden heeft, maar dat het aantal boeren er beneden het percentage van het geheele eiland blijft. Een belangrijk deel van de hoofden van gezinnen is werkzaam in bedrijven buiten den landbouw en scheepvaart, of oefent geen beroep uit. Dit is ook het geval in Nes. Opvallend is hier vooral het % van de verzorgingsgroep; 29,4 % van de gezindshoofden oefent een ambacht uit, houdt een winkel of pension. De agrarische groep maakt nog slechts 18,4 %, de nautische groep 5,1 % van het totaal uit Ballum en Buren hebben het agrarisch karakter tot nu toe behouden. Daar zijn respectievelijk 57,4 en 82,5 % van de hoofden van gezinnen landbouwer. Vooral Buren is een typisch boerendorp, waar de beroepsstructuur weinig variatie biedt. In Ballum is het agrarisch karakter minder overwegend. Over de veranderingen in de beroepsstructuur gedurende de jaren 1912—1925 kan, voorzover het Hollum en Ballum betreft, de enquête van Blom inlichting geven.

	HOLLUM		BALLUM	
	1912	1925	1912	1925
Landbouwers	91 (36,4%)	89 (36,9%)	49 (64,5%)	48 (67,6%)
Zeelieden	55 (22 %)	33 (13,7%)	8 (10,5%)	1 (1,4%)
Visschers en schippers	6 (2,4%)	5 (2,1%)	2 (2,6%)	1 (1,4%)
Ambtenaren enz. . . .	16 (6,4%)	17 (7,1%)	3 (3,9%)	1 (1,4%)
Winkeliers, ambachts- lieden enz.	25 (10 %)	26 (10,8%)	4 (5,3%)	4 (5,6%)
Personen in dienst . .	17 (6,8%)	14 (5,8%)	2 (2,6%)	4 (5,6%)
Zonder beroep	40 (16 %)	57 (23,7%)	8 (10,5%)	12 (16,9%)

Het cijfer () geeft aan welk % de bedoelde groep uitmaakt van het totaal aantal hoofden van gezinnen van het dorp. Bij vergelijking met statistiek 1 ziet men dat de landbouwende groep

achteruit gaat. Ook het % zeelieden vermindert in die periode. De groep winkeliers en personen zonder beroep vertoonen daarentegen een duidelijken aanwas.

Samenvattende kunnen wij dus concluderen, dat de bevolking van Ameland zich in de laatste jaren niet meer in die mate als vroeger bezighoudt met landbouw en scheepvaart, *maar dat een steeds grooter wordend aantal andere bronnen van inkomsten gaat zoeken.*

A. DE BOEREN.

De groote veranderingen, die er in het begin van deze eeuw in het grondbezit op Ameland plaats hadden, hebben niet een totale omzetting van het agrarisch bedrijf veroorzaakt maar slechts een stoot gegeven tot verdere ontwikkeling en moderniseering van het bestaande boerenbedrijf. Dit was van ouds ingesteld op de vee-teelt; de landbouw, die slechts een gering gedeelte van het gebruikte areaal innam, was gericht op het verkrijgen van voedergewassen voor het vee en voedsel voor het eigen gezin. Men fokte vee voor den handel; de zuivelproductie was nog te weinig ontwikkeld, dan dat men daarvan zou kunnen bestaan.

Ook nu nog is de verkoop van vee een belangrijke bron van inkomsten voor de boeren. De vaste lasten, die op het bedrijf drukken, als waterschapsgelden, huren, grondbelasting en hypotheeken moeten van het geld, dat men in den herfst voor het vee krijgt, betaald worden. Maar daarnaast is de zuivelproductie geweldig toegenomen. Het bedrag, dat men wekelijks voor de aan de fabriek geleverde melk int, is het gewone inkomen van het boerengezin. De oude, bijna geldlooze dorps huishouding heeft plaats gemaakt voor een gemeenschap, waar een regelmatig geldverkeer bestaat.

Door de verdeeling der Marken kwam er een belangrijke wijziging in het grondgebruik op het eiland.

Het oude cultuurgebied heeft zijn eigen functie in het productieproces behouden; de hoogere gronden zijn als bouwland, de lagere als hooiland in gebruik. Enkele uitzonderingen komen voor; zoo

worden in de hogere deelen van de hooilanden, (de Mieden op West-Ameland, de Noord- en Zuid-Akkers van Buren) tegenwoordig enkele bouwlandperceeltjes aangetroffen. (zie kaart grondgebruik). Of dit blijvend bouwland zal zijn, is de vraag. De kaart van het grondgebruik werd n.l. opgenomen in 1934/35, toen, tengevolge van de regeeringscrisismaatregelen, de verbouw van rogge sterk toenam. Tusschen het bouwland van het oude cultuurgebied liggen enkele perceelen grasland, die daar dank zij de kunstmest konden worden aangelegd en onderhouden.

Maar, zooals gezegd, zijn dit de uitzonderingen en heeft dit gebied over het algemeen zijn oude functie behouden. De ruilverkavelingen op West-Ameland brachten hier een belangrijke verbetering in de perceelsindeeling, die in het landschap goed is waar te nemen.

Buiten het oude cultuurgebied lagen in vroeger eeuwen de gemeenschappelijk gebruikte gronden. Door den overgang in particulier bezit is het gebruik van den bodem hier geheel veranderd. Op de ongunstigste perceelen na is reeds alles ontgonnen. Ook te Buren, waar de verdeeling der Mark pas in 1928 plaats vond, is reeds het grootste gedeelte van de vroeger woest liggende markgronden door particulieren in exploitatie genomen. De zoeven genoemde ongunstige perceelen liggen in de strook langs de duinen. Het is het oude duinlandschap, dat voor het grootste gedeelte bedekt is met de bekende heidevelden. Op de kaart van het grondgebruik is het aangegeven als „woeste grond buiten de duinen”. Hier werd in den tijd van de Marken het vee, voornamelijk jongvee, geweid. Ook nu nog is deze grond in gebruik als weide voor het jongvee en de schapen. De dorpen Hollum, Ballum en Nes hebben bij de Markverdeeling hiervan ieder een stuk toegewezen gekregen als z.g. dorpsweide, waarop de ingezetenen van die dorpen vee mogen weiden. De hieraan verbonden onkosten worden onder de gebruikers omgeslagen. Om er voor te zorgen, dat uit de dorpsweide op den duur niet weer een kleine Mark zou ontstaan, heeft men het beheer ervan opgedragen aan het Gemeentebestuur.

Voor het overig deel is deze grond verdeeld in groote perceelen, die dikwijls door enkele eigenaren gezamenlijk worden gebruikt.

Het oude duinlandschap is dus uiterlijk gebleven zooals het vóór

de Markverdeeling was, en heeft ook zijn functie in het productieproces behouden.

Anders is het met de aangrenzende strook hoogen zandgrond. Hier hebben diepgaande veranderingen plaats gehad. De vroeger dorre, dikwijls stuivende zandbodem, is veranderd in een goed gecultiveerd bouw- en weidegebied, (vgl. bijv. op de oude kaart het Groot Slecht tusschen Hollum en Ballum en het gebied ten Noorden van de Vaarwaters te Buren met den toestand aangegeven op de kaart van het grondgebruik).

De grond werd geëgaliseerd, wegen en slooten werden aangelegd; door doelmatige bemesting en bewerking ontstond hier een totaal nieuw landschap. De ontginning, die in de eerste jaren na de ingebruikneming van het land snellen voortgang maakte, is, nu men aan den minder gunstigen grond toe is, eenigszins vertraagd. Hier en daar ziet men perceelen, die als voorposten in de onontgonnen gronden doordringen. De aangrenzende stukken liggen nog woest.

De hier besproken landerijen hebben door inschakeling in het gemengde bedrijf de typische occupatievorm gekregen van de hooge zandgronden elders in Nederland. Ook hier liggen bouw- en weilanden door elkaar.

Zowel het uiterlijk, als de functie, die dit gebied in het totaal van het agrarische bedrijf vervult, is dus na de Markverdeeling veranderd.

De Zuidelijk er van gelegen zavel- en kleigronden vertoonen een voor Ameland geheel nieuw landschapstype, n.l. dat van het klei-weidebedrijf. Deze Grieën, zooals men de vroegere buitenweiden op Ameland noemt, waren ook in den tijd van het gemeenschappelijk grondbezit weidegrond. De particuliere exploitatie maakte echter een betere verzorging van den bodem mogelijk. Door bedijking en ontzilting van den grond wijzigde zich de vegetatie, de aanleg van wegen en slooten veranderde het uitgestrekte kwelderlandschap in een jonge polder. Jong vooral in dien zin, dat er nog heel wat aan de egalisatie en de verbetering van de graszode gedaan kan worden. Binnendijks liggen ook nog groote oppervlakten water. (zie kaart grondgebruik en foto). Het dempen van deze oude slenken en de egalisatie van den bodem zouden meer kapitaal vereischen dan de boeren op het eiland ter beschik-

king hebben. Zij zouden het voor het grootste deel met eigen werkkrachten moeten doen. De meeste bedrijven werken echter zonder knecht; er blijft dus voor de boeren weinig tijd over om dergelijke tijdroovende verbeteringen zelf uit te voeren.

Men heeft gemeend, door de verdeling der Marken het areaal cultuurgrond op Ameland zoodanig uit te breiden, dat het tekort aan grond, dat zich reeds vele jaren deed gevoelen, en zich uitte in hooge pacht en koopprijzen, zou worden opgeheven. Men zou dan bestaande bedrijven kunnen uitbreiden en nieuwe kunnen stichten. Het eerste heeft inderdaad plaats gehad, het tweede niet.

AANTAL BOERENBEDRIJVEN OP AMELAND

Landbouwverslag 1885	219
„ 1900	220
Landbouwtelling 1910	229
Inventarisatie van de landbouw 1933	222

Het totaal aantal bedrijven is dus gedurende de laatste 50 jaren ongeveer gelijk gebleven. Hierop heeft de verdeling der Markegronden en het daardoor in particulier bezit overgaan van de vroeger gemeenschappelijk gebruikte gronden, geen invloed gehad. Hoe is dit verschijnsel te verklaren? Het antwoord op deze vraag is vrij eenvoudig, n.l. doordat alle grond, die bij de Markverdeling vrij kwam, onder de bestaande bedrijven is opgedeeld. De eigenaren hiervan waren in de meeste gevallen rechthebbenden op de gemeene weiden. Bij de verdeling hiervan voegden zij den hun toegewezen grond bij het eigen bedrijf. De Grieën, de kleiweiden, werden na de bedijking direct in gebruik genomen. De hooge zandgronden moesten eerst ontgonnen worden. Dit is tot nu toe nog niet geheel geschied; zooals gezegd, zijn de ongunstigste stukken nog niet in exploitatie genomen, maar hebben hun oude bestemming, weide voor jongvee, behouden. Voor een te stichten nieuw bedrijf zou men dus of een der oude boerderijen moeten splitsen, of men zou aangewezen zijn op den slechtsten grond.

Het is daarom voor de volwassen boerenzoons zeer moeilijk een eigen bedrijf te stichten. Gewoonlijk blijven zij bij de ouders inwonen, en wordt hun als loon geleidelijk aan een gedeelte van

het bedrijf toegekend; eenig vee wordt hun toegewezen, waarvoor zij het noodige land krijgen of huren. Sterft de vader, dan behoort reeds een deel van het bedrijf aan den inwonenden zoon. Deze deelt bij de boedelscheiding ook gewoon mee. Het is echter gebruik, dat de andere broers en zusters hun aandeel in de landerijen weer aan hun vaders opvolger verhuren. Zoo blijft het bedrijf als geheel bestaan.

Het zijn dus drie factoren, die er toe hebben meegewerkt dat het aantal bedrijven op Ameland gedurende de laatste 50 jaren vrij constant is gebleven, n.l.

1. Het opdeelen van de vrijgekomen Markegronden onder de bestaande bedrijven, waardoor nieuwe moeilijk gesticht konden worden.
2. Het niet splitsen van de bestaande bedrijven.
3. De voornaamste reden is echter, dat op Ameland het boerenbedrijf een bepaald systeem vormt, waarin de verschillende gronden functioneel thuishooren. Vóór de Markverdeeling had ieder bedrijf noodig:
 - a. Aandeel in het bouwland op de hooge zandgrond.
 - b. Aandeel in de hooilanden.
 - c. Aandeel in de gemeenschappelijk gebruikte buitenweide.

Ook na de markverdeeling is een dergelijke schakeering van gronden, benoodigd voor het bedrijf, noodzakelijk gebleven. Het eenige verschil is dat nu de buitenweide in vollen eigendom bij het bedrijf is gekomen. *Voor een volledig bedrijf heeft men echter nog altijd de verschillende soorten grond nodig.* Door de markverdeeling kwam echter slechts één bepaalde soort grond vrij.

Had dus de verdeeling der Markegronden geen invloed op het totaal aantal bedrijven, de omvang er van nam door de vermeerdering van het particulier grondbezit natuurlijk wel toe.

GROOTTE DER BEDRIJVEN OVER HEEL AMELAND.

	1885	1910	1933
1— 5 H.A.	140	158	49
5—10 H.A.	64	61	104
10—15 H.A.	10	}	54
15—20 H.A.	2		10
grooter dan 20 H.A.	3	2	8

De vergrooting van de bedrijven komt bij deze cijfers duidelijk uit. Tusschen 1885 en 1910 is er weinig veranderd. In dit verband herinneren wij er nogmaals aan, dat de markgronden pas na de bedijking, dus na \pm 1915 geheel in particuliere exploitatie overgingen. In 1885, zoowel als in 1910, had ongeveer $\frac{2}{3}$ der bedrijven een oppervlak van 1—5 H.A. In 1933 is dit minder dan $\frac{1}{4}$ geworden, terwijl dan meer dan de helft der boerderijen over een grondgebied van 5—10 H.A. beschikt.

Wij merken hier nog op, dat v.n.l. gebruik is gemaakt van de uitkomsten van de landbouwtelling van 1933. Eenerzijds is dit geschied, omdat na dit jaar de regeeringsmaatregelen een zoodanigen invloed op het bedrijf hebben uitgeoefend, dat de normale ontwikkeling daarvan niet meer is na te gaan. Dit is v.n.l. van belang voor den veestapel.

Bovendien heeft men bij de tellingen van 1934 en '35 vele boerderijen, die in werkelijkheid een geheel vormen, maar waar vader en zoon, of twee andere familieleden samenwerken, als twee bedrijven opgegeven. Deze splitsing leidde tot een schijnbare verkleining van de bedrijven en een vrij sterke toename van het aantal, die in werkelijkheid niet heeft plaats gehad.

GROOTTE DER BEDRIJVEN IN 1933.

	Hollum	Ballum	Nes	Buren
0—5 H.A.	22	11	8	8
5—10 H.A.	43	16	16	29
10—15 H.A.	13	19	5	17
15—20 H.A.	2	1	1	3
20—25 H.A.	1	—	4	1
meer dan 25 H.A.	—	2	—	—

Ook uit de cijfers per dorp blijkt dat het bedrijf van 5—10 H.A. het meest voorkomt. Voor Hollum en Ballum stonden ons cijfers van vroeger jaren ter beschikking. Uit de in 1912 en 1925 verzamelde gegevens werd de bedrijfsgrootte berekend: (Zie bovenste tabel pag. 106).

De vergrooting van de bedrijven na de Markverdeling, of beter gezegd, na den definitieven overgang van den grond in particulier bezit, is duidelijk waar te nemen.

	HOLLUM			BALLUM		
	1912	1925	1933	1912	1925	1933
0—5 H.A.	40	34	22	14	11	11
5—10 H.A.	35	41	43	26	24	16
10—15 H.A.	10	13	13	6	12	19
15—20 H.A.	5	1	2	2	1	1
meer dan 20 H.A.	1	—	1	1	—	2

Wij wijzen in dit verband nog even op de bedrijfsgrootte in Ballum. De markgenooten, die in dit dorp gevestigd waren, kregen gezamenlijk bij de verdeling de helft van den grond van de Mark Hollum/Ballum toegewezen. De bevolking is echter gering in aantal; er waren hier minder gegadigden dan in Hollum. Wij zien hier dus door de ontginning van den Markegrond, voor Ameland vrij groote bedrijven ontstaan, zoo groot zelfs, dat het aantal met 10—15 H.A. grooter is dan een der andere groepen.

De Markverdeling vergrootte het voor elk bedrijf in particuliere exploitatie beschikbare areaal. De totale oppervlakte geoccupeerde grond bleef gelijk; door het particulier bezit kon men echter een meer rationeele exploitatie van de vroeger gemeenschappelijk gebruikte gronden verwachten. Het reeds bestaande veeteeltbedrijf werd voortgezet. Men rekende echter op een toename van het aantal koeien per bedrijf, terwijl ook verbetering van de melkgift, in kwaliteit zoowel als in quantiteit verwacht werd.

Voor Oost-Ameland ontbreken helaas de cijfers om een dergelijken vooruitgang aan te toonen. Voor Hollum en Ballum is werkelijk een toename van het aantal koeien per bedrijf te constateren.

Aantal melkkoeien per bedrijf:

	Hollum		Ballum	
	1912	1925	1912	1925
1 t.e.m. 4 koeien . . .	69 bedr.	47 bedr.	43 bedr.	19 bedr.
5 „ 9 „ . . .	19 „	40 „	5 „	29 „

In 1912 had dus nog het meerendeel der boeren minder dan 5 koeien. In 1925 is het aantal bedrijven met meer dan 4 koeien

sterk toegenomen. Deze vergrooting van den veestapel per boerderij werkte ook na 1925 door.

De onderstaande statistiek werd samengesteld naar gegevens verzameld bij de landbouwtelling van 1933.

AANTAL KOEIEN PER BEDRIJF IN 1933.

	Hollum	Ballum	Nes	Buren
1 t.e.m. 4 koeien in	23 bedr.	10 bedr.	15 bedr.	21 bedr.
5 t.e.m. 9 koeien in	49 „	31 „	12 „	31 „
10 t.e.m. 14 koeien in	8 „	6 „	5 „	4 „
15 t.e.m. 19 koeien in	—	1 „	1 „	—
20 en meer koeien in	1 „	1 „	1 „	—

Het gemiddeld aantal koeien per bedrijf bedroeg:

voor Hollum	6½
voor Ballum	7 ² / ₇
voor Nes	6 ² / ₅
voor Buren	5 ² / ₃
voor Ameland	6½

Ballum heeft dus, zowel wat de oppervlakte als het aantal koeien betreft, de grootste bedrijven. In Buren blijken ze het kleinste te zijn. Men telt er gemiddeld nog geen 6 melkkoeien per boerderij. Of uitbreiding hier nog mogelijk zal zijn, is de vraag. Intensivering van het bedrijf, bijv. door doelmatiger verkaveling en afwatering van de Mieden, (de lage hooilanden tusschen Nes en Buren) en door egaliseering en verbetering van de weiden op de Grieën zou hier in de eerste plaats moeten geschieden. Uitbreiding van het areaal cultuurgrond is vrijwel onmogelijk. Buren heeft wel pas sinds korten tijd zijn Markverdeling gehad, maar de ontginning der hoogere gronden is daar zeer snel gegaan. De best-exploiteerbare stukken zijn reeds in de bestaande bedrijven opgenomen. Een groot deel van de bij Buren behorende woeste gronden moest onverdeeld blijven, daar de ongunstige ligging particuliere exploitatie onmogelijk maakte. (N.V. Oerd enz.). In Buren bestaat dan ook nog steeds een tekort aan grond. Dit uit zich o.a. in den meerge-noemden koop van hooi uit Ballum. Bovendien gebeurt het meer-malen, dat inwoners van Buren land huren of koopen, gelegen onder Nes en zelfs onder Ballum (1).

Het agrarisch bedrijf op Ameland is dus gebleven wat het van oudsher was, een gemengd veeteeltbedrijf, waar het kleinbezit nog steeds overheerscht. Maar de inwendige structuur daarvan heeft toch in de laatste 30 jaar een moderniseering ondergaan. Zoo vermeldt het landbouwverslag van 1900, dat men over het geheele eiland tegelijk begon met de aanwending van kunstmest. Dit was, vooral met het oog op de beginnende exploitatie van de hoogere gronden van groot belang (2). Ook de hooilanden op Oost-Ameland konden daardoor verbeterd worden. Op West-Ameland moest men hiermede wachten tot na de ruilverkaveling, daar men anders op de kleine perceeltjes het risico liep, het aangrenzende land meer te bevoordeelen dan het eigen. Ook de machinale bewerking van de landerijen werd in het begin dezer eeuw voor het eerst toegepast (1909) (13). Veel ingang heeft dit niet gevonden. Ook nu nog ziet men slechts weinig landbouwmachines in gebruik. Het kleine bedrijf heeft deze niet zoo noodig. Alleen het dorschen geschiedt bijna altijd machinaal.

Het oude bedrijf was voornamelijk ingesteld op het fokken en den verkoop van vee, koeien, paarden en schapen. De melkproductie was een (niet onbelangrijke) bijzaak. De structuur van het gebied en de daaruit voortvloeiende organisatie van de er gevestigde groep, hebben dit in de hand gewerkt. De uitgestrekte schrale weidevelden waar het vee den geheelen dag over gedreven werd, waren voor het jonge vee een zeer goed terrein. De melkgift van de koeien daarentegen was zeer gering.

Na de Markverdeling is hierin verandering gekomen; de verbetering der weiden verhoogde de melkgift en het vetgehalte van de melk. De bereiding van de zuivelproducten in fabrieken maakte het zuivelbedrijf tot een bron van welvaart voor het eiland.

Reeds vóór 1900, toen de verdeelingszaken nog nauwelijks in behandeling waren, namen de boeren al maatregelen, om de verwachte grootere melkoprangst te kunnen verwerken. Men begon daarvoor met de oprichting van zuivelfabrieken. Het eerst te Nes, waar in 1896 een speculatieve handkracht-zuivelfabriek werd gesticht, die in 1901 in een stoomkrachtbedrijf werd omgezet (4, 5). Men verwerkte er melk uit Nes, Buren en Ballum. Uitbreiding van het bedrijf over het geheele eiland was onmogelijk; door de slechte verbindingswegen tusschen de dorpen was het vervoer te lastig en

te duur. Om die reden moest de melkleverantie van Ballum na eenigen tijd worden gestaakt.

In 1904 begon men daarom op West-Ameland zelf met de zuivel-fabricage. In dat jaar werden zoowel te Hollum als te Ballum coöperatieve handkrachtfabrieken opgericht (6). In Buren, waar de mark nog niet was verdeeld, werd pas in 1911 een dergelijke fabriek, ook op coöperatieven grondslag, gesticht (7 t.e.m. 12).

De boter, die in al deze fabrieken gemaakt werd, verkocht men in Leeuwarden op de Beurs, of aan handelaren (13).

Het aantal leden van, of leveranciers aan de fabrieken steeg snel, en spoedig werd er nergens meer op de boerderijen gekarnd.

Hoe vlug de uitbreiding van de fabricage in haar werk ging, blijkt uit het volgend voorbeeld van Buren. De fabriek werd hier opgericht door 33 boeren. In het derde boekjaar waren al 55 zelfstandige leden aangesloten, d.w.z. bijna alle boeren van het dorp waren lid. Dit aantal is dan ook in later jaren constant gebleven. (Daarbij komen nog enkele z.g. inwonende leden, volwassen boerenzoons, die bij hun vader in het bedrijf zijn). De handkrachtfabriekjes waren op den duur niet in staat de geheele melkproductie te verwerken. Deze was door de bedijking van West-Ameland reeds toegenomen. Een verdere toename verwachtte men nog van de ruilverkavelingen, waardoor ook de Mieden meer productief zouden kunnen worden. Een bewijs hiervoor is, dat te Hollum reeds tijdens de uitvoering van de ruilverkavelingen begonnen werd aan den bouw van een Coöperatieve Stoomzuivelfabriek voor Hollum en Ballum (14). De verbetering van den verbindingsweg tusschen de dorpen maakte hier samenwerking mogelijk. Zelfs boeren uit Nes kunnen tegenwoordig hun melk leveren aan de fabriek te Hollum. Dit is verreweg de grootste fabriek op het eiland.

Volgens de Melkveetelling van 1935 leverden aan:

	Fabr. Hollum	Fabr. Nes	Fabr. Buren
Uit Hollum	83 boeren		
Uit Ballum	48 „		
Uit Nes	15 „	17 boeren	
Uit Buren	—	5 „	61 boeren
Totaal	146 boeren	22 boeren	61 boeren

Te Buren werd in 1928 de handkarn vervangen door een machine. De ontworpen verdeeling van de gemeene weiden deed ook hier haar invloed gelden; men verwachtte een groote toename van de melkproductie. Dit is ook werkelijk het geval geweest.

	Coöp. fabr. Hollum	Coöp. fabr. Buren
Verwerkte melk in		
1920	—	386.559 L.
1927	1.930.324 K.G.	453.595 L.
1934	2.233.758 K.G.	684.550 L.

Vergelijken wij de cijfers, die ons van de Hollumer Zuivelfabriek ter beschikking staan, met die, welke Dr. B. K. van den Berg in zijn dissertatie over het laagveengebied van Friesland publiceerde, dan blijkt, dat wij de Amelanders bedrijven het best kunnen vergelijken met de bedrijven van het zand-veeteelt gebied. (Donkerbroek, Dr. Compagnie, Elsloo, Hemrik, Oosterwolde, en Wijntjeterp).

	Hollum	Zandgebied v. Friesland
In 1931-'32 bedroeg		
gem. aantal koeien per lid . . .	5,6	5,75
gem. vetgehalte v. d. melk . . .	3,29	3,39
gem. hoeveelheid melk per koe .	2460 K.G.	3624 K.G.

Hollum stond dus zoowel wat de productie per koe, als wat het vetgehalte van de melk betreft, achter bij het bedrijf in het zandgebied van Friesland.

Toch was ook op Ameland het vetgehalte vooruitgegaan, en, mede daarmee in verband, de boteropbrengst gestegen.

Coöp. Fabriek te	Vetgehalte		Boterproductie	
	Hollum	Buren	Hollum	Buren
1911	2,99	—	6.616½ K.G.	—
1912	—	2,86	—	11.636 K.G.
1920	—	3,04	—	12.885 K.G.
1927	3,20	3,11	65.217 K.G.	15.613 K.G.
1934	3,32	3,22	73.934 K.G.	24.616 K.G.
			47.240 K.G. kaas	

Boerenbedrijf te Hollum.

Het vroegere burgerwoonhuis is later in een boerderij veranderd. Het dak bestaat nog uit twee verschillende deelen.

De boter uit Buren wordt verhandeld in Leeuwarden. De fabriek te Hollum is voor haar productie aangesloten bij de Frico, de Friesche Coöperatieve Zuivelcentrale, waaraan alle boter, die niet voor den verkoop op het eiland bestemd is, afgedragen wordt.

Eenig voordeel hebben de Zuivelfabrieken in de laatste jaren van het vreemdelingenbedrijf. In het seizoen zijn daarvoor groote hoeveelheden melk en melkproducten noodig. In verband daarmee legt de fabriek te Hollum zich ook toe op de fabricage van consumptie-ijs.

Naast de zuivelproductie is nog steeds de veefokkerij van groot belang. De inkomsten verkregen door deze beide takken van het productieproces hebben elk haar eigen bestemming in het boerengezin. Het geld, dat men wekelijks van de fabriek voor de geleverde melk krijgt uitbetaald, is het gewone inkomen, waarvan de dagelijksche uitgaven gedaan kunnen worden. De bedrijfsonkosten, hypotheeken, waterschaps- en grondlasten, huur en rente, benevens de grootere uitgaven van het gezin, worden in den herfst, wanneer het vee wordt verkocht, betaald. De verkoop van vee is dus een zaak van belang voor de exploitatie van het bedrijf. De uitvoer is voornamelijk gericht naar Friesland, soms ook naar Noord- en Zuid-Holland (15). De vervoercijfers van de Rijksveerdienst geven een indruk van de hoeveelheid verhandeld vee.

VEEVERVOER PER RIJKSVEERDIENST.

	n. Holwerd	n. Nes	Totaal
1926	1282	254	1536 stuks vee
1930	1848	156	2004 „ „
1935 ¹⁾	—	—	1332 „ „

De laatste jaren wordt er ook vee vervoerd door een particulieren veerdienst. Cijfers hiervan zijn niet bekend.

De invoer van vee op Ameland is zeer gering. Over het algemeen is men op het eiland niet erg gesteld op vee van de „vastewal”. Men streeft er n.l. naar, den veestapel t.b.c.-vrij te krijgen, en vreest er voor, dat het ingevoerde vee het inheemsche zal besmetten. In hoeverre men bij dit streven succes heeft, blijkt uit het feit, dat er bij de regelmatig ingestelde entingsproeven steeds een zeer

1) Niet gespecificeerd opgegeven.

klein aantal reageerders is. Op een veestapel van ongeveer 1700 dieren waren in

1930	28 reageerders	
1932	14	„
1934	0	„
voorjaar 1936	5	„ (16)

Het kleine boerenbedrijf, zooals het op Ameland bestaat, heeft zeer weinig vreemde hulp noodig. Een stand van boerenarbeiders komt dan ook niet voor. Zeer zelden heeft men een internen knecht, terwijl ook het houden van een externe hulp, behalve tijdelijk in den zomer, niet gebruikelijk is.

Aantal bedrijven waar een vaste knecht gehouden wordt.

	1912	1925	1933/'34
Hollum	3	3	1
Ballum	geen	geen	2
Nes	—	—	1
Buren	—	—	geen

Het pachtvraagstuk, dat in sommige deelen van Friesland van zoo groot belang is, is op Ameland van minder beteekenis. Alle boeren hebben een kern van eigen land, de meesten huren er nog land bij. Dit pacht men in den regel van Kerken of Armbesturen, (die vrij wat land bezitten) of van Amelanders die aan de vastewal wonen. Een zeer gering aantal H.A. behoort aan vreemden, d.w.z. aan personen, die niet van het eiland afkomstig zijn (17).

Hoe de verhouding pachter-eigenaar is bij de landgebruikers op Ameland, kunnen wij alleen nagaan aan de hand van de gegevens van de landbouwtelling van 1910. Uit later tijd staan voor Hollum en Ballum de uitkomsten van de enquête-Van Blom ter beschikking.

Landbouwtelling 1910

	Eigenaar	Pachter
1—2 H.A.	15	24
2—3 H.A.	12	25
3—5 H.A.	38	44
5—10 H.A.	28	33
10—20 H.A.	4	1
20—30 H.A.	2	—
Totaal	102	127

	Ballum				Hollum			
	1912		1925		1912		1925	
	P.	E.	P.	E.	P.	E.	P.	E.
0—5 H.A.	7	7	5	6	27	13	17	17
5—10 H.A.	13	13	9	15	9	26	11	30
10—20 H.A.	1	7	1	12	4	10	2	12
20—30 H.A.		1						

P, bedrijven met in hoofdzaak gepachte grond.

E, bedrijven met in hoofdzaak eigen grond.

Bedrijven, waar alle grond gepacht is, en bedrijven met uitsluitend eigen grond waren, en zijn nog, een uitzondering.

De cijfers voor Hollum en Ballum toonen voor beide dorpen een toename van het aantal bedrijven, waar in hoofdzaak op eigen grond gewerkt wordt. Voor een deel is dit te verklaren door de ruilverkaveling van de Mieden, die te Ballum al een jaar of tien eer tot stand was gekomen, en in Hollum reeds zoover gevorderd was, dat de vroeger genoemde verhuringen van de kleine perceeltjes daar, niet meer plaats hadden.

Een zwaren druk ondervindt het Amelander boerenbedrijf van de waterschapslasten. De beide waterschappen ontvangen geen subsidie, zoodat het onderhoud van dijken, slooten, wegen enz. geheel ten laste van de ingelanden komt. Bovendien komt hier nog bij de rente en aflossing van de leening, die men heeft moeten sluiten om den aanleg van den dijk, die slechts gedeeltelijk door Rijk en Provincie betaald werd, te kunnen bekostigen. Dit is voor het economisch toch al niet sterke bedrijf een zware zorg. Aan waterschapslasten betaalt men per jaar \pm f 25 per geklassificeerde H.A.

Daarbij komen nog de hypotheeken. Het land, dat er op Ameland verkocht wordt is duur; meestal moet de koper op het nieuw verworven bezit een hypotheek sluiten, om den prijs er van te kunnen betalen. Evenals overal elders is het voor de boeren in den tegenwoordigen tijd dikwijls zeer moeilijk om de daardoor ontstane verplichtingen te voldoen.

In Hollum had men bovendien nog de schuld van de ruilverkaveling, die oorspronkelijk in 10 jaar moest zijn afgelost. In verband met den slechten economischen toestand van de boeren heeft de regering echter ingegrepen. In 1935 werd de Wet op de Ruilverkaveling

herzien in dien zin, dat de afbetalingstermijn, die oorspronkelijk bepaald was op 10 jaar, verlengd werd tot 30 jaar.

Behalve der reeds genoemde Coöp. Zuivelfabrieken zijn er enkele andere coöperaties en vereenigingen op landbouwgebied, die in één of meer dorpen leden tellen. Een algemeene organisatie van de boeren over het geheele eiland bestaat niet. De geringe samenwerking tusschen de dorpen onderling moet voor een belangrijk deel toegeschreven worden aan de, tot ongeveer 1917 toe, slechte verbindingswegen.

Wij zagen reeds, dat het bestaan van een centrale zuivelfabriek voor het geheele eiland een onmogelijkheid was. Men was aangewezen op de in het eigen dorp bestaande zuivelfabriek. Toen de verbindingen beter waren, kon centralisatie plaats vinden. De, in 1925 opgerichte Coöp. Stoomzuivelfabriek te Hollum kwam in de plaats voor de handkrachtfabrieken te Ballum en Hollum. Er konden zich zelfs leden uit Nes bij aansluiten. Maar de fabrieken te Nes en Buren hadden haar bestaansrecht verworven en behielden haar leden, geheel of grotendeels, zoodat van centralisatie van de zuivelbewerking over het geheele eiland geen sprake kon zijn. (Hieraan heeft men blijkbaar ook geen aandacht geschonken, gezien de ligging van de fabriek op de uiterste Westpunt van het eiland).

Van de algemeene vereenigingen op landbouwgebied noemen wij:

1. „Ameland Vooruit” een vereeniging van boeren over het geheele eiland, opgericht in 1905. Het was tevens een inkoopcombinatie. Door de geringe samenwerking had de vereeniging een kwijnend bestaan. In 1922 kreeg „Ameland Vooruit” twee ernstige concurrenten (18, 19, 20). In dat jaar werd n.l. te Nes opgericht een afdeeling van de
2. A.B.T.B., de Aartsdiocesane R.K. Boeren- en Tuindersbond, die haar leden heeft onder de R.K. boeren van Nes en Buren. In 1934/35 waren er 72 leden, w.o. 17 z.g. inwonende leden, d.w.z. volwassen boerenzoons, die bij den vader in het bedrijf zijn (21).
3. In hetzelfde jaar, 1922, werd te Hollum de Coöp. Aankoopvereeniging „Eendracht maakt Macht” gesticht. Deze telt nu ongeveer 70 leden, waarvan 9 te Ballum wonen (22).

4. Een afdeeling van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond, de C.B.T.B., werd in Maart 1935 opgericht en telt 29 leden (23).
5. Een in Febr. 1936 opgerichte afdeeling van de Friesche Mij. van Landbouw (24).

Te Hollum bestaat verder een coöperatieve dorschvereniging. Op de andere dorpen laten de boeren hun graan bewerken door de bezitters van een machine (25). In Hollum werd hiervoor een vereniging opgericht, die voor de gezamenlijke rekening van de leden een machine kocht en deze exploiteert. De laatste jaren wordt er op Ameland veel graan met de hand gedorscht. De toenemende roggebouw in den laatsten tijd ging samen met den voortdurenden achteruitgang van het bedrijf. De kleinere boeren hebben geen geld om hun graan machinaal te laten dorschen. Zoo kan men zien, dat rogge weer „geslagen” wordt, zooals men het vroeger eeuwen algemeen deed.

Uit kapitaalgebrek zijn de kleine Amelander boeren weer tot deze methode teruggekeerd.

De rogge wordt deels in het bedrijf opgevoerd, deels wordt ze naar den bakker gebracht, die er tegen een bepaald bakloon per zak, een aantal „brooden”, d.i. roggebrooden voor levert. Op West-Ameland is daarbij nog de kerfstok in gebruik.

Men was dus vroeger in de dorpen aangewezen op de dorps-gemeenschap. Beter nog is het om te zeggen, dat Hollum/Ballum en Nes/Buren in zichzelf besloten gemeenschappen waren (v.gl. bijv. de Waterschappen). Algemeene verenigingen, zooals bijv. „Ameland Vooruit” hadden een kwijnend bestaan. Alleen onderlinge verzekeringen, waar het niet zoozeer om de sociale betrekkingen gaat, konden zich handhaven. Zoo bestaan er reeds 40 jaar een onderlinge brandverzekering en een onderlinge veeverzekering, die beide een belangrijk aantal leden over het geheele eiland tellen (26).

In de dorpen zelf was de samenwerking van de boeren goed. Coöperatieve verenigingen vonden steeds een goeden bodem. Zoodra de melkproductie vermeerderde werden coöperatieve zuivelfabrieken opgericht. Later volgden de coöp. aankoop verenigingen en de dorschvereniging. Maar was voor deze coöperaties de weg niet bereid door de vroegere Markeorganisaties, die van oudsher

de samenwerking tusschen de boeren noodzakelijk hadden gemaakt?

In het kort samengevat kunnen wij dus zeggen, dat de boerenstand op Ameland gevormd wordt door boeren met vrije kleine bedrijven. De Markverdeelingen hebben hier de oppervlakte gebruikten grond en het aantal koeien per boerderij doen toenemen, maar toch hebben de kleine bedrijven op Ameland nog steeds de overhand. Kapitaalgebrek werkt betere exploitatie van het land tegen. Groote boeren, die een landbouwkundige opleiding gehad hebben, die kapitaal bezitten voor nieuwigheden, die a.h.w. het voorbeeld zouden kunnen geven, komen op Ameland eigenlijk niet voor. Er zou ook geen plaats zijn voor grootbedrijf; de bestaande bedrijven hebben nauwelijks ruimte genoeg. Toch komt, zooals wij nog zullen zien, emigratie als boer, niet voor.

B. ZEELIEDEN

De Waddeneilanden hebben te allen tijde een belangrijk contingent geleverd van de bemanning van de Nederlandsche handelsvloot. Ook Ameland heeft hierin een aandeel gehad. Hier, evenals op de andere eilanden was het noodzakelijk dat een deel der bevolking elders een inkomen (of een nevenverdienste naast het zeer kleine bedrijf) trachtte te vinden. In het woongebied zelf was, buiten den landbouw, geen bestaansmogelijkheid. De ambachten, die er werden uitgeoefend, konden alleen bestaan in combinatie met het boerenbedrijf. Winkels werden in den regel door weduwen gehouden; een volledig bestaan leverden ze niet op.

Bij het beschouwen van de statistiek van de beroepen en bedrijven van hoofden van gezinnen, gemaakt naar de kaarten van de volkstelling van 1930 valt direct op, dat het aantal zeelieden daaronder minder groot is dan men misschien wel zou verwachten. Slechts 8,3 % van de hoofden van gezinnen zijn zeeman van beroep. Van de inwonende personen waren er in dat jaar 58 zeevarenden.

Aantal zeelieden, wonende op Ameland

	Hollum	Ballum	Nes	Buren	Totaal
1912	116	27			
1925	65	7			
1930	62	2	28	7	99

Cijfers voor 1912 en 1925 berekend uit de Enquête van Blom. Die van 1930 uit de volkstellingskaarten.

Voor Hollum en Ballum is dus een sterke achteruitgang van het aantal zeevarenden te constateeren. Hoewel voor de andere dorpen geen aparte cijfers bekend zijn, kunnen wij den totalen achteruitgang waarnemen, door vergelijking met de uitkomsten van de beroepsstelling van 1909. Toen woonden er op Ameland 203 personen, die van beroep zeeman waren. Daaronder waren er 4, die een leidende functie hadden (2 bij de haringvisserij en 2 bij de koopvaardij). Verder waren er 199 zeelieden met een lageren rang (52 bij de haringvisserij en 147 bij de koopvaardij). In 1930 voeren er nog slechts 2 personen op de haringloggers van Vlaardingen. Over de beteekenis van deze vaart, als nevenverdiensite voor de kleine boeren, werd reeds gesproken.

Letten wij op de functies, die de zeelieden aan boord vervullen, dan blijkt, dat zij voornamelijk als lager dekpersoneel dienst doen. Een leidende functie hebben zij zelden. In 1930 woonden er op Ameland, slechts 3 hoofden van gezinnen, die stuurman waren. De meeste van hen verhuizen, zoodra zij een gezin stichten, naar den vastewal. Er is dus veel veranderd sinds Ds. Burger schreef in de Tegenwoordige Staat:

„De meeste inwoners hebben zich, inplaats daarvan (n.l. van de vaart op smakken en koffen) tot de groote scheepvaart begeeven, en wel meerendeels voor rekening van Amsterdamsche kooplieden, zo dat men hier thans meer dan honderd Amelander Grootchippers of Kapiteins vindt, wier reeders of boekhouders te Amsterdam wonen. Bij deeze Kapiteins vaaren wederom andere Amelanders voor Stuurlieden enz. Dus behoeft een gemeen Amelander, zoo hij wel wil oppassen, niet lang voor matroos te vaaren; te meer wijl de Amelanders alomme voor zeer goede zeeluiden bekend staan, en door de Amsterdammers zeer gaarne in dienst genomen worden; zelfs rekent men, dat thans niet een der Eilanden aan de Wadden zo veele Scheeps-kapiteins uitlevert als Ameland” (27).

De vraag is, hoe deze algeheele teruggang verklaard kan worden. Zooals wij gezien hebben, is het aantal boerenbedrijven, ondanks de verdeling der Markegronden ongeveer gelijk gebleven. In deze richting kan dus de verklaring niet gezocht worden, maar veeleer in de betreffende groep zelf. De zeelieden zijn niet, zooals de boeren, gebonden aan hun milieu. Velen van hen verlaten het geboorteland en vestigen zich in de havenplaatsen. Dit is vooral

gebruik onder hen, die een hooger rang bereikt hebben.

Het lagere scheepspersoneel blijft dikwijls nog op het eiland wonen, omdat het leven er goedkoper is dan in de stad.

Een belangrijke factor is verder, dat het vreemdelingenbedrijf op Ameland in de laatste jaren enorm toeneemt. Vooral te Nes kan men in den zomer vele werkkrachten uit dit dorp en uit het nabijgelegen Buren gebruiken. Het zijn vooral de jongeren, die in dit seizoenbedrijf tijdelijk te werk worden gesteld. Doordat zij dus arbeid vinden in de eigen woonplaats, denken minder jongeren er aan om te gaan varen.

Uit welke gezinnen komen de zeelieden? Volgen de zoons het voorbeeld van den vader, of zijn het de zoons van de boerenfamilies, die in het ouderlijk bedrijf geen plaats vinden en dan gaan varen?

Inwonende personen die varen. 1930.

	Hollum	Ballum	Nes	Buren	Ameland
A	5	—	1	3	9
B	11	—	2	1	14
C	3	—	8	—	11
D	13	1	10	—	24

- A. hoofd van het gezin is landbouwer.
 B. hoofd van het gezin is zeeman.
 C. hoofd van het gezin heeft een ander beroep dan de beide eerstgenoemde.
 D. hoofd van het gezin is zonder beroep.

De animo van de boerenzons om naar zee te gaan blijkt dus niet zeer groot te zijn. Hierbij moeten wij bedenken, dat de recente verbeteringen van het boerenbedrijf de arbeidsmogelijkheid hierin hebben vergroot, zoodat het niet meer noodig is, zooals vroeger, dat de vader of een der inwonende zoons tijdelijk gaat varen, om dan later weer tot het boerenbedrijf terug te keeren. In welke mate dit vroeger het geval is geweest, blijkt uit de uitkomsten van een in 1933/34 door mij gehouden enquête. Hierbij bleek, dat een groot aantal personen, die tegenwoordig een boerenbedrijf hebben, vroeger gevaren hebben.

Landbouwers die vroeger gevaren hebben:

Hollum	27
Ballum	8
Nes	4
Buren	11

Gaan wij na, bij welke Maatschappijen de Amelander zeelieden aanmonsteren, dan zien wij, dat het overgrootste deel (81 van de 99) vaart bij de Amsterdamsche lijnvaart. De oude traditie wordt dus nog steeds voortgezet! Groot is, vooral te Hollum het aantal zeelieden, die in dienst zijn van de K.N.S.M.; ook aan de Mij. Nederland zijn velen verbonden.

Er werd reeds gewezen op het gering aantal stuurlieden, die op het eiland wonen. De meeste zeelieden varen voor de lagere rangen. Een jaar of 20 geleden was het voor diegenen, die daartoe de bekwaamheid bezaten, nog mogelijk zich door eigen kracht op te werken tot stuurman. De hoogere eischen, die er tegenwoordig aan de vooropleiding hiervoor gesteld worden, maken dit nu practisch onmogelijk. Men heeft op het eiland geen gelegenheid tot het volgen van ander dan lager onderwijs. Bovendien is de algeheele malaise in de Nederlandsche scheepvaart een sterke belemmering voor de jongeren om vooruit te komen.

C. BEROEPEN EN BEDRIJVEN BUITEN LANDBOUW EN SCHEEPVAART

Waren landbouw en scheepvaart in de vorige eeuwen de eenige bronnen van inkomsten, die op Ameland een zelfstandig bestaan mogelijk maakten, in de 20ste eeuw is hierin verandering gekomen. De hoofden van gezinnen, die buiten de beide bovengenoemde takken van bedrijf hun bestaan vinden, zijn, volgens de volkstelling van 1930, belangrijk in aantal (v.g.l. statistiek van de beroepen). Het is dus van belang na te gaan, tot welke beroepen de eilandbevolking in de laatste jaren is overgegaan. Een groep van de bevolking, met name de ambtenaren, geneeskundigen, personeel van de kustverlichting, onderwijzers, enz. werd opzettelijk buiten beschouwing gelaten. Ook bij de latere besprekingen over migratie enz. is dit gedaan. Het betreft hier n.l. een groep menschen, die

STATISTIEK RANGEN EN MAATSCHAPPIJEN.

Volkstelling 1930	Kon. Ned. Stoomv. Mij.	Mij „Neder- land”	Kon. Holl. Lloyd	Rott. Lloyd	Mij „Oceaan”	Java-China- Japan-lijn	Haringloggers Vlaardingen	Mij „Oostzee”	Onbekend	Werkloos	Totaal
H o l l u m											
Civiele dienst . .	2	1							1		4
Dekpersoneel be- neden den rang van stuurman . .	24	11	5	—	1	—	2	3	—	6	52
Stuurlieden . . .	1								1	3	5
Scheepsarts . . .	1										1
B a l l u m											
Dekpersoneel be- neden den rang van stuurman . .	1	1									2
N e s											
Dekpersoneel be- neden den rang van stuurman . .	6	12	4	1						1	24
Stuurlieden . . .	2		1			1					4
B u r e n											
Dekpersoneel be- neden den rang van stuurman . .	1	2	2	2							7
Totaal . . .	38	27	12	3	1	1	2	3	2	10	99

niet tot de eigenlijke eilandbewoners gerekend kunnen worden, immigranten, die voor het grootste gedeelte slechts kort op het eiland blijven.

1. *Schippers en visschers.*

De Noordzeevisscherij heeft aan het einde van de vorige eeuw voor Ameland haar beteekenis verloren. De weinige visschers, die er nu nog op het eiland wonen, visschen uitsluitend op het Wad. Hun vangst gaat niet naar de markt, maar wordt op het eiland zelf verkocht.

De schippers hadden vroeger een belangrijke taak. Zij waren tusschenpersoon tusschen den producent en den handelaar, tusschen den boer, die de boter en eieren verkocht, en den koopman in de stad, die deze opkocht. Sinds de oprichting van de zuivelfabrieken is hierin verandering gekomen. Toch is de eilandligging oorzaak, dat ook nu nog de schippers een belangrijke functie vervullen. De meeste goederen, v.n.l. massagoederen als steenkool en bouwmaterialen worden door de schippers aangevoerd. De vaart is gericht op Harlingen en op Amsterdam.

2. *Winkeliers, ambachtslieden en pensionhouders.*

Het is vooral deze groep, die de verschillen, welke er tusschen de dorpen op Ameland bestaan, doet uitkomen. In het zuiver agrarische dorp Buren, dat ook voor de verzorging aangewezen is op het nabijgelegen Nes, behoort slechts 1,8 % van de bewoners tot deze groep. In Hollum en Ballum respectievelijk 12,9 en 10,3 %, terwijl te Nes 29,4 % van het totaal aantal hoofden van gezinnen in winkel, ambacht of pensionbedrijf een inkomen verdient. Een ander verschijnsel, dat in de statistieken niet goed tot uitdrukking komt, maar dat mij uit eigen ervaring bekend is, is, dat tegenwoordig niet meer in die mate als vroeger de hier behandelde bedrijven met het boerenbedrijf worden gecombineerd. Te Hollum en Nes hebben zij zich vrijwel geheel er van losgemaakt. Als oorzaak van deze verandering komt in de eerste plaats in aanmerking het feit, dat er meer geld op het eiland in omloop is. Vroeger betaalde men in natura, en bestelde veel winkelwaren in de stad. Tegenwoordig is dat anders. Men is er aan gewend geraakt kruidenierswaren e.d. op het eiland te koopen. De wekelijksche betalingen van de zuivelfabrieken aan de boeren hebben hier het hare toe bijgedragen.

Maar er is een andere en veel belangrijker reden te noemen, waarom juist deze groep van de bevolking numeriek zoo sterk is vooruitgegaan, n.l. het vreemdelingenverkeer. Ameland is, in de laatste 10 jaar vooral, het geliefde vakantieoord geworden van duizenden Friezen en Groningers. Nes is als badplaats zeer gezocht, Hollum is in den laatsten tijd ook in trek gekomen, terwijl Ballum en Buren nog weinig of niet aan het vreemdelingenbedrijf deelhebben. Hierdoor is ook te verklaren, dat de groep winkeliers in Nes zoo groot is. Het geheele dorp is hier in den zomer ingesteld op het ontvangen van de badgasten.

Dat het hier werkelijk om duizenden gaat bewijzen de vervoercijfers van de Rijksveerdienst Nes—Holwerd.

Gedurende 1935 werden vervoerd (heen en terug):

Jan.	410 passagiers	Mei	1411 pass.	Sept.	1974 pass.
Febr.	434 „	Juni	6341 „	Oct.	996 „
Maart	639 „	Juli	10790 „	Nov.	639 „
April	1588 „	Aug.	14740 „	Dec.	479 „

Behalve de Rijksveerdienst bestaat sinds een 5-tal jaren een particuliere dienst van de Zwarte Haan (aan de Friesche kust) naar de Ballumer Bocht, die veel badgasten uit Noord-West Friesland vervoert, zoodat het aantal passagiers van den Rijksveerdienst niet meer indicatief is voor het totaal aantal badgasten.

Het overgrootste deel van de gasten trekt naar Nes. Daar is in de duinen een geheel dorp verzezen van zomerwoningen. Ook in de Hollumer duinen zijn dergelijke huisjes gebouwd, maar veel minder dan te Nes.

Najaar 1935.

Aantal gebouwde eigendommen in de duinen.

	Hollum	Ballum	Nes	Buren
Huizen	38		321 ¹⁾	4
Winkels en bedrijven	2		10	
Kerken			2	
Hotels en pens. en restaurants . .	2		4	
Vacantiehuizen			2	
Bioscoop			1	

1) Ongeveer 68 hiervan voldoen niet aan de eischen van de woningwet. Een geschil is hangende, of zij moeten worden afgebroken.

Volgens de volkstelling 1930 bestonden er op Ameland 121 huizen, uitsluitend voor zomerverblijf. Sindsdien is dus het aantal nog belangrijk toegenomen. Ook als kampeerterrein is het eiland gezocht. In 1935 werden daarvoor 191 vergunningen uitgegeven. Rekenen we dan nog de talrijke zomergasten, die in de dorpen een onderdak vinden, dan is duidelijk dat naast het agrarische bedrijf en de zeevaart, meer en meer het vreemdelingenverkeer als bron van inkomsten voor de bevolking van het eiland van belang wordt. Niet alleen de winkels, ook de ambachtslieden profiteeren er van. (Bouwen en onderhouden van de zomerhuizen).

VOLKSTELLING 1930.

	Hoofden van gezinnen	Inwonend
Nes		
Winkeliers	19	2
pension- en hotelhouders	8	1
ambachtslieden	13	

Reeds bij de volkstelling van 1930 gaf de beroepsstructuur van de bevolking te Nes aan, dat het vreemdelingenbedrijf daar een groot aantal personen werk gaf. Nu is dat aantal natuurlijk nog sterk toegenomen. Het vreemdelingenbedrijf heeft echter een schaduwzijde. Het is een seizoenbedrijf. Gedurende de maanden Juli en Augustus is er volop werk. (Zie b.v. cijfers passagiersvervoer). Dan komen er feitelijk handen tekort om alle gasten van het noodige te voorzien.

In Juni en September, den voor- en den na-tijd, zijn er nog enkele badgasten aanwezig, maar verder is er niets te doen. Dit is vooral van invloed op de jongeren. In Buren bijv., waar de gezinnen in den regel vrij groot zijn, gingen vroeger vele jongeren naar zee. Nu kunnen zij gedurende de zomer tijdelijk werk vinden in de vele winkels te Nes, maar zij ondervinden het nadeel van het seizoenkarakter van het vreemdelingenbedrijf, doordat zij een groot gedeelte van het jaar werkloos zijn en op het ouderlijk bedrijf moeten terug vallen. Een andere werkgelegenheid is er in den winter op het eiland niet.

3. *Personen in dienst van particulieren en instellingen.*

Degenen, die tot deze groep behooren, zijn voornamelijk personen in dienst van de zuivelfabrieken, de waterschappen of van den Rijks-Waterstaat.

Deze instellingen hebben dus een (kleinen) arbeidersstand op het eiland geschapen. Sociaal verschillen zij weinig van de kleine boeren; zij hebben meest wat land, en houden enkele schapen of koeien. Volgens de volkstelling 1930 behoorden daartoe ook 7 boeren arbeiders, waarvan er 6 werkloos waren. Dit typeert den boerenstand van het eiland. Slechts één bedrijf had een vasten boerenknecht, die een eigen gezin had. De werklooze arbeiders waren los-werkman, die op het tijdstip der telling niet in dienst waren (winter!)

4. *Personen zonder beroep.*

Een zeer groot percentage van de hoofden van gezinnen van Ameland gaf bij de laatste volkstelling op zonder beroep te zijn; 24,4 % van het totaal van het geheele eiland. De verdeling over de verschillende dorpen was als volgt:

Hollum ...	30,9 %	van het totaal aantal hoofden van gezinnen
Ballum ...	22,1 %	" " " " " " "
Nes	23,5 %	" " " " " " "
Buren ...	1,8 %	" " " " " " "

Voorals in Hollum is het aantal zeer groot. Bijna $\frac{1}{3}$ van het totaal van de hoofden van gezinnen oefent geen beroep uit, werkt dus niet mee in het productieproces.

In Ballum en Nes is het percentage iets kleiner, maar toch nog belangrijk. In Buren oefent bijna de geheele bevolking een beroep uit. Het agrarische karakter van dat dorp is de oorzaak, dat daar zeer weinig personen zonder beroep wonen. Immers, het kleine boerenbedrijf op Ameland levert in den regel niet zooveel op, dat de eigenaar kan sparen om later te gaan rentenieren. Hij blijft tot zijn dood toe in het bedrijf, waar dan gewoonlijk een der zoons, gehuwd of ongehuwd, in medewerkt.

Zeer groot is in deze groep het aantal vrouwen, die hoofd van het gezin zijn. Ongeveer de helft van het totaal aantal van de hier besproken groep van de bevolking wordt door hen in beslag

genomen. Het zijn, op een enkele uitzondering na, allen weduwen. Hier heeft zich dus een verschijnsel uit vroeger tijden gehandhaafd, n.l. het groot aantal weduwen dat, zooals reeds eerder werd gezegd, in vorige eeuwen werd aangetroffen op de Waddeneilanden.

AANTAL WEDUWEN, HOOFD VAN GEZIN.

	1912 ¹⁾	1925 ¹⁾	1930 ²⁾
Hollum	50 (250)	43 (241)	39 (233)
Ballum	12 (76)	11 (71)	9 (68)
Nes	onbekend	onbekend	25 (136)
Buren	„	„	3 (57)

1) Enquete van Blom.

2) Volkstellingskaarten.

Het getal () duidt aan het totaal aantal gezinnen.

Ter verklaring van dit verschijnsel valt weinig positiefs te zeggen. Vroeger was het de scheepvaart, die het leven van vele mannen eischte. Thans is dit niet meer het geval. Voor een groot deel gaat het hier om vrouwen die vroeger elders woonden, doch na den dood van haar man weer in de oude woonplaats zijn teruggekeerd. Dat het levensonderhoud hier goedkooper is dan in de stad, zal zeker ook van invloed zijn.

Ook een groot aantal mannen, hoofden van een gezin, die geen beroep uitoefenen, hebben vroeger elders gewoond, maar zijn op lateren leeftijd weer naar hun geboorteplaats teruggekeerd.

Over het algemeen kunnen we concludeeren, dat 24,4 % van de hoofden van gezinnen op Ameland, dus bijna $\frac{1}{4}$ van het totaal, niet actief deelneemt aan het productieproces.

DE WELVAART

De voorgaande beschouwingen over het productieproces op Ameland, zullen reeds het vermoeden gewekt hebben, dat de welvaart op het eiland, naar geldelijke berekening niet zoo heel groot is.

De boeren maken een slechten tijd door. Zij moeten bovendien hooge lasten opbrengen. De winkeliers en ambachtslieden zijn grootendeels van het al of niet goed uitvallen van het seizoenbedrijf

afhankelijk. Een bevestiging van deze veronderstelling geven de cijfers van de gemiddelde inkomens en vermogens (28).

Jaar	AMELAND			HET RIJK
	Inkomstenbelasting		Vermogensbel.	Inkomstenbel.
	Gem. ink.in gld.	Aant. aangesl.	Aant. aangesl.	Gem. ink.in gld.
1925/26	1529	—	—	2331
1927/28	1538	—	—	2287
1930/31	1487	334	17	2308
1931/32	1434	353	14	2253
1932/33	1453	314	14	2192
1933/34	1451	235	13	2126
1934/35	1467	258	15	2105

In 1930 woonden er op Ameland 494 gezinnen. Er waren in dat jaar 334 aangeslagenen in de inkomstenbelasting.

Daarbij moet nog rekening gehouden worden met de omstandigheid, dat een aantal inwonende personen, die dus niet een eigen gezin hebben, aangeslagen kunnen zijn geweest.

Het aantal gezinnen, waarvan het hoofd inkomstenbelasting moest betalen, is dus niet heel groot geweest. Dit aantal is in de volgende jaren nog gedaald.

Ook het gemiddeld inkomen per aangeslagene is zeer laag. Het blijft ver beneden het Rijksgemiddelde. Het gering aantal aangeslagenen in de vermogensbelasting doet vermoeden, dat de groote groep personen, die zonder beroep zijn, niet bestaat uit welgestelde renteniers.

Maar al is het inkomen niet groot, eigenlijke armoede kent men op het eiland niet. De behoeften zijn er gering; ieder verbouwt zijn eigen voedsel en de onderlinge hulpvaardigheid is er, zooals op de meeste dorpen, groot. Standsverschillen bestaan er niet. Tegenstellingen tusschen grootgrondbezitter en kleine boer, pachter en eigenaar, boer en landarbeider, die in zoo vele agrarische gemeenschappen voorkomen, zijn hier onbekend. De sociale gelijkheid is een van de meest typische kenmerken van de samenleving op het eiland. Ieder, boer, zeeman of winkelier wordt als gelijke beschouwd.

Een uiting hiervan is o.a. de oude gewoonte, die nu ook nog in zwang is, om iedereen te tutoyeeren en bij den voornaam te noemen.

Ook ondergeschikten, knecht of dienstbode, wijken van deze gewoonte niet af. Wie tot de dorpsgemeenschap behoort, wordt als gelijke behandeld. Een uitzondering wordt gemaakt voor de niet-Amelanders die op het dorp wonen, zooals de notabelen, ambtenaren, enz.; deze worden nooit geheel in de samenleving opgenomen; hun verblijf op het eiland is hiervoor in den regel ook te kort.

Het vraagstuk van de werkloosheid hangt nauw samen met dat van de welvaart. Gaan we uit van de beroepsstructuur op het eiland, boeren, zeelieden, winkeliers, ambachtslieden en enkele arbeiders, dan zou men geneigd zijn te denken, dat indien er werkloosheid bestaat, het voornamelijk de zeelieden zullen zijn, die geen werk kunnen vinden. Nu is dit een kwestie, die zeer moeilijk is na te gaan.

Bij de volkstelling bijv. gaven 10 zeelieden op werkloos te zijn. Hierbij moet echter één ding in het oog gehouden worden, n.l. dat de oude gewoonte op Ameland was, dat men tijdelijk voer en soms weer eenigen tijd aan den wal bleef. Vooral de jongeren, de ongehuwden, die geen rang behaald hebben, blijven als zij afgemonsterd zijn, soms eenigen tijd thuis om dan later weer te gaan varen. Dit is ook nu nog veel het geval.

Voor de werkverschaffing gaven zich in December 1934 slechts 4 zeelieden op, waarvan er 2 hoofd van een gezin waren. (Het pleit zeker voor de Amelanders, dat zij, ondanks de malaise, nog steeds aanmonsteren kunnen). Wie zich wel opgaven waren de kleine boeren of de volwassen zoons daarvan.

De kleine bedrijfjes, n.l. waarvan er op het eiland, vooral op de Oosthelft, zooveel zijn, verschaffen niet een voldoende inkomen voor het geheele gezin.

Vóór den wereldoorlog zocht men een nevenverdienste in de haringvisserij, terwijl de zoons naar zee gingen.

In de laatste jaren ging, zooals reeds gezegd werd, deze nevenverdienste verloren en was men geheel op het kleine bedrijfje aangewezen. Ook de zoons gingen niet altijd meer naar zee, daar zij in het vreemdelingenbedrijf, zij het tijdelijk, werk konden vinden.

Deze klasse van inwoners nu, is het die in aanmerking komt voor de werkverschaffing. Eigenlijke werkloozen zijn het dus niet.

Dat deze toestand niet voortvloeit uit de tegenwoordige slechte economische omstandigheden, blijkt uit het volgende:

In 1922/'23 en '24 vroeg de toen nog bestaande Boerenstand van Buren subsidie aan voor de ontginning van duingrond. Aan de correspondentie hierover ontleenen wij (29):

„...het woord werkloos ... verstaat (men) ... niet zooals bijv. aan den vasten wal een timmerman zonder werk werkloos heet, maar, de meesten hier op bescheiden schaal het boerenbedrijf uitoefenend, vinden, door de ongunstige jaren en moeilijke tijdsomstandigheden, niet voldoende inkomsten om op tijd hun schulden te betalen, en hun bedrijf in evenwicht te houden, en moeten noodzakelijk het tekort door bijverdiensten aanvullen en gelet op de plaatselijke omstandigheden kan daarin alleen voorzien worden, wanneer hun gelegenheid gegeven wordt tot landontginning — dit is hier de meest practische en meest vruchtbrengeende werkverschaffing.”

De oorzaak van de werkloosheid op Ameland ligt dus niet zoozeer in de algemeene malaise, dan wel in:

1. De seizoenarbeid.
2. Het kleine bedrijf, dat zonder nevenverdienste niet een volledig bestaan biedt.

AANTEKENINGEN, BEHOORENDE BIJ HOOFDSTUK VI.

1. Cohieren van het Waterschap „De Grieën”.
2. Landbouwverslag van Ameland 1900.
3. Gemeenteverslag van Ameland 1909.
4. Persoonlijke inlichtingen.
5. Gemeenteverslag 1896.
6. Persoonlijke inlichtingen.
7. Rauwerda, pag. 23.
8. Landbouwverslag Ameland 1896.
9. Gemeenteverslag 1901.

10. Inlichtingen directeur zuivelfabriek Buren.
11. Landbouwverslag 1912.
12. Landbouwverslag 1904.
13. Persoonlijke inlichtingen.
14. Verslag Nederl. Heide Mij.
15. Inlichtingen directeur zuivelfabriek Buren.
16. Inlichtingen gemeente-veearts Ameland.
17. Persoonlijke inlichtingen.
18. Landbouwverslag van Ameland 1907.
19. Rauwerda, pag. 1.
20. Persoonlijke inlichtingen.
21. Inlichtingen directeur zuivelfabriek Buren.
22. Persoonlijke inlichtingen.
23. Persoonlijke inlichtingen.
24. „De Eilanden” 28 Februari 1936.
25. Gemeenteverslag 1916.
26. Gemeenteverslag 1890.
27. Tegenwoordige Staat dl. XIV, pag. 362.
28. Belastingdruk en Statistiek der inkomens en vermogens in Nederland.
29. Archief Boerenstand Buren.

HOOFDSTUK VII

DE BEVOLKING

Over de totale bevolking van Ameland in de vorige eeuwen bezitten wij weinig gegevens. Van de weinige, die ons ter beschikking staan, is de juistheid bovendien nog zeer twijfelachtig. Zoo werd tijdens het Fransche bewind in 1796 een volkstelling gehouden, waarbij het totaal aantal inwoners van Ameland berekend werd op 2939 (1). Deze berekening lijkt vrij hoog. Een 14 jaar later gehouden telling, in 1810, vermeldt een veel kleiner aantal, n.l. 2137. Pas in het midden der vorige eeuw zijn de bevolkingscijfers met meer nauwkeurigheid berekend.

	M.	V.	Totaal	
1840	1004	932	1936	} (2).
1851	1094	1045	2139	
1860	1127	1096	2223	} Gemeente versl.
1870	1193	1151	2344	
1880	1188	1166	2354	
1889	1114	1121	2235	
1899	1121	1088	2209	} Tienj. volkstelling.
1909	1059	1047	2106	
1920	1036	1010	2046	
1930	974	955	1929	
1935	1011	961	1972	} Opgave gemeente-secretarie Ameland.

Er is dus na 1850 een stijging in het bevolkingsaantal waar te nemen. Na 1880 verandert deze evenwel in een duidelijk waarneembare daling, die in de 20ste eeuw regelmatig doorzet. Na 1930 is een lichte stijging waar te nemen.

Wat de bevolking per dorp betreft, zijn ons de volgende getallen bekend:

	Hollum	Ballum	Nes	Buren
1787 ¹⁾	1000	300	800	?
1810 ²⁾	1023	306	725	83
1881 ³⁾	1163	347	653	191
1899	1010	303	569	243
1909	1029	260	531	286
1920	952	269	491	300
1930	884	219	501	309

1) Volgens opgave van Ds. Burger in de Tegenwoordige Staat. Buren is hierbij waarschijnlijk als een onder Nes behoorend gehucht gerekend.

2) Telling van het Fransche Bestuur.

3) Volkstellingen.

De meeste cijfers zijn ontleend aan de 10-jaarlijksche volkstellingen. Hierbij is geen rekening gehouden met de enkele verspreid wonende gezinnen.

Alleen Buren heeft een eenigszins toenemende bevolking.

In de andere dorpen neemt het aantal inwoners af.

Gaan wij thans de bevolkingsbeweging na aan de hand van de samenstellende factoren. Geboorte, sterfte, vestiging en vertrek doen hun invloed, in positieven of negatieven zin, gelden op het bevolkingsaantal. Om dit te onderzoeken werd van al deze factoren berekend, hoeveel $\frac{0}{100}$ der gemiddelde bevolking van elk jaar, of van een groep van jaren ze bedroegen.

(Onder de gemiddelde bevolking van een jaar werd verstaan bevolking op 1 Jan. + bevolking op 31 Dec.

2

Geboorte en sterfte.

Het geboortecijfer, dat zich na 1850 in stijgende lijn bevond, nam na 1880 snel af. (Zie tabel pag. 132).

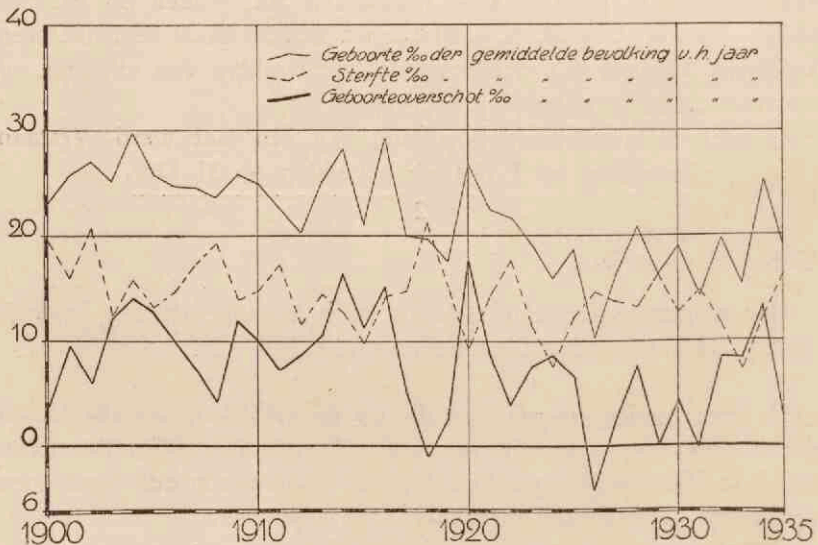
De meer gedetailleerde lijn, die op de grafiek is uitgebeeld, en die het verloop aangeeft van het geboortecijfer ($\frac{0}{100}$ der gem. bev.) na 1900, vertoont enkele toppen, waarvoor in den regel geen verklaring gegeven kan worden.

De algemeene tendens van het zakken van het geboortecijfer komt ook in deze figuur duidelijk naar voren.

	Geboorte			Sterfte		
	% ₀₀ der gem bevolking			% ₀₀ der gem. bevolking		
	Ame-land	Fries-land	Neder-land	Ame-land	Fries-land	Neder-land
1850—'59	28 ¹⁾	32.56	33.84	18.7	22.19	25.49
1860—'79	29.7	33.66	35.23	20.8	21.83	24.80
1870—'79	31.9	34.81	36.24	20	24.24	24.49
1880—'89	26.7	30.46	34.68	20.2	17.78	21.27
1890—'99	26	28.55	32.73	17	15.89	18.67
1900—'09	25.4	27.24	31.03	16.3	14.18	15.69
1910—'20	22.8	24.08	26.79	14.4	12.60	13.40
1920—'23	22.4	25.13	26.88	13.1	10.85	11.11
1924—'28	16.3	22.84	23.91	12.2	10.27	9.85
1929—'33	17.2	21.35	22.17	13.7	10.12	9.43
1933	15.2	20.26	20.80	7.1	9.26	8.75
1934	25.3	20.56	20.65	12.1	9.39	8.41
1935	18.7	—	—	16.2	—	—

1) tijdvak 1851—'59.

Beschouwen wij de geboortecijfers, van Nederland en Friesland en die van Ameland, dan zien we dat de geboortefrequentie op

Grafiek I

het eiland in vergelijking zeer gering is, en dat dit ook altijd zoo geweest is. Gedurende de laatste 80 jaar toch was het geboortecijfer ‰ der gemiddelde bevolking steeds lager dan in Friesland en in het Rijk.

De sterfte was in de vorige eeuw lager dan in Nederland. De daling van het sterftcijfer die over het geheele Rijk plaats had, is ook op Ameland waar te nemen. Daar had zij echter niet zoo'n snel verloop, zoodat op het oogenblik het sterftcijfer op Ameland hooger is dan in Friesland en in Nederland. Ook de grafiek geeft aan, dat het sterftcijfer op Ameland minder snel daalt dan het geboortecijfer. Enkele jaren (het abnormale griepjaar 1918 laten wij buiten beschouwing) hadden zelfs al een sterfte-overschot.

Resumeerende kunnen wij dus zeggen dat het geboortecijfer op Ameland steeds lager geweest is dan in het Rijk, en dat het zich nog steeds in dalende richting beweegt. Het sterftcijfer evenwel, dat in de vorige eeuw lager was dan dat van het Rijk, is bij de snelle daling daarvan achter gebleven en ligt nu hooger dan het gemiddelde van geheel Nederland. Het geboorteoverschot, dus het verschil tusschen geboorte en sterfte, neemt daardoor af en was in enkele jaren al nihil of negatief.

De verklaring van deze feiten is waarschijnlijk voor een deel te zoeken in de omstandigheid, dat, zooals we bij de bespreking van vertrek en vestiging nog nader onder oogen zullen zien, een deel der jongeren, de in dit opzicht meest productieve groep, elders een bestaan zoekt, en indien zij naar het eiland terugkeeren, dit pas doen op veel ouderen leeftijd. Ook het aantal huwelijken is zoodoende beneden het gemiddelde van het Rijk. Hierdoor moet het geboortecijfer gedrukt worden.

Het is een bekend feit, dat het sterftcijfer in Nederland in de 19e eeuw voor een belangrijk deel werd veroorzaakt door de groote kindersterfte. Juist door het afnemen hiervan daalde het sterftcijfer in de 2e helft der vorige en in het begin van deze eeuw. Welnu, de geringe geboortefrequentie op Ameland hield tegelijk in een geringe kindersterfte. Deze component had dus in verhouding weinig invloed op het sterftcijfer van de geheele bevolking. Daardoor was dit cijfer in verhouding tot dat van geheel Nederland vrij laag.

In latere jaren zijn de verhoudingen omgekeerd. De kindersterfte

in Nederland is afgenomen, waardoor het sterftcijfer daalde. Op Ameland, waar deze factor niet zoo'n grooten invloed had, daalde het sterftcijfer ook, maar in mindere mate. De „oude” bevolking verhoogt nu, in verhouding tot elders, de sterftefrequentie.

Te bewijzen is deze oorzaak echter niet; we kunnen haar alleen opwerpen, als mogelijke verklaring voor de feiten, die zoozeer afwijken van wat we elders waarnemen.

Vestiging en Vertrek.

Van veel grooter belang voor het bevolkingstotaal van Ameland is de verandering van woonplaats. Te allen tijde heeft een belangrijk aantal, meest jonge menschen, het eiland verlaten. Slechts enkelen daarvan keerden op lateren leeftijd terug.

Ook in de vorige eeuwen is dit het geval geweest (13).

Zoo vermeldt het Aanteekenboek der Herv. Gemeente van Ballum het volgende:

„Dewijl het zeer dikwijls komt te gebeuren, dat Jonge Luiden, die van zins zijn om in den huwelijken staat zich te laten bevestigen, wegens hunne omstandigheden niet beide hier op het Land kunnen kome, maar in Holland dit moeten doen, dat dan zeer nadeelig is voor onze arme, dewijl dezelve niets daarvan ontfangen, dat anders zekerlijk zoude geschieden, zo zij hier kwaamen te trouwen.

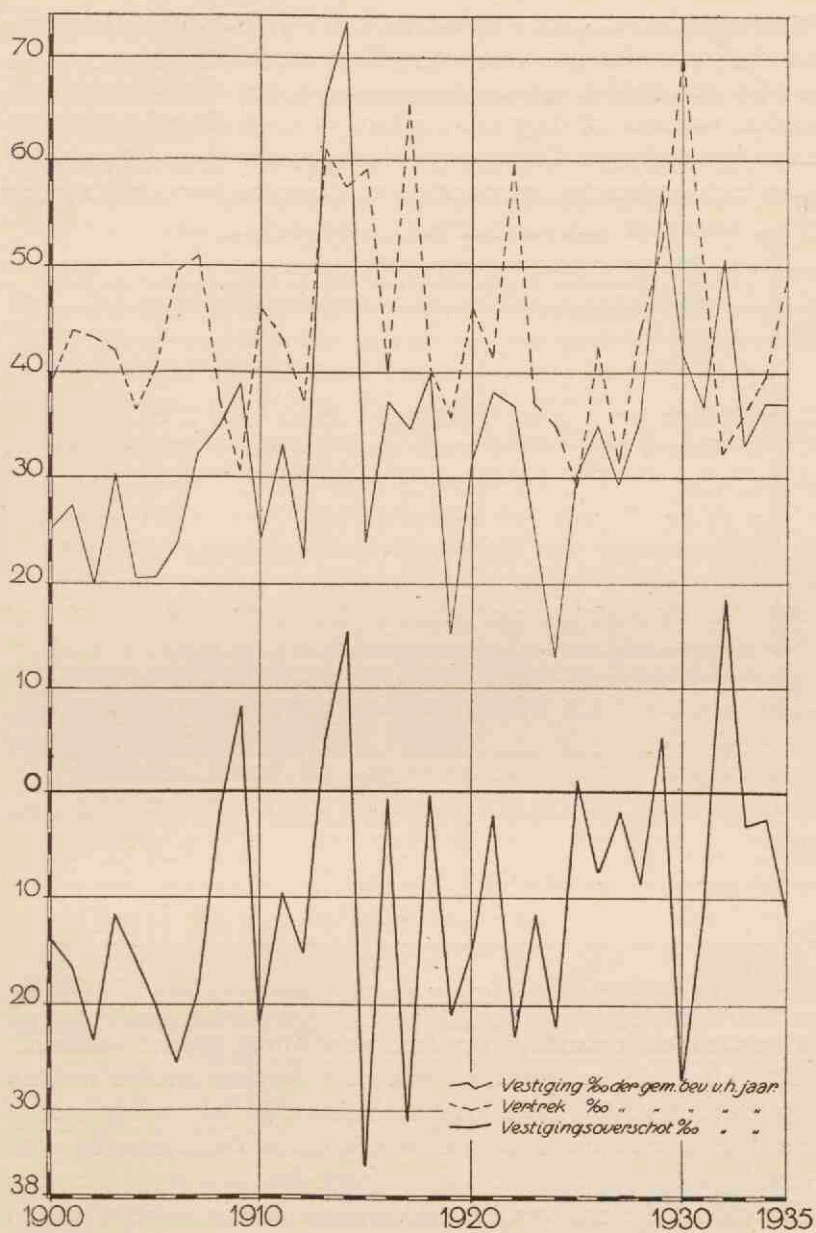
...zoo is het, dat wij Leden van de Kerkeraad hebben besloten en als eene vaste Ordonnantie statueren, dat een ieder, die in het vervolg gedenkt in Holland te trouwen en een attestatie hier van onsen Predikant wil hebben, dat hij daarvoor moet betaalen twee Caroli guldens”.

In de ledenlijsten van de Herv. Gemeente treffen wij herhaaldelijk aan: „vertrokken naar Amsterdam” of „gekomen van Amsterdam” (4).

Vele zeelieden vestigden zich blijkbaar na afloop van hun vaartijd weer op het eiland. Het bestuur had zelfs een speciale verordening gemaakt om hen die terugkomst te veraangenen (5).

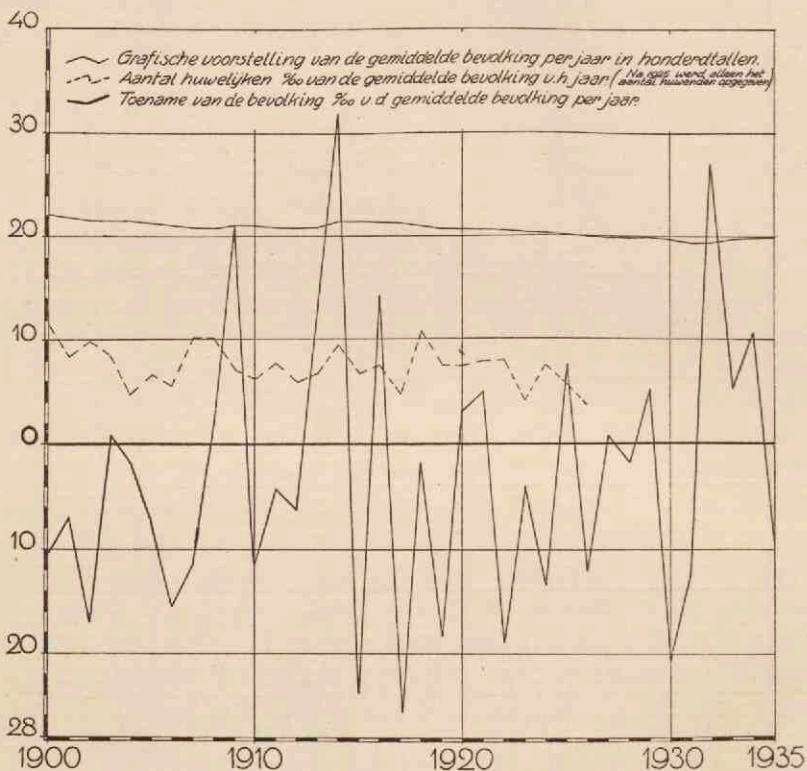
Op het eiland werd n.l. een schatting betaald voor belasting.

„Deze wordt, zo veel mogelijk, altoos geschikt, naar 't vermogen der personen, doch is over 't algemeen zeer gering: want de vermogendsten geven ten hoogste 7 of 8 guldens, en de gemeene man

Grafiek II

van een gulden tot twee zestehalven. In 't bijzonder is aanmerkenswaardig, dat zulken, die, zo lang zij als kapiteins ter zee voeren, jaarlijks acht guldens gaven, doorgaans tot vier of vijf verminderd worden, wanneer zij dit werk staaken, en op 't Eiland van hunne renten komen leeven. Daarvan geeft men deeze reden, dat zodanige lieden zich anderszins, misschien op een aangenaamer oord zouden

Grafiek III

nederzetten, en 't zandrijk Ameland voor altoos zouden verlaten."

Niet alleen de jongemannen, ook de volwassen meisjes trokken weg om zooals Allan zegt: „met haar zestiende jaar in Holland te gaan dienen en na verloop van eenige jaren weer huiswaarts te keeren" (6).

De cijfers, die ons van het midden van de vorige eeuw af ten dienste staan, wijzen op een belangrijke migratie, die steeds toeneemt.

Tot 1880 ongeveer houden vertrek en vestiging elkander vrijwel in evenwicht. Het kleine vestigingstekort kan dan nog door het geboorteoverschot geëlimineerd worden, zoodat toename van de bevolking mogelijk is.

Na 1880 neemt de migratie geweldig toe. Tusschen 1910 en 1920 waren die vertrek- en vestigingscijfers zelfs abnormaal hoog. (Zie grafiek). Hiervoor zijn twee redenen aan te geven.

1. In 1913/15 was er veel vreemd werkvolk op het eiland, voor den aanleg van den dijk om het waterschap „De Grieën”
2. Bij het uitbreken van den oorlog keerden vele zeelieden naar Ameland terug.

Ook na 1920 bleef de bevolkingsbeweging groot; op een enkele uitzondering na was in al deze jaren het vertrek grooter dan de vestiging, zoodat er een vestigingstekort ontstond. Zooals gezegd, was voor 1880 het geboorteoverschot in staat dit tekort aan te vullen. Na 1880 verandert dit geleidelijk, en, hoewel er een geboorteoverschot blijft bestaan, is dit niet meer in staat het verlies door het migratie-tekort aan te vullen (zie statistiek II, pag. 139).

Beschouwen wij de lijst van de gemiddelden over 10 jaar, dan kunnen wij de bevolkingsbeweging op Ameland als volgt samenvatten:

De afname van de bevolking wordt veroorzaakt door het vertrekoverschot. Het steeds kleiner wordend geboorteoverschot is n.l. niet in staat dit tekort aan te vullen.

Het mannen-surplus, dat duidelijk naar voren komt in de bevolkingscijfers op pag. 130 moet nog besproken worden.

Men zou verwachten, dat door de emigratie juist een omgekeerde verhouding zou ontstaan. Dat dit niet het geval is kan gedeeltelijk althans verklaard worden door de volgende feiten:

1. Het wegtrekken van de meisjes als dienstbode. Dit is wel minder algemeen dan vroeger, maar komt toch nog geregeld voor.
2. Het wegtrekken van het *geheele gezin* naar den vasten wal.

Dit laatste is een veelvuldig voorkomend verschijnsel.

Het feit, dat jaarlijks een gedeelte van de op het eiland wonende groep naar elders trekt is gemakkelijk genoeg te constateeren. Minder eenvoudig is het na te gaan, waar de personen in kwestie

heengaan en welke beroepen zij gaan uitoefenen. De lijsten van vertrek en vestiging kunnen hieromtrent geen inlichtingen geven. In de eerste plaats omdat hierbij de beroepen niet zijn na te gaan, en bovendien zijn het niet alleen de Amelanders die op deze lijsten voorkomen. Een belangrijk aandeel in de migratie heeft namelijk de groep ambtenaren enz., waardoor de trek van de eigenlijke bevolking van en naar het eiland minder goed kan worden beoordeeld.

In een door mij op Ameland gehouden enquête in 1933/'34 werd daarom nagegaan waarheen de kinderen van de thans op Ameland wonende bevolking (ambtenaren enz. uitgesloten) die het dorp ^{de gemeente} verlaten hebben, wonen, en welke beroepen zij uitoefenen. (Zie statistiek III, pag. 139).

Hiermee is niet beweerd, dat we uit deze cijfers de totale emigratie kunnen berekenen, of zelfs maar zouden kunnen schatten. Het is alleen de bedoeling om een indruk te geven in welke richting de trek gaat, en wat de personen die het eiland verlaten, bereiken.

Amsterdam blijkt nog steeds een groote aantrekkingskracht te bezitten voor de Amelanders. Dit staat in de eerste plaats in verband met de scheepvaart. Het gebeurt herhaaldelijk, dat iemand als zeeman het eiland verlaat en naar een der havensteden trekt, om dan later tot een ander beroep (bootwerker o.a.) over te gaan.

Naar Friesland, de „overwal”, gaan niet zooveel Amelandsche emigranten als misschien verwacht zou worden, naar het platteland evenmin als naar de steden Leeuwarden en Harlingen. De groep plaatsen „elders in Nederland” is vrij groot; hierin was echter geen regelmatigheid te ontdekken.

De groote trek is duidelijk gericht op de havenplaatsen Amsterdam (met de Zaanstreek) en Rotterdam en omgeving.

Wat de beroepen betreft, die de emigranten uitoefenen kan opgemerkt worden, dat de zeevaart nog wel een belangrijk aandeel heeft, maar ook velen o.a. Rijksambtenaar (v.n.l. commies) worden.

Als landbouwer vestigden zich een 4-tal in een ander dorp op Ameland; geen echter verliet het eiland om elders een boerenbedrijf te beginnen.

Het aantal meisjes, dat zich als dienstbode verhuurt, is niet zeer groot. Voor Ameland is dit cijfer opzettelijk niet vermeld, omdat de meisjes in dat geval meest in het ouderlijk huis blijven wonen.

BEVOLKINGSBEWEGING, GEMIDDELD OVER 10 JAAR.

Statistiek II

Gem.	Geboorte		Sterfte		Geb. overschot		Vestiging		Vertrek		Vest. oversch.		Toename der Bev.	
	abs	0/00	abs	0/00	abs	0/00	abs	0/00	abs	0/00	abs	0/00	abs	0/00
1851—'60	62,3	28	41,8	18,7	20,5	9,2	27,2	12,2	33,3	14,9	—	6,1	14,4	6,5
1860—'70	68,2	29,7	47,9	20,8	20,3	8,8	24,6	10,7	32,8	14,3	—	8,2	12,1	5,3
1870—'80	75	31,9	46,9	20	28,1	12	47,4	20,2	43,4	18,5	+	4	32,1	13,7
1880—'90	61,5	26,7	46,5	20,2	15	6,5	47,1	20,5	71,4	31	—	24,3	—	4
1890-1900	58,6	26	38,2	17	20,4	9,1	47,8	21,2	67,8	30,1	—	20	0,4	0,2
1900—'10	54,4	25,4	34,8	16,3	19,6	9,2	58,2	27,2	88,2	41,2	—	30	—	4,9
1910—'20	47,9	22,8	30,3	14,4	17,6	8,4	78	37,1	101,4	48,3	—	23,4	—	2,8
1920—'30	37,7	18,8	26	12,9	11,7	5,8	66,6	33,1	84,1	41,8	—	17,5	—	2,9

Statistiek III

Beroepen en woonplaatsen van kinderen van op Ameland wonende ouders, die tot de eigenlijke bevolking behooren.

Beroep	Elders op Ameland		Fries-land	Amster-dam	Elders in Nederl.	Leeu-warden	Rotter-dam en omgev.	Zaan-streek	Har-lingen	Buiten Neder-land
	abs	0/00								
Rijksambtenaren			2	2	17	1	7		1	1
Zeeman z. rang	2			13	4	1	2	2	1	25
Zeeman m. rang				5	3		6			3
Landbouwer										
Andere beroepen			7	21	26	5	3	1	1	2
Gehuwde vrouwen	18		8	45	40	5	6	2	6	6
Dienstboden			1	6	9	4	1	1		22
	30		18	92	99	16	25	6	9	12

Wij wijzen er nog eens nadrukkelijk op, dat deze cijfers niet den *totalen* omvang van de emigratie weergeven; vele emigranten konden op deze wijze niet bereikt worden. De bedoeling is echter een indruk te geven van dit voor Ameland zoo belangrijke verschijnsel.

De resultaten kunnen als volgt worden samengevat:

1. De trek is v.n.l. gericht naar de havensteden.
2. Behalve het beroep zeeman kiezen velen dat van Rijksambtenaar.
3. Emigratie *als boer* komt weinig of niet voor.

Niet alleen het vertrek van Ameland is aanzienlijk, de vestigingscijfers wijzen er op, dat ook een belangrijk aantal personen zich ieder jaar op het eiland vestigt.

Zijn dit vreemdelingen, die om de een of andere reden naar het eiland trekken? Of zijn het oud-Amelanders, die hun geboorteland weer opzoeken? Voor dit laatste pleit, dat er onder de eigenlijke bevolking van het eiland weinig zijn, die elders geboren zijn. (Zie statistiek IV, pag. 141).

Het aantal hoofden van gezinnen dat in een ander dorp geboren is, is niet bijzonder groot. In Ballum vestigden zich emigranten uit Hollum. Nes en Buren wisselden wederzijds nogal enkele emigranten uit.

Immigratie had v.n.l. plaats vanuit Friesland (winkeliers!), verder enkelen uit Amsterdam. Het overgrootste deel van de hoofden van gezinnen is echter op Ameland geboren (405 van de 461).

Ook de gehuwde vrouwen waren meerendeels op het eiland geboren. Immigratie had meest plaats van Friesland en Amsterdam uit.

GEBOORTEPLAATS VAN DE GEHUWDE VROUWEN.

Volkstelling 1930.	Hollum	Ballum	Nes	Buren	Friesland	A'-dam	Elders
Hollum	118	6	1		15	4	5
Ballum	4	31	3	1	5	4	
Nes	5	2	38	11	11	1	5
Buren	1		7	31			
Totaal	259				31	9	10

Statistiek IV

GEBORTEPLAATS VAN DE HOOFDEN VAN
GEZINNEN.

Volkstelling 1930	Hollum	Ballum	Nes	Buren	Friesland	Amsterdam	Elders
<i>Hollum</i>							
Landbouwers	52	1			2		
Zeelieden	26	1	1		1	1	
Visschers en Schippers .	4						
Winkeliers enz.	21				8	1	
Personen in dienst . .	18				4	1	1
Zonder beroep	65		1		3	1	2
Totaal	186	2	2		18	4	3
<i>Ballum</i>							
Landbouwers	1	35		1	2		
Zeelieden	1						
Visschers en Schippers .							1
Winkeliers enz.		6					1
Pers. in dienst enz. . .	1	2	1				1
Zonder beroep	4	8			1	2	
Totaal	7	51	1	1	3	2	2
<i>Nes</i>							
Landbouwers		2	22	1			
Zeelieden			5	2			
Visschers en Schippers .			3				
Winkeliers enz.	2		20	5	9		4
Pers. in dienst		1	12		2	1	
Zonder beroep	1	1	19	4	6		1
Totaal	3	4	81	12	17	1	5
<i>Buren</i>							
Landbouwers		2	10	34			1
Zeelieden				3			
Winkeliers enz.			1				
Personen in dienst . .			2	2			
Zonder beroep				1			
Totaal		2	13	40			1
Totaal Ameland	405				38	7	11

De uitkomsten van de volkstelling van 1881 wijzen in dezelfde richting.

Van de 2354 inwoners van Ameland waren er geboren:

Op Ameland	2146
In Friesland	106
In Nederland	96
In het buitenland	6

De op het eiland wonende groep heeft dus weinig vreemde elementen opgenomen. Hoe dit in vroeger eeuwen geweest is, is onbekend. Vele namen, die nu nog op het eiland voorkomen, worden ook reeds in de verschillende stukken van de 18e eeuw genoemd.

Namen, uit verschillende stukken uit het midden der 18e eeuw, die nu nog op Ameland voorkomen.

1. Hollum	2. Ballum	3. Nes	4. Buren
Wijnberg	Tromp (1)	Roep (1)	Former (3)
Nije (Neij)	Nij (1) (Neij)	Engels (1)	Metz
Cornelis Tjellings	Nobel	Kleyn (Klein)	Edes (3)
Swart (Zwart)	Metz (3 en 4)	Former	
Barf		Lap (1)	
Dekker		Polet	
Doctor (Dokter)		Wagenaar	
Ruyter (Ruiter)		Metz	
Nobel		Hofker	
Stender		Bloem	
Nagtegaal			
Ridder			
Bruyn			
v. d. Mey (2)			
van der Laag			

Het getal () duidt op het dorp waar de naam nu voorkomt.

De naam () duidt op de tegenwoordige schrijfwijze.

Immigranten in vroeger eeuwen waren o.a. de ambtenaren van den Heer van het eiland. In hoeverre deze zich met de andere bevolking vermengd hebben, is niet na te gaan. Een feit is echter, dat de tegenwoordig op het eiland levende groep weinig vreemde

elementen opneemt. De hooge vestigingscijfers moeten voor een groot deel worden toegeschreven aan:

1. Ambtenaren.
2. Terugkeerende Amelanders.

Niet alleen het totale aantal van de groep is van belang, maar ook, en eigenlijk in de eerste plaats, de samenstelling van de groep naar de verschillende leeftijden is van zeer groot belang voor het productieproces.

Wij volgen hier de door Sundbårg gegeven demografische inderling der bevolking in leeftijdsklassen van 0—15 jaar, 15—50 jaar en 50 jaar en ouder (7).

In normale gevallen omvat volgens Sundbårg de groep 15—50 jarigen ongeveer de helft van de totale bevolking. De andere helft verdeelt zich over de groepen 0—15 en 50 jaar en ouder. Naar deze verdeling kan men 3 typen van bevolking onderscheiden, progressief, stationair en regressief. Een stationaire bevolking vertoont voor de 3 leeftijdsklassen ongeveer de verhoudingscijfers 26,5, 50,5, en 23. Bij een progressieve bevolking is het aantal 0—15 jarigen grooter dan dat van de boven de 50-jarigen.

Regressief is een bevolking waar de leeftijdsgroep der ouderen gelijk is aan of grooter dan die der jongeren.

Voor Ameland werden uit de gegevens van de volkstelling 1930 de volgende verhoudingscijfers berekend.

	Ameland	Nederland
0—15 jaar	26,491 % van totaal	30,65 %
15—50 jaar	48,263 % „ „	51,23 %
50 jaar en ouder	25,174 % „ „	18,11 %

De groep 0—15 jaar is slechts 1 % grooter dan die van 50 jaar en ouder. Een niet al te groot overschot van jeugdigen dus! Groep 15—50 is minder dan 50 % van het totaal.

Sundbårg wijst er op, dat emigratie het % van deze groep zal verlagen. Wij kunnen met vrij groote zekerheid aannemen, dat dit op Ameland dan ook het geval is. De groep boven 50-jarigen omvat $\frac{1}{4}$ van de totale bevolking. De verklaring hiervoor zouden

wij o.a. kunnen zoeken in de op later leeftijd teruggekeerde emigranten, terwijl het lage geboortecijfer, dat de groep 0—15 jarigen verkleint, het aandeel der ouderen relatief doet stijgen.

De laatstgenoemde factor is in zekeren zin afhankelijk van de eerste. Immers, deze immigranten doen het aantal ouderen procentsgewijs toenemen, waardoor het geboortecijfer weer gedrukt wordt.

Om de leeftijdsopbouw van de groep aanschouwelijk voor te kunnen stellen werd berekend uit de volkstelling van 1930 de verdeling der bevolking van Ameland naar de leeftijdsgroepen en geslachten in percenten der totale bevolking van het eiland. Hieruit werd de leeftijdspyramide geconstrueerd. Deze toont ons zeer duidelijk het regressieve karakter van de op Ameland wonende groep. De breede basis van de jeugdgroepen, die de bevolkingspyramide van het Rijk kenmerken (8) en die wijst op een normale aanwas, ontbreekt hier geheel. Tot ongeveer 25 jaar loopen de zijanten van de pyramide vrijwel steil naar boven. Van 30—50 jaar vertoont zich een duidelijke indeuking, die wijst op een tekort in die groepen, terwijl de top van de pyramide op een vrij groot aantal ouderen wijst.

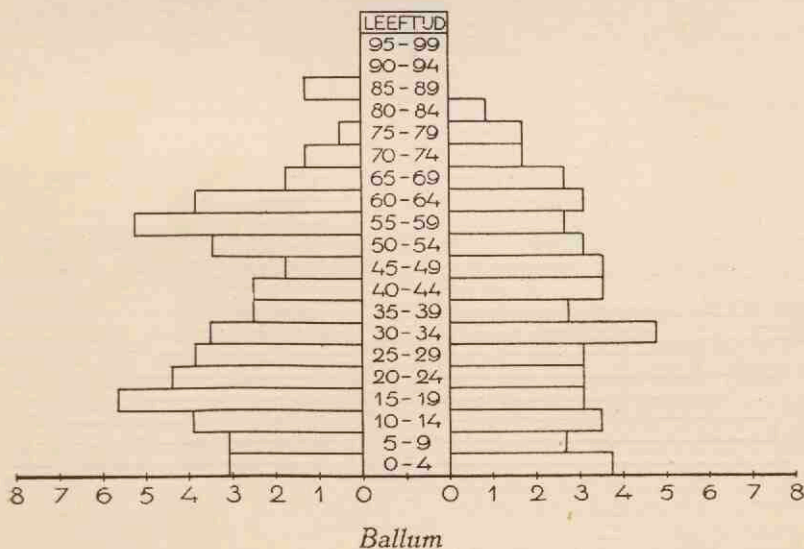
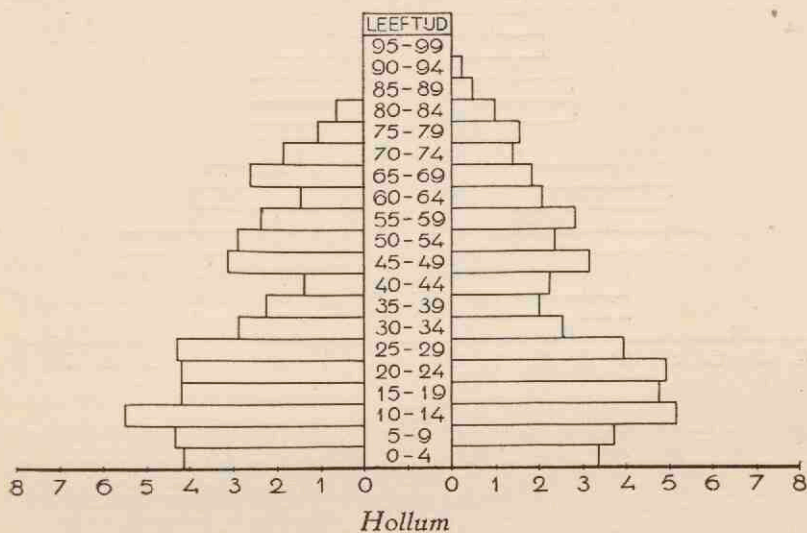
Bij de pyramides opgemaakt van de verschillende dorpen, moet vooral in het oog gehouden worden dat het hier gaat om kleine groepen, zoodat de verhoudingsgetallen met de noodige reserve beschouwd moeten worden.

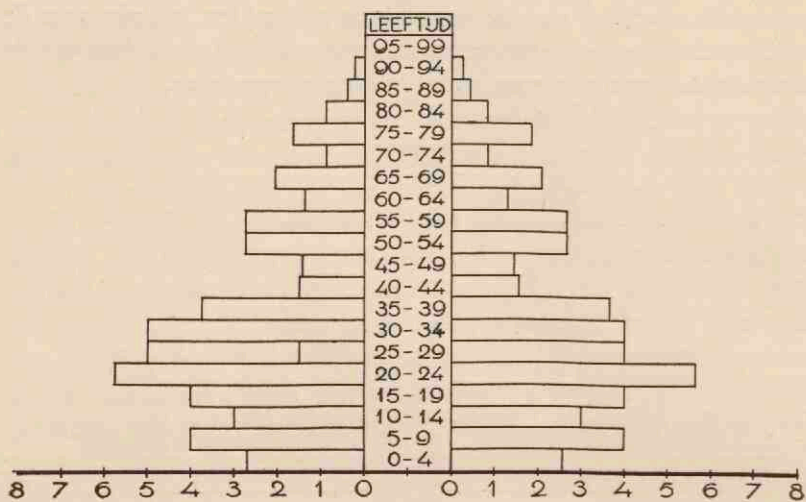
Hollum, Ballum en Nes vertoonen in groote trekken dezelfde bevolkingsopbouw als het geheele eiland; de smalle basis, de indeuking in de middenklassen en de onevenwichtige groote top van de pyramide is bij alle in mindere of meerdere mate aanwezig. In Buren daarentegen krijgt men de indruk van een gezonden opbouw van de bevolking, breede basis en smal toeloopende top. In Buren is de bevolking, zooals reeds eerder werd opgemerkt, sinds 1881 regelmatig toegenomen.

Behalve Buren hebben dus alle dorpen op Ameland een achteruitgaande bevolking. Bovendien valt op, dat de op het eiland wonende groep „oud” is, d.w.z. dat de groep boven 50-jarigen een relatief groot aandeel in het bevolkingstotaal heeft.

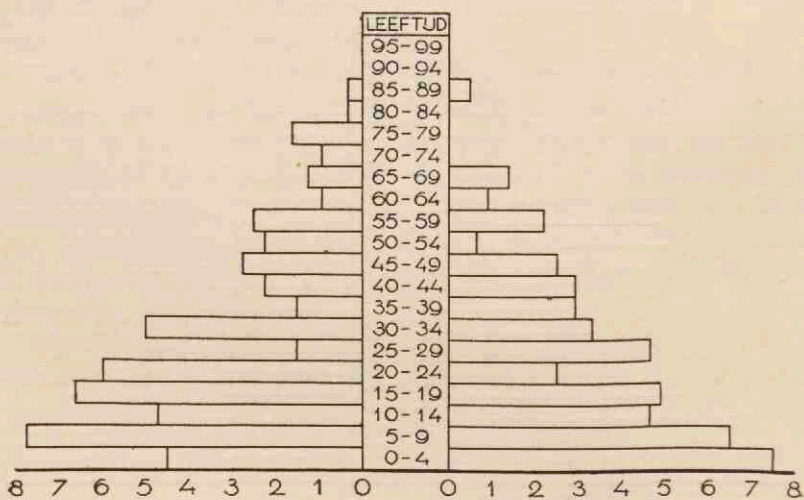
Wat is hiervan het gevolg voor het productieproces?

Opbouw van de bevolking naar geslacht en leeftijd in % van het totale aantal. Van alle bevolkings-pyramiden is links van de middenkolom het percentage der mannen, rechts het aandeel van de vrouwen in het totaal van de bevolking aangegeven.

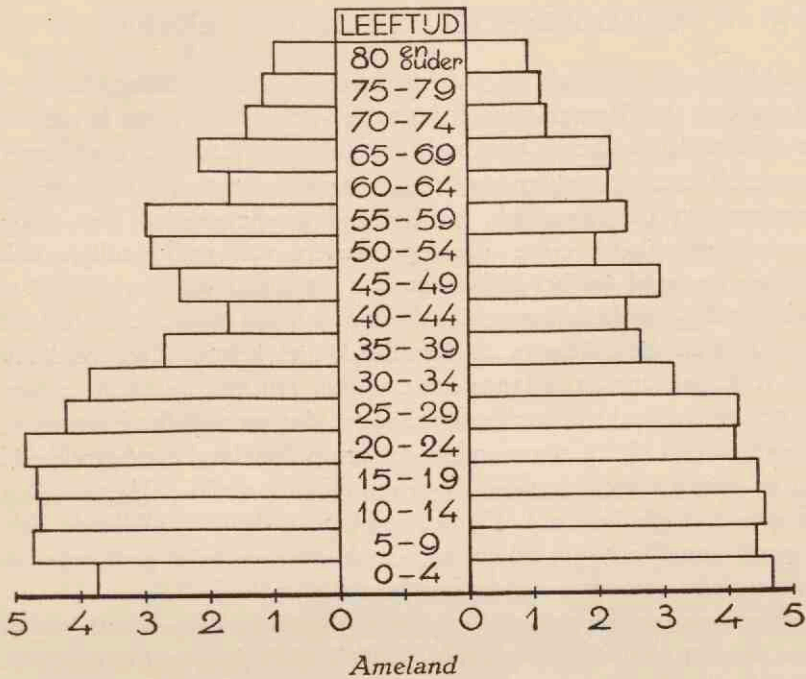

Nes

Buren

Volkstelling 1930.

Ameland Nederland

0—15 jaar	26.491	%	30.65	%	van de totale bevolking
15—65 jaar	62.415	%	63.15	%	„ „ „ „
65 jaar en ouder	11.022	%	6.19	%	„ „ „ „

De groep die gerekend wordt aan het productieproces deel te nemen, is dus veel kleiner dan over geheel Nederland. Ook deze zogenaamde economische indeeling geeft nog eens duidelijk aan, dat op Ameland de groep der ouderen buitengewoon groot is, terwijl die der jongeren naar verhouding van het geheele Rijk, klein is.

De groote groep, „hoofden van gezinnen zonder beroep” vinden we hier dus weer terug in het groot aantal personen van 65 jaar en ouder.

GODSDIENSTIG EN POLITIEK LEVEN.

Ameland nam voor de 18e eeuw een bijzondere plaats in in de Republiek der Vereenigde Nederlanden. De Heeren van het eiland beschouwden zichzelf als onafhankelijke soevereinen (vgl. Houwink). Ook in godsdienstig opzicht stelde men zich niet onder de wetten van de Republiek. Er bestond op het eiland niet alleen godsdienstvrijheid, maar alle ingezetenen, van welke religie ook, waren bevoegd tot het bekleeden van openbare ambten (9). Verschillende godsdienstige secten hadden op het eiland een vrijheid, zooals men die elders in de Republiek niet kende. Zoo werd b.v. de R.K. priester uit 's lands kas betaald. Hij had het recht Roomschen in den echt te verbinden, zonder dat wereldlijke bevestiging noodig was (10). Geen wonder, dat er op Ameland een betrekkelijk groot aantal dissenters was. Er waren behalve de Ned. Hervormden, Roomsch-Katholieken, Lutherschen (11) en drie verschillende richtingen van Doopsgezinden, n.l. de Waterlandsche gemeente, de Vlaamsche gemeente en de Jan Jacobs-gemeente (12).

Hervormden, Doopsgezinden en Katholieken hebben zich tot nu toe op het eiland gehandhaafd. Lutherschen komen onder de op Ameland geborenen niet meer voor. In de vorige eeuw ontstond hier een Christelijk Gereformeerde gemeente, waarvan de leden bijna allen te Hollum wonen.

KERKELIJKE GEZINDTE OP AMELAND.

	1881		1930	
	absoluut	% v. d. bev.	absoluut	% v. d. bev.
Nederl. Herv.	1217	51.70	741	38.41
Doopsgezind	664	28.20	384	19.91
Geref. Kerken	99	4.26	214	11.09
R. Katholiek	318	13.50	493	25.56
Andere Kerkgen.sch. . . .	8	0.34	4	0.20
Tot geen kerkgen.sch. beh.	48	2.04	93	4.82
	2354		1929	

Het lijkt alsof de achteruitgang van de bevolking voornamelijk heeft plaats gehad in de eerste twee groepen. Het aantal leden van

de Gereformeerde Kerk is vooruit gegaan, waarschijnlijk ten koste van de Ned. Hervormde Gemeente.

De Roomsch-Katholieken wonen op het Oost-eind van het eiland.

Nes is gedeeltelijk, Buren geheel Roomsch-Katholiek. De bevolkingspyramide nu van dit dorp wijst op een gezonden aanwas van de bevolking daar. De vooruitgang van het aantal Roomsch-Katholieken is zeer waarschijnlijk een gevolg van het vrij hooge geboortecijfer van die groep.

Het aantal personen, dat niet tot een kerkgenootschap behoort, is in de laatste 50 jaren toegenomen, hoewel het % toch nog ver beneden dat van Friesland (23,17 %) en van het Rijk (14,42 %) ligt.

De onkerkschheid komt onder de Amelanders zelf bijna niet voor; het zijn voornamelijk de immigranten die niet tot een kerkgenootschap behooren. Men is op het eiland over het algemeen vrij kerksch. Hierbij is het opmerkelijk dat er tusschen Doopsgezinden en Hervormden zoo weinig verschil in opvatting bestaat. De Doopsgezinden gaan vrij geregeld naar de Hervormde kerk, terwijl omgekeerd de Hervormden dikwijls den dienst in de Doopsgezinde Vermaning bijwonen.

Ook onderlinge huwelijken komen geregeld voor. Man en vrouw blijven ieder bij hun eigen kerk, terwijl in dat geval voor de kinderen een regeling getroffen wordt.

Huwelijken, waar een van beide partijen Roomsch-Katholiek of Gereformeerd is, en de andere tot een ander Kerkgenootschap behoort, komen practisch gesproken niet voor.

Wat de politiek betreft, is men op Ameland gematigd. De politiek als zoodanig speelt gewoonlijk in het leven van de eilandbewoners geen rol; men spreekt er zelden over.

In de gemeenteraadsverkiezingen wordt dan ook niet op een bepaalde politieke partij gestemd; men kiest in de eerste plaats iemand uit het eigen dorp, terwijl verder de persoonlijke sympathie voor een bepaalden candidaat in de stem tot uitdrukking gebracht wordt.

Om de politieke gezindheid van de Amelanders te onderzoeken kunnen wij dus alleen gebruik maken van de uitslagen van de in 1933 voor de Tweede Kamer gehouden verkiezingen (13).

		R	L
Anti Rev. Partij	115	115	
Christ. Dem. Unie.	6	6	
Christ. Hist. Unie	198	198	
Herv. Ger. St. P.	9	9	
Comm. Partij Holland	1	1	1
Vrijheidsbond	41		41
Boeren, Tuinders en Middenst.b.	—		
Rev. Soc. Partij	2		2
R. K. St. P.	250	250	
R. K. Volkspartij	1		1
Soc. Dem. Arb. P.	133		133
Staatk. Geref. Partij	1	1	
Nat. Herstel	—		
Vrijz. Dem. Bond	221		221
4 partijen die geen zetel kregen	23		
		579	399

Een groote meerderheid stemde dus rechts. (De kerkelijke gezindheid komt hier goed tot uitdrukking!) De rest was gematigd-links. Uiterst links kreeg slechts drie stemmen.

Wat in deze statistiek echter niet naar voren komt is het feit, dat de politiek zoo weinig invloed heeft op het leven van de Amelanders. Men interesseert zich nog weinig voor wat elders gebeurt. Het isolement, de eilandligging, is zeker een der voornaamste oorzaken hiervan. Het is de vraag of de verkeersverbetering en het toenemende contact met de wereld door radio en courant in de toekomst hierin verandering zullen brengen.

AANTEKENINGEN, BEHOORENDE BIJ HOOFDSTUK VII.

1. Volkstellinge, 1796.
2. Staten van de bevolking, 1840.
3. Aanteekenboek der Hervormde Gemeente, Ballum.
4. Aanteekenboek der Hervormde Gemeente, Ballum.

5. Tegenwoordige Staat dl. XIV, pag. 381.
6. Allan, pag. 82.
7. Sundbârg, pag. 90.
8. Uitkomsten van de volkstelling 1930, dl. IX.
9. Loosjes, Roomsch en Onroomsch op Ameland, pag. 754.
10. Loosjes, Roomsch en Onroomsch op Ameland, pag. 759, 760.
11. Wumkes, Staat en D. kr. I, pag. 134.
12. Gorter, Doopsgezinde bijdr. 1889.
13. Statistiek der Gemeenten A, No. 2.

TOELICHTING

Het hierachter afgedrukte document is een van de weinige oudere stukken, die rechtstreeks betrekking hebben op de, door de Markgenooten van een der Amelander Marken onderling getroffen regelingen ter beweiding van de gemeene gronden.

Het dateert uit 1819. Ameland, dat in de vorige eeuwen een Vrije Erfheerlijkheid geweest was, werd in 1798 bij Friesland gevoegd. (Zie Houwink, pag. 96 v.v.) Na het herstel der onafhankelijkheid werd het, volgens art. 2 der Grondwet van 1815 beschouwd als een gewone gemeente van die provincie. Eigenaardig is dan ook, dat in dit document gesproken wordt over de „Grietenije Ameland". In verband hiermede vermelden wij nog, dat, toen in 1837 een burgemeester werd benoemd, deze zich noemde „Grietman van Ameland". Na 1850 sprak men echter van „Gemeente" (Gemeenteverslagen!) De naam Grietenij die in dit stuk voorkomt, heeft dus een andere geschiedenis dan de oude grietenijen van Friesland.

De bepalingen, in dit reglement opgenomen, wijzen er op, dat de „buerschap" in de vorige eeuw in Buren nog levend was. Zij was nog voor uitbreiding vatbaar, getuige art. 19. Zelfs toen in het begin van deze eeuw de verdeeling van de Mark reeds was aangevraagd, sloten zich nog nieuwe „Bueren" bij de gemeenschap aan.

In de andere dorpen was het begrip „buerschap" reeds verdwenen, en de organisatie verstard. Toch moet ook hier het begrip bestaan hebben. Te Hollum bijv. is nog steeds de „Buren" (tegenwoordig ook wel Burenlaan genoemd) de hoofdstraat van het dorp. De „Kêkelburen" was vroeger de plaats waar de Opzieners van den Boerenstand in vroeger jaren de leden van de buerschap bijeenriepen, om het gebruik van de gronden te regelen (in oude acten werd gesproken over „Buire-landen"). De tijd van maaien, oogsten en vrijgang werd hier vastgesteld.

Ook voor Buren wijzen de bepalingen erop, hoezeer de buerschap het geheele boerenbedrijf beheerschte. Alles wat hierop betrekking had, werd door de „bueren” geregeld, terwijl de door hen gekozen Opzieners er voor te zorgen hadden, dat de bepalingen werden nageleefd.

No. 128. Ameland. Instructie voor de opzieners over de Landerijen, Dijken, Waterlozingen, Slagboomen, Draaijhekken, in den Dorpe *Buuren* op *Ameland*, welke door de Boerenstand aldaar, moeten worden onderhouden.

Art. 1.

Het opzigt over de landerijen, dijk en waterlozingen, slagboomen en draaijhekken in den Dorp *Buren* op *Ameland* zal worden opgedragen aan vier personen.

Art. 2.

De opzieners zullen, na voorafgaande huisaankondiging, bij meerderheid van stemmen worden gekozen uit de veehoudende personen en in *Buren* woonachtig moeten zijn.

Art. 3.

Jaarlijks zullen van die opzieners de helft afgaan, en weder een gelijk getal nieuwe worden benoemd, op de wijze bij Art. 2 bepaald.

Art. 4.

De stemming daartoe, zal jaarlijks geschieden op den twintigsten februarij.

Art. 5.

Elk der veehoudende personen, welke tot opziener wordt benoemd, zal de daaraan verbonden werkzaamheden twee jaren moeten waarnemen.

Ingeval van weigering zal dezelve verbeuren een boete van zes guldens, te bekeeren aan de algemeene armen, en tevens gehouden zijn tot voldoening der kosten, welke op eene tweede stemming komen te vallen.

Art. 6.

De afgaande opzieners zullen verplicht zijn, aan de aankomende en aangeblevene, ten overstaan van een lid uit het Grietenij-Bestuur, te doen Rekening, verantwoording en reliqua van hunne gehoudene administratie, bij verbeurte van zes gulden, te bekeeren als voren.

Art. 7.

De opzieners zullen gehouden zijn van elken veehouder in het dorp jaarlijks vier dagen vóór dat het vee onder den hoeder wordt gegeven, eene opgave te vragen van het vee, hetwelk in de weiden gegraasd zal worden; zij zullen daartoe bij de huijzen rondgaan, en van de ontvangene opgaven behoorlijke staat opmaken; zij zullen voorts twee of tenminste eenmaal in de zomer het vee van de weide bij elkander doen komen en alsdan nagaan, of er ook een groter getal vee, dan de aangave inhoudt, in dezelve zich bevindt. De opzieners hieraan niet stiptelijk voldoende, zullen zij vervallen in eene boete van een gulden vijftig cent, te bekeren als voren.

Art. 8.

De opzieners zullen jaarlijks uit de minst vragende aannemen, vier hoeders; daarvan zal een onder de naam van scheidenhoeder dienen om de beesten, welke van Nes over de Meeke- of snekkesloot gaan, op een behoorlijke wijze terug te drijven; een onder de naam van grathoeder ¹⁾ tot het hoeden en wijden der beesten, na genoegen der opzieners; een onder den naam van scheidenhoeder tussen de buren en kooijkers-geregtigheid, tot het behoorlijk overdrijven van het kooijkers vee; en eindelijk een onder den naam schapenhoeder, tot het hoeden en weiden der schapen in het Mienteland.

Art. 9.

Insgelijks zullen alsdan, op gelijke wijze worden aangenomen twee veeschutters, een voor het Nieuwland en Noordhiem en een voor de hiemen en Bureweide.

Art. 10.

De opzieners zullen verplicht zijn, alle veertien dagen, zo lange het vee gehoed wordt, de dijken, slagboomen, hekken en beheijnigen te

1) N.B. grashoeder (?).

bezigtigen. De buigten of de zeedijken zullen echter voor den eerste November behoorlijk en tegen watervloed gesloten moeten zijn; hetgeen door de opzieners in geene goede orde wordt bevonden, zal door de daartoe verplichten binnen vier en twintig uren na bekomen aanzegging van de opziener gerepareerd of hersteld moeten worden, bij verbeurte van dertig cents, te bekeeren aan de kas der opzieners; zij die daaraan niet voldoen, zal die reparatie of herstelling daar te boven door de opzieners, ten kosten derzelve worden aanbesteed.

Art. 11.

De buigten of zeedijken zullen moeten zijn ter hoogte van vijf voeten, en ter breedte boven aan de kop van anderhalf zood, bij verbeurte als bij het vorige art.

Art. 12.

De zoden tot de buigten of zeedijken alsmede die van het oosthiem en het hiem van Jacob Freerks, tot aan de algemeene miedereed, zullen moeten gestoken worden buitendijks, op verbeurte van een gulden vijftig cents, te bekeeren als bij Art. 10. Geen meerder getal zoden zullen mogen worden gestoken dan benodigd zijn.

Art. 13.

Ten sterksten word verboden om meer zoden te steken dan benodigd zullen zijn, om de bij art. 12 vermelde dijken op te maken en te repareren. Degene welke dit verbod overtreden, zullen verbeuren, een gulden vijftig cent, te bekeeren alsvoren, zij zullen daarenboven verplicht zijn om de meerder gestoken zoden weder in te voegen, daarvan waar dezelfde genomen zijn, om ¹⁾ ingeval van weigering, daartoe worden gedwongen.

Art. 14.

De binnendijken zullen moeten zijn ter hoogte van vier voeten, en ter breedte boven aan de kop van anderhalf zood, bij peene alsvoren.

Art. 15.

De zoden tot de binnendijken van hiemtjes, tuijnen hietten ²⁾ de dijken van het Noordhiem, en de Noorddijk van het Nieuwland

1) en?

2) buiten?

tot aan het noordoost, zullen moeten worden gestoken uit het mienteland, en tot geene grotere hoeveelheid, dan tot het maken of repareren der dijken nodig is, bij verbeurte en onder verpligting als bij Art. 13.

Art. 16.

De waterlozing uit de duijnen langs de scheiding tussen de kooijkers-geregtigheid en de burengrieweide zal moeten worden opgeslat, zo dikwijls zulks zal nodig zijn. Deze opslatting zal moeten geschieden gezamentlijk met de kooijkers; voorts zullen de generale en overige waterlozingen zo in de buure-landen, als in de buremiede jaarlijks twee of tenminste eenmaal, na omstandigheden moeten worden uitgeslat; de genen welke na aankondiging tot opmaking van gemelde werk niet opkomen, zullen verbeuren dertig cents, te bekeren alsvoren.

Art. 17.

De drie Draaijhekken welke ten tijde van de wegneming der dijken van het oosthiem, middelhiem, mankhiem en noordhiem zijn aangelegd zullen gemaakt en onderhouden moeten worden door de eigenaren der landen, welke door de wegneming der dijken bevoorrigt zijn.

Art. 18.

Het onderhoud der Nieulandshek, gelijk mede van drie slagboomen bij de schuur van Jan Scheltema en Sipke G. de Jong, tussen het oosthiem en het hiem van Jacob Freersk en die tussen de miede en het hiem van Andries Pieturs, zal komen ten laste van de kas der opzieners.

Art. 19.

Elk en een iegelijk, welke een huis of huijzingen in of onder het dorp Buuren aankoopt of opbouwt, met het oogmerk om er boerderij op te rigten en vee te houden, en van de jagtweide gebruik te maken, zal verpligt zijn, zijn vee, dat aldaar geweid zal worden, ook aldaar op te stallen; bij gebreeke daarvan zullen de zoodanigen bij een volgend jaar, van de gemelde weide verstoken zijn.

Art. 20.

Een ieder, welke bij nacht een van de slagboomen of draaijhekken passeert, zal gehouden zijn, dezelve weder te sluijten, bij verbeurte van dertig cents, te bekeren alsvoren.

Art. 21.

Voor en na zonnen-op-en-ondergang zal niemand eenig vee in het dorp mogen laten losloopen, dit plaats hebbende zal hetzelfde door den aangestelden schetter worden geschet.

Art. 22.

Een ieder zal verplicht zijn, zijne beesten wel te hoffenen, opdat dezelve zo in de Bouw- als Hooijlanden geene schade veroorzaken, bij verbeurte alsvoren.

Art. 23.

Het zal aan niemand vrijstaan, om eenig beest te tuuren, tenzij het gekwetst of ziek is, in dit geval zal de eijgenaar zulks aan de opzieners verzoeken; zonder dezelve toestemming zal het geen plaats mogen hebben, bij verbeurte alsvoren.

Art. 24.

Het hooij in de miede of hiemen zal niet mogen worden gereden, dan over de wegen en landen en door de hekken, daartoe van ouds bestemd, bij verbeurte alsvoren.

Art. 25.

Niemand zal met hooij of granen uit de Bure-hiemen, Nieuwland, of zwartwoude komende, door de Buren-Miede mogen rijden, bij verbeurte alsvoren.

Art. 26.

Insgelijks zal het aan iemand vrijstaan, om gedurende het gantsche jaar met de wagen over de landen, geene uitgezonderd, te rijden, tenzij de grond hard bevroren is, exempt het werk, hetwelk met wagens verricht moet worden, bij verbeurte alsvoren.

Art. 27.

De vrijgang van het vee over de buren, zal jaarlijks met de opzieners voor de Nessemerlanden, na omstandigheden van het weder, worden bepaald, zoals dezelve daarin zullen overeenkomen.

Art. 28.

Zij, welke hun vee in het nieuwgras laten gaan voor dat de tijd daartoe door de opzieners, bij huisaankondiging zal zijn bekend gemaakt, zullen voor ieder beest verbeuren zestig cents, te bekeren alsvoren.

Art. 29.

Het vee, hetwelke bij besloten landen, uit Nes op de Bure gerechtigheid komt, zal worden geschet; de eijgenaar daarvan zal voor iedere beest, voor schetgeld vijf en voor de aanzegging meede vijf cents betalen; dezelfde schetting zal plaats hebben van het vee, hetwelk van Hollum en Ballum, zo op de buitenweide als gesloten landen op de gemelde gerechtigheid overloopt, en daarvoor voor ieder beest door den eijgenaar betaald worden tien cents voor schetgeld en dertig cents voor de aanzegging.

Art. 30.

De scheiding tussen de Bure- en Nessemermieden zal zijn, alwaar die van Buren begint, en zijn aanvang nemen ten oosten de zijlsloot, en vervolgens ten oosten de spijkerboor en ten zuiden en oosten langs het oostland.

Art. 31.

Jaarlijks of zo dikwels dat zal nodig zijn, zullen de opzieners de slattendijk bezigtigen, dezelve, daar waar zulks vereist wordt, door de daartoe verplichten laten opslatten, zij welke in gebreke blijven om daaraan binnen vierentwintig uren na bekomen aanzegging te voldoen, zullen verbeuren dertig cents alsvoren, zullende daarenboven het in order brengen der gemelde dijk door de opzieners op hunne kosten worden aanbesteed.

Art. 32.

De opzieners zullen jaarlijks een bekwame Entersprengbul huuren, onder de mient, welke het daaraan volgende jaar ook moet dienen; het tweede jaar zal dezelve opstal moeten worden vastgehouden, tezamen dus twee sprengbullen onder de mient, een enter en een twenter.

Art. 33.

De bepaling, in art. 23 voorkomende, zal zig niet uitstrekken tot kalvers, welke door de opzieners in de granen, in het staande gras bevonden worden, en aldaar schade veroorzaken. De eigenaar van zoodanig vee zal door de opzieners worden opgelegd, om hetzelfde te hoffenen of te tuuren, alwaar zulks door hun zal worden aangewezen ten einde hetzelfde geen verder bederf aan de te velde staande gewassen toebrengt; de eigenaar zal zig daartegen aankantende en het gemelde vee na de aanzegging meerder bederf toebrengende zal de boete telken reis verdubbeld worden.

Art. 34.

Het word ten sterkste verboden, om varkens te tuuren of los te laten lopen; dezelve zullen in een besloten en suffisant hok moeten gehouden worden, ook zal het aan niemand vrijstaan om gansen los te laten lopen, bij verbeurte in beide gevallen van een gulden vijftig cents, te bekeeren alsvoren.

Art. 35.

Niemand zal buijtendijks eenige zoden mogen steken en verbruiken, dan voor en tot de daarvoor bestemde dijken in art. 12 vermeld. Tot het opmaken van een waterput of een viering voor een huis zullen evenwel zoden van daar kunnen worden gestoken en gebruikt, dog tot geen groter getal, als de noodzakelijkheid zal verischen, bij verbeurte als in art. 12.

Art. 36.

Insgelijks zal niemand zijne landen mogen uitgreppelen of omploegen, of hij zal een halfvoet binnen de doelen of middelscheiding moeten laten staan, ten einde een ieder altijd een middelrug van

één voet tot een scheiding der landen en keuring derzelve laten, en zulks bij verbeurte van een gulden vijftig cents alsvoren, boven en behalven de verpligting om het alzo in orde te brengen.

Art. 37.

Het zal een ieder houder van koevee, die vier melkkoeijen heeft ofte in hetzelfde jaar dit getal bij elkander zal verkrijgen, vrijstaan, om acht schapen te houden; hij zal daarbij tevens een springram moeten hebben.

Art. 38.

Ook zal het aan den veehouder die drie melkkoeijen heeft of in hetzelfde jaar verkreigt, vrijstaan om zes schapen te houden; hij zal dat getal niet mogen overschrijden.

Art. 39.

Voorts wordt het aan ieder, die twee of geen koeien houdt, toegelaten om vier schapen te hebben; dit getal zal niet mogen worden te boven gegaan. Door de personen, in dit Art. bedoeld, worden de zoodanigen verstaan, welke hunne huishouding op zich zelf en afzonderlijk onderhouden, zonder inwoning bij een andere huishouding.

Art. 40.

Met word meede aan die huisgezinnen, welke door het huwelijk van een zoon of dogter eene dubbele huishouding hebben, en alzo bij elkanderen onder een dak wonen, toegestaan om twaalf schapen zonder meer te houden; daartoe zullen in alle zulke huishoudingen, zes volle melkkoeijen moeten zijn of in hetzelfde jaar verkregen worden; ingeval van eene mindere hoeveelheid koeijen zal ook het getal schapen verminderd worden.

Art. 41.

Een veehouder, een groter getal schapen houdende dan bij Art. 37, 38, 39 en 40 is toegestaan, zal voor ieder schaap, hetwelke dat getal te boven gaat, verbeuren een gulden vijftig cents, en zullen daar te boven die meerder schapen aan de algemeene armen bekeren.

Art. 42.

De Hokking van de schapen zal een ieder in zijn eigen hok moeten doen, en zullen daarin niet meer mogen worden opgesloten, dan toegestaan zijn om te houden, bij verbeurte als bij Art. 11.

Art. 43.

De opzieners zullen de schapenhokken, zo dikwels zij zulks zullen goedvinden, visiteren, en de schapen nazien, of het getal overeenkomt, met dat hetwelk de veehouders hebben mogen.

Art. 44.

De opzieners zullen aan den schapenhoeder opleggen om zorg te dragen, dat de schapen niet in de Grie in de weide grazen, maar binnen de gerechtigheid van het Mienteland gehouden worden. Het word evenwel toegestaan, om de schapen langs de nieuwländs-zuïjderdijk langs de weiden tot in het gemelde mienteland te drijven, en van daar weder na de hokken langs dezelfde weg; zo dikwels daarvan misbruik word gemaakt, zullen de opzieners verbeuren twee gulden, te bekeeren aan de algemeene armen.

Art. 45.

De afwenning der lammeren van de schapen zal op een teïjd en met allen gezamtlijk geschieden; alsdan zal door de opzieners een schapenhoeder worden aangesteld voor die schapen, welke afgewend zullen worden. Dezelve zullen gehoed worden op de schuteleije, de tied van drie weken.

Art. 46.

De opzieners van de grazingen zullen verpligt zijn om na de in werking brenging van deze instructie, een nieuw register van de grazingen en de namen dergeenen, aan wien dezelve tans toebehooren, op nummers aan te leggen; daartoe zal aan den gras-eijgenaar, na voorafgaande klokklippinge, omroeping en huisaankondiging, bekend worden gemaakt om hun bewijs van eijgendom op te geven en aan te wijzen.

Art. 47.

Geen graseijgenaar, zo van Nes, Hollum of Ballum, zal eenige grasingen met schapen mogen beweiden, maar alleen met paarden of koebeesten, zo als van ouds gebruikelijk is geweest.

Art. 48.

Ook zal het aan niemand vrijstaan om eenig nieuw gras uit de landen te maijen, welke onder het toezicht der opzieners behooren, bij verbeurte telkens van zes guldens, te bekeeren aan de algemeene armen.

Art. 49.

Het word expresselijk verboden, om na den eersten April paarden, schapen of rundvee in de binnenlanden te weiden, bij peene van ordinaire schetting.

Na dien tijd zullen dezelve gehoed moeten worden, de schapen in het Mienteland en het rundvee op de buiten-weijden.

De veehouders zullen verplicht zijn hun vee 's avonds te stallen, tot dat het weder zal toelaten, den hoeder en het vee 's nagts op het veld te doen verblijven, zullende dit door de opzieners worden beoordeeld.

Art. 50.

De opzieners zullen moeten toezien en zorgen, dat elk, die eenige dijken, hekken of beheiningen heeft op te leggen, dezelve met den eersten April dicht en wel gesloten heeft, bij verbeurte van zestig cents, te bekeeren aan de opzienerskas; de zoodanigen, welke daarin nalatig zijn, zullen verplicht zijn daaraan alsnog binnen vier en twintig uren na aanzegging te voldoen; zullen bij verdre nalatigheid het maken der dijken enz. door de opzieners, ten koste van de daartoe verplichten, worden aanbesteed.

Art. 51.

De opzieners zullen iemand aannemen tot het digtleggen der slag-boomen, ten einde de beesten 's nagts uit het dorp te keeren; de aannemer zal moeten zorgen, dat de gemelde boomen 's avonds gesloten worden; bij gebreke of verzuim hiervan zal hij telkens verbeuren dertig cents.

Art. 52.

Elk en een iegelijk, welke bij nagt een der draaijhekken of slagboomen passeert, zal gehouden zijn dezelve weder te sluijten bij verbeurte van dertig cents alsvoren.

Art. 53.

De opzieners zullen insgelijks iemand aannemen tot het stoppen der gaten in de dijken; deeze zal daarvoor door den boerestand betaald worden, zo als van ouds gebruikelijk is.

Art. 54.

De rammen zullen 's jaars in de nazomer moeten worden vastgehouden, na goedvinden van de opzieners, dit na aanzegging door de opzieners niet geschiedende, zal de eijgenaar van ieder lospend ram telkens verbeuren dertig cents.

Art. 55.

De opzieners, welke hunnen pligt niet naar behoren vervullen en geen goed toezigt houden op alhetgeen in deze instructie is vermeld, zullen verbeuren zes guldens. te bekeeren aan de algemeene armen.

Art. 56.

De vier opzieners zullen voor het leggen der draaijhekken, slagboomen, hekken, hangen, in de vorige Art. vermeld, gelijk meede tot goedmaking van hunne verteringen, zo bij het beschrijven van het vee, het opnemen der dijken, het in ogeschouw nemen der landerijen enz. jaarlijks in het geheel genieten eene som van vijf en twintig guldens; die som zal niet mogen worden overschrijden; het meerdere zal ten laste der opzieners komen.

Accordeert met de originele concept-instructie.

In kennisse van mij Griffier der Staten van Vriesland, geteekend:

D. B. van der Haar,

Voor kopie konvorm,

De secretaris in de Grietenije Ameland,

(get.) I. J. SCHOTS.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE WERKEN EN ARCHIEFSTUKKEN

Gebruikte Afkortingen:

T.A.G.: Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.

R.A. Leeuwarden: Rijks Archief Leeuwarden.

Med. en Verh. K.N.M.I.: Mededeelingen en Verhandelingen van het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Aa, A. J. v. d., Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden. 13 dl. Gorinchem 1839—'49.

Ackersdijk, J., Stukken uit een reize door het Koninkrijk der Nederlanden. In: De Vriend des Vaderlands, pg. 113. 1833.

Alkemade, v. en v. d. Schelling, Beschrijving van Ameland. Handschr. Bibl. Prov. Friesch Gen.

Allan, F., Het eiland Ameland en zijn bewoners. Amsterdam. Wed. Borleffs en Ten Have. 1857.

Allard, H. J., Het St. Clemenskerkje te Nes en de Katholieke gemeente op Ameland. In: de Wachter, 1873. 3e jrg., dl. II, pg. 91.

Andrae, A. J., Een bezoek van Prins Willem V op Ameland. Alg. Nieuwsblad „Oostergo”, 1898.

Archiefstukken, Boerenstand van Buren.

Archiefstukken, Contracten en Verkoopacten. Herv. Kerk Hollum.

Archiefstukken, Griffie van de Rechtbank te Leeuwarden. Stukken over de Markverdeelingen.

Archiefstukken, Handschriften: Stukken v. d. Fransche Overheersching, Friesch Museum, Leeuwarden.

Archiefstukken, Handschriften van Friesche families o.a. de Camminga's portef. I. Bevat. o.a. „Statuten, Ordonnantien en de „Costumen van Amelandt” van Sicco v. Camminga 1622. Herzien door Watzow v. Camminga 1658. Deductie voor den Heere Franciscus Duco v. Camminga Vrij ende Erf-Heere van Amelandt. Friesch Museum Leeuwarden.

Archiefstukken, Handschriften betreffende de familie thoe Schwarzenberg en Hohenlansberg. R.A. Leeuwarden.

Archiefstukken, Leye-stukken. R.A. Leeuwarden.

Archiefstukken, Oude Burgerlijke Stand Ameland. R.A. Leeuwarden.

Archiefstukken, Prov. St. v. Friesland.

Archiefstukken, Prov. Waterstaat v. Friesland.

Archiefstukken, Rechterlijk Archief Ameland. R.A. Leeuwarden.

Archiefstukken, Register Hollumer Kerkelanden.

Archiefstukken, „Stukken betreffende Ameland“. Map in R.A. Leeuwarden.

Aurousseau, M., The geographical study of Population Groups. In: The Geographical Review. Vol. XIII, No. 2, April 1923, pg. 266—282.

Baren, J. van, Geologische Mededeelingen over de eilanden Rottum, Schiermonnikoog en Ameland. T.A.G. 1914, pg. 293.

Baren, J. van, De Bodem van Nederland, dl. II. Amsterdam, S. v. Looy, 1927.

Beekman, A. A., Nederland als Polderland. Zutphen, W. J. Thieme en Co. 3e druk, 1932.

Belastingdruk, Rangschikkingslijsten der Gemeente naar den, 1926/27—1929/30, *Berg, B. K. v. d.*, Het laagveengebied van Friesland. Diss. Utrecht. Enschede, 1933.

Berg, Mr. L. Ph. C. v. d., Handboek der Middel-Nederlandsche Geografie Den Haag, Nijhoff, 1872.

Bergh v. Eysinga, L. M. v. d., Bijdrage tot de Sociaal-Geografische Kennis der Gemeente Velsen. Diss. Utrecht, 1933.

Blom, D. v., Dorpscommunisme uit geslachtenbezit? Naar aanleiding van Urk en West-Ameland. Gedenkboek Schuiling, 1924, pg. 53.

Blom, D. v., De onzijdigheidsverklaringen van Ameland. „Vrije Fries“, XXX, 53, 1930.

Blom, D. v., De Amelandsche troebelen onder Marijke-Moai. De Gids, 1929, pg. 366.

Boeles, P. C. J. A., Friesland tot de 11e eeuw. Zijn oudste beschaving en Geschiedenis. 's-Gravenhage, 1927.

Braak, C., Het klimaat van Nederland. C. Luchtdrukking, D. Wind. Meded. en Verh. K.N.M.I., No. 32.

Braak, C., Het klimaat van Nederland. B. (vervolg) Lucht en grondtemperatuur. Meded. en Verh. K.N.M.I., No. 33.

Braak, C., Het klimaat van Nederland, A. (vervolg) Neerslag. Meded. en Verh. K.N.M.I., No. 34a en b.

Brakel, S. v., De Hollandsche Handelscompagnieën der Zeventiende Eeuw. Diss. A'dam.

Brakel-Immink, M. W. van, Het St. Nicolaasfeest te Hollum op Ameland. In: De Vrije Fries, 1929, pg. 73.

Brandligt, C., Geschiedkundige Beschouwing van de Walvisch-Visscherij Amsterdam, 1843.

Bruinsma, Verzameling aanteekeningen en stukken 6305, III, 1a—1c. Prov. Bibl. Leeuwarden.

Buitenrust Hettema, F., Friese plaatsnamen. Leiden, 1896.

Deinse, A. B. van, De fossiele en recente Cetacea van Nederland. Diss. Utrecht, 1931.

Dieren, J. W. van, Organogene Dünenbildung. Eine geomorphologische Analyse der Dünenlandschaft der West-Friesischen Insel Terschelling mit pflanzensoziologischen Methoden. Diss. A'dam, 1934.

- Dieren, J. W. van*, De lof van Schellingerland. Uitg. V.V.V. „Terschelling Vooruit”. Terschelling, 1934.
- Diggelen, B. P. G. v.*, De Zuiderzee, de Wadden en de Lauwerszee. Zwolle, Tjeenk Willink, 1849.
- Dorhout, U. G.*, Ameland. Buiten, 1930, pg. 522—'25.
- Draisma de Vries, A.*, De Waddenspolders. Leeuwarden, 1921.
- Duinwachters van Ameland*, Aanteekeningen betreffende de duin- en oeverwerken op Ameland. Manuscript Waterschapshuis Ameland.
- Dijkstra, E.*, De Ruilverkaveling te Ballum op Ameland. De Economist, 1917, pg. 440.
- Eekhof, W.*, Korte beschrijving van de Provincie Friesland etc., Leeuwarden, 1864.
- Gedenkboek der Nederlandsche Heide Mij.*, 1888—1913. Uitgegeven ter gelegenheid van het vijf-en-twintig jarig bestaan der Maatschappij. Den Haag, 1913.
- Gemeenteverslagen van Ameland*, 1851—1926.
- Geschiedkundige Atlas van Nederland, Marken*, No. 6, met toelichting.
- Gockinga, J. J.*, De verdeling van de Markegronden van Hollum en Ballum op Ameland. Leeuwarden, 1904.
- Gockinga, J. J.*, De verdeling van de Markgronden van Hollum en Ballum op Ameland. Tijdschr. N. Heide Mij., 1918, pg. 422.
- Gorter, K. S.*, Uit de vroegere Geschiedenis van de Doopsgezinde gemeenten op Ameland. Doopsgezinde Bijdragen, Leiden, 1889.
- Gosses, I. H.*, Deensche Heerschappij in Friesland. Meded. K. Acad. v. Wetensch. afd. Letterkunde 56B.
- Gouma, K.*, Duinbepoting en Duinbeplanting. In: O.T.A.R. Orgaan v. d. Technische Ambtenaren v. d. Rijkswaterstaat, VIIe Jrg., No. 12.
- Grolman, H. C. A.*, Nederlandsche volksgebruiken naar oorsprong en beteekenis. Kalenderfeesten. Zutphen, 1931.
- Haan Hetteema, M. de*, Oud en Nieuw Friesland of Aardrijkskundige beschrijving van die provincie, bijeenverzameld door Jhr. M. de Haan Hetteema. Leeuwarden, 1840.
- Halbertsma, J. H.*, De Friesche eilanden Schiermonnikoog, Ameland en Terschelling. In: Friesche Volksalmanak, 1856, pg. 76.
- Halbertsma, J. H.*, De Plaatsnamen Ternaard, Ameland, Sneek en Waaxens. In: de Vrije Fries IX, 1862, pg. 270.
- Hark, P. P. L. v. d.*, De nood der Friesche Gemeenten. Leiden, 1895.
- Hartman, Ch. M. A.*, Het klimaat van Nederland. A. Neerslag. Mededeelingen en Verh. K.N.M.I. No. 15, 1913.
- Heeringa, T.*, De Graafschap, Een bijdrage tot de kennis van het cultuurlandschap en van het Scholtenprobleem. Dissertatie Utrecht, Zutphen, W. J. Thieme, 1934.
- Tijdschrift Heide Mij.*, Artikelen over hypotheekrechten op verkavelde gronden. 1916; 401. 1917; 54, 385, 129.

- Herquet, Karl*, Die Insel Borkum in kulturgeschichtlicher Hinsicht. Emden und Borkum, 1886.
- Henket, H. M.*, Duinen en Oeverwerken op Ameland. Gedenkboek. 1847—1897 v. h. Kon. Inst. v. Ingenieurs, Hfdst. VII, pg. 143.
- Hoffmann, C. W.*, De Ruilverkaveling te Ballum op Ameland. Economist, 1918, pg. 336.
- Houwink, J.*, De Staatkundige en Rechtsgeschiedenis van Ameland tot deze eeuw. Diss. Leiden, 1899.
- Jaarverslag 1932*, Coöp. Stremsel en Kleurselfabr. Leeuwarden.
- Jaarverslag '31—'32*, Friesche Coöp. Zuiver-Export Vereeniging.
- Jaarverslag 1932*, Coöp. Vereeniging Zuivelbond Leeuwarden.
- Kadaster Leeuwarden*, Kaarten en stukken op het —.
- Kat, Hidde D.*, Copie van een Brief van Commandeur Hidde D. Kat.
- Keuning, H. J.*, De Groninger Veenkoloniën. Diss. Utrecht. H. J. Paris, Amsterdam, 1933.
- Keuning, J.*, Kartografie van Friesland tot 1600. T.A.G., 1914.
- Keuning, J.*, De Kartografie v. Friesland in de 16e eeuw. Handelingen van het Ned. Nat. en Geneesk. Congres, Delft 1913.
- Kleinkemm, Hugo*, Die Insel Texel. Dissertation Giessen, 1910.
- Klompe, H. J.*, De Ruilverkaveling der Ballumer Mieden op Ameland. Tijdschr. v. Kadaster en Landmeetkunde. Jrg. XXXIV, 1e, 2e en 3e afl.
- Kok, J.*, Vaderlandsch Woordenboek. Dl. III en Bijvoegsel dl. 1.
- Königliche Preussische Landes Aufnahme 1891*. Messtischblätter bl. 820—825, 914—922, 1010—1011.
- Koning, M. de*, Volksvoeding en Ruilverkaveling. Tijdschr. Ned. Heide Mij. 1918, pg. 211.
- Koopmans-Forstmann, D. en A. N.*, De Plantengroei van Ameland. In: De Levende Natuur, Jrg. XXIX, afl. 9, 10 en 11.
- Kronijk Hist. Gen.* Utrecht 1860, 4e serie, dl. I. Request van Lamoraal v. Egmond aan de Rekenkamer te Holland om te mogen hebben authentieke afschriften van stukken ten bewijze van zijn recht op Ameland.
- Lamson, Genevieve*. A Study of Agricultural Populations in Selected Vermont Towns. 1931.
- Landbouw, Directie v. d.*, De Nederlandsche Landbouw in het tijdvak 1813—1913. Landbouwtellingen van 1910, 1933, 1934, 1935.
- Landbouw*, Verslagen en Mededeelingen van de Directie van de. 1910, No. 6; 1912, No. 3.
- Landbouwverslagen van Ameland*, 1866—heden. Secretarie Ameland.
- Lepsius, Richard*, Geologische Karte des deutschen Reichs. Embden blad 6.
- Leusen, H. J. van*, Ruilverkaveling op Ameland. Tijdschr. Ned. Heide Mij., 1916, pg. 289.
- Loosjes, J.*, Roomsch en Onroomsch op Ameland. In: Stemmen voor Waarheid en Vrede, Evangelisch Tijdschrift, Utrecht, Kemink, 1911, Jr. 48.
- Loosjes, J.*, De Gereformeerde Kerk van Ameland 1611—1816. Leiden, 1912.

- Lubbing, H.*, Friesische Sagen. (Deutsche Stammeskunde) Ausgabe Eugen Diederich's Verlag, Jena.
- Lunsingh Meyer, A. F. W.*, De rechtspositie van de eigenerfden in Drenthe. Diss. Utrecht, Assen, 1934.
- Miedema, S. S.*, Critiek op Houwink's dissertatie. In: Themis, 1901, No. 1.
- Migration, Selective Migration from three Rural Vermont Towns and its Significance.* Fifth Annual Report of the Eugenics Survey of Vermont. Sept. 1931.
- Moritz, Eduard*, Die Insel Röm. Veröffentlichungen des Instituts für Meereskunde und des Geographischen Instituts an der Universität Berlin. Heft 14, 1909.
- Muller, S.*, Geschiedenis der Noordsche Compagnie. Utrecht, 1874.
- Patenten*, Lijst van patenten verleend in 1809, Friesch Museum, Leeuwarden
- Peters, L. C.*, Nordfriesland. Heimatbuch für die Kreise Husum und Südtondern. Husum, 1929.
- Polée, T.*, De ruilverkavelingen op Ameland en de excursie derwaarts van de Hoofdafdeeling „Ruilverkaveling” der Nederlandsche Heide Maatschappij op 8 en 9 Juni 1927. In: Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde, 1927, Jrg. XLIII, 4e en 6e afl.
- Postma, O.*, De Friesche Kleihoeve. Leeuwarden, 1934.
- Provinciaal blad van Friesland*, Rapporten van Ged. Staten van Friesland (over de oprichting van waterschappen).
- Rauwerda, A.*, Ameland Vooruit. Overdruk uit het Fr. Weekblad.
- Registrum Memoriale Parochiae*, Si. Clementis in insula Ameland. (Geschiedk. aantekeningen uit het archief der R.K. Kerk door Pastoor Scholten).
- Rietma, S. P.*, Over Wierden en Dijken. T.A.G., 1914, pg. 161 en 305.
- Ruhnau, K.*, Die ostfriesische Insel Spiekeroog. Aurich, 1931.
- De Ruilverkaveling der Hollumer Mieden.* Rapport van de Ned. Heide Mij. Sante, Gerret van, Alfabetische Naamlijst van alle de Groenlandsche en Straat Davissche Commandeurs sedert 1700. Haarlem, 1770.
- Schuiling, R.*, Nederland. Handboek der Ardrijkskunde, dl. I, 6e druk. Zwolle, 1934.
- Scholten, Pastoor O. A.*, Eenige ietwat historische punten op de kaart van Ameland. Manuscript R.K. Pastorie Nes, 1882.
- Sevenster, A.*, Het bevolkings- en emigratie-vraagstuk in Nederland en in de Nederl. Landbouw. Diss. Wageningen, 1930.
- Simon Thomas, M.*, Onze Ijslandvaarders in de 17e en 18e eeuw. N.V. Uitg. Mij. Enum, Amsterdam. Diss. Utrecht, 1935.
- Smits en Sjollema*, Rapport aangaande het in Mei 1903 door ondergeteekenden H. P. Smits te Hardegarijp en Dr. B. Sjollema, Directeur van het Rijks Landbouwproefstation te Groningen, op verzoek van den Heer Rechter-Commissaris, ingesteld onderzoek naar de geschiktheid voor ontginning van de klei- en zandgronden van Ameland, behoorende bij de dorpen Ballum en Hollum.
- Staring, W. C. H.*, De Bodem van Nederland. Haarlem, A. C. Kruseman. I, 1856; II 1860.

- Staten van de Bevolking der Steden en Gemeenten van het Koninkrijk der Nederlanden*, 1840.
- Statistiek van Nederland*, 1900—1935.
- Statistiek der Gemeenten*. Serie A. No. 1. Statistisch Overzicht der Verkiezingen, 1931.
- Statistiek der Gemeenten*. Serie A. No. 2. Statistisch Overzicht der Verkiezingen, 1933.
- Statistiek der Inkomens en Vermogens in Nederland*. 1930/31 t/m 1934/35.
- Sterfteatlas van Nederland*, 1841—1860. Amsterdam, 1866.
- Sterfteatlas van Nederland*, 1860—1874. Amsterdam, 1879.
- Stieltjes, J.*, Ameland. In: *De Gids*, 1869, dl. I, pg. 33.
- Stok, J. P. v. d.*, Das Klima des südöstlichen Teiles der Nordsee, unweit der Niederländischen Küste. Meded. en Verh. K.N.M.I. No. 13 a, b, c.
- Sundbårg, A. G.*, Sur la répartition de la population par âge et sur les taux de mortalité. Bulletin de l'Institut International de Statistique, Tome XII, pg. 89.
- Teding van Berkhout, P. J. W.*, De Landaanwinning op de Friesche Wadden. Zwolle, Tjeenk Willink, 1867.
- De Tegenwoordige Staat der Ver. Nederlanden*, dl. 14 II. Friesland, 1787, pg. 349 v.v.
- Telling van deuren en Vensters van alle woningen op Ameland met opgave van het aantal bewoners*, 1810. Friesch Museum Leeuwarden.
- Tesch, P.*, De Geschiedenis der Noordzee. Haagsche Maandblad, 1924.
- Tesch, P.*, De vorming der Nederlandsche Duinkust. Uitg. van de Ned. Nat. Hist. Ver. No. 4. Wolters, Groningen, 1935.
- Thompson, Carl W. en Warber, G. P.*, Social and Economic Survey of a Rural Township in Southern Minnesota. Minneapolis, 1913.
- Traeger, Eugen*, Die Halligen der Nordsee. Stuttgart 1892. Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde. 6er Bnd., Heft 3.
- Uilkema, K.*, Het Friesche Boerenhuis.
- Veenstra, G. J.*, Het Eiland Ameland, Buiten 1929. pg. 418.
- Verrijn Stuart, C. A.*, De Wetenschap der Volkshuishoudkunde en de Grondslagen der Volkshuishouding. Haarlem, 1930.
- Volkstelling*, Lijsten van de perceelen met het aantal bewoners van de 8e, 9e en 10e volkstelling. Secretarie Ameland.
- Volkstelling*, Uitkomsten van de volkstellingen 1889, 1899, 1909, 1920 en 1930.
- Volkstellingskaarten* 1930. Centraal Bureau v. d. Statistiek.
- Volks-Telling in de Nederlandsche Republiek*, Uitgegeven op last der commissie tot het ontwerpen van een plan van constitutie voor het volk van Nederland, 1796.
- Vooy's, A. C. de*, De trek van de plattelandsbevolking in Nederland. Diss. Utrecht, 1932.
- Vooy's, A. C. de*, De Gemeente Reeuwijk. Geogr. en Geol. Mededeelingen N.V. A. Oosthoek, Utrecht, 1932.

- Verslagen van de zittingen van Provinciale Staten van Friesland, over de waterschappen Nes, de Grieën en Nes/Buren.*
- Wätjen, Hermann,* Zur Geschichte des holländischen Walfischfanges von der zweiten Hälfte des 17. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts. Hansische Geschichtsblätter. 45. Jahrgang, pg. 247, 1919.
- Weigelt, G.,* Die nordfriesischen Inseln vormals und jetzt. Eine Skizze des Landes und seiner Bewohner. Hamburg 1873, XXVII.
- Wielen, H. G. van der,* Een Friesche Landbouwveenkolonie. Bevolkingsstudies van de Gemeente Opsterland. Diss. Amsterdam, 1930.
- Winkler, Joh.,* Een Vrijbouter op 't Ameland, 1874.
- Wumkes, G. A.,* Tusschen Flie en Borne. Schetsen uit de geschiedenis van Schellingerland.
- Wumkes, G. A.,* Stads- en Dorpskroniek van Friesland. Dl. I 1700—1800 (1930), Dl. II 1800—1900 (1934). Eisma, Leeuwarden.
- Wijnbergen, A. J. M. J. v.,* Onze Marken onder de werking der Wet van 10 Mei 1886. Diss. Amsterdam, 1893.
- Zee, T. van der,* De Friesche Boerencoöperaties in haar Maatschappelijk verband. Diss. Amsterdam, Sneek 1933.
- Zorgdrager, C. G.* Bloey ende Opkomst der Aloude en Hedendaagsche Groenlandsche Visscherij. Uitgegeven door Abr. Maubach. Amsterdam, 1720.

k6337

STELLINGEN.

I.

Het eiland Texel kan niet beschouwd worden als een Waddeneiland.

II.

De verklaring, die Mr. Lunsingh Meijer geeft van het ontstaan van de waardeelen, is niet aanvaardbaar.

(A. F. W. Lunsingh Meijer. De Rechtspositie van de Eigenerfden in Drenthe) Assen 1934.

III.

De verdeeling van de Markegronden op Ameland heeft geen invloed uitgeoefend op de emigratie.

IV.

Het is onjuist, dat in de beroepsstatistiek, zooals deze werd bewerkt naar de uitkomsten van de volkstelling van 1930, Waddeneilanden en Zuiderzee-eilanden werden samengevoegd tot één economische groep.

V.

Het feit, dat ten plattelande in de verzorgingsgroep verschillende beroepen dikwijls door één persoon worden uitgeoefend, komt in de beroepsstatistiek niet voldoende uit.

VI.

Het verloop van de kustlijn der Noordzee, Noord-Oostelijk van Texel, in het Oud-Holoceen, is nog niet voldoende bekend.

D. A. BROUWER

VII.

Bij historisch-geografische beschouwingen over nederzettingen die vroeger aan de mondingen van rivieren en aan de zeegaten aan de kust van Nederland, Noord-Oostelijk van Texel gelegen zouden hebben, moet rekening gehouden worden met de Oostwaartsche verplaatsing van de zeegaten.

VIII.

De datum, waarop de Midwinterfeesten op sommige Waddeneilanden gevierd worden, (5 en 6 December), zal waarschijnlijk in verband gebracht moeten worden met het feit, dat Sint-Nicolaas, als beschermheilige van de zeevaarders in deze streken buitengewone vereering genoot.

IX.

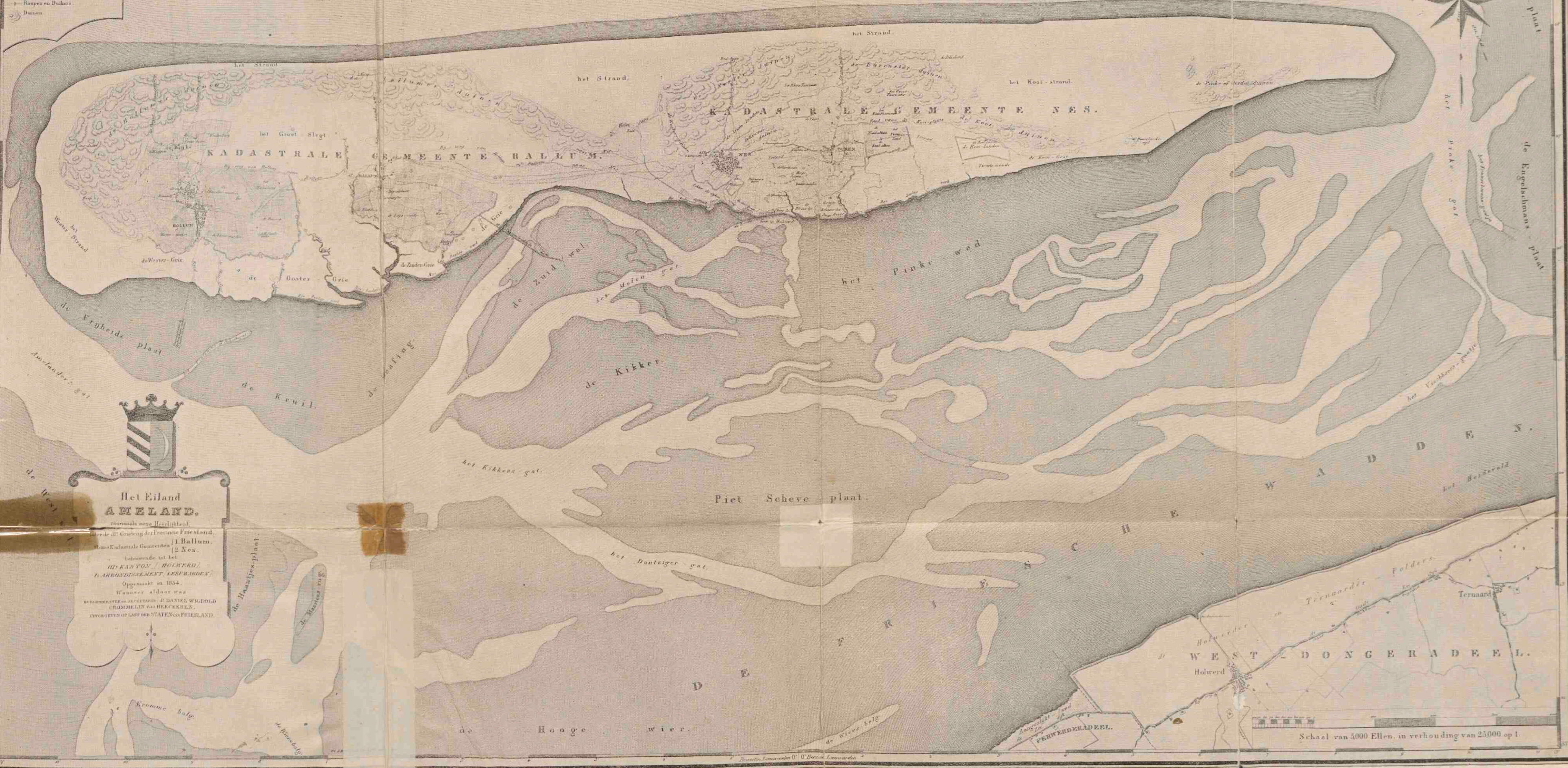
De tegenwoordig bestaande regeling van het eind-examen H.B.S. B. 5 j. c. miskent de waarde van aardrijkskunde en geschiedenis als vakken van algemeene ontwikkeling.

VERKLARING van de TEKENEN.

- Gemeente / District / schieding.
- Kadastrale Gemeente Schieding.
- Punt Wipen.
- Wegensproden door alloten afgeleiden.
- Onafgeleide wegen en Opvoeden.
- Veldpaden.
- Fokdijken en Waterkeringen.
- Vaarten.
- Opvoeden en Waterkeringen.
- Kerken.
- Woonhuizen.
- Gevelde Buiten.
- Vervaldige Staten.
- Ruopen en Duiken.
- Dienen.

D E N O O R D - Z E E .

Wierumer gronden

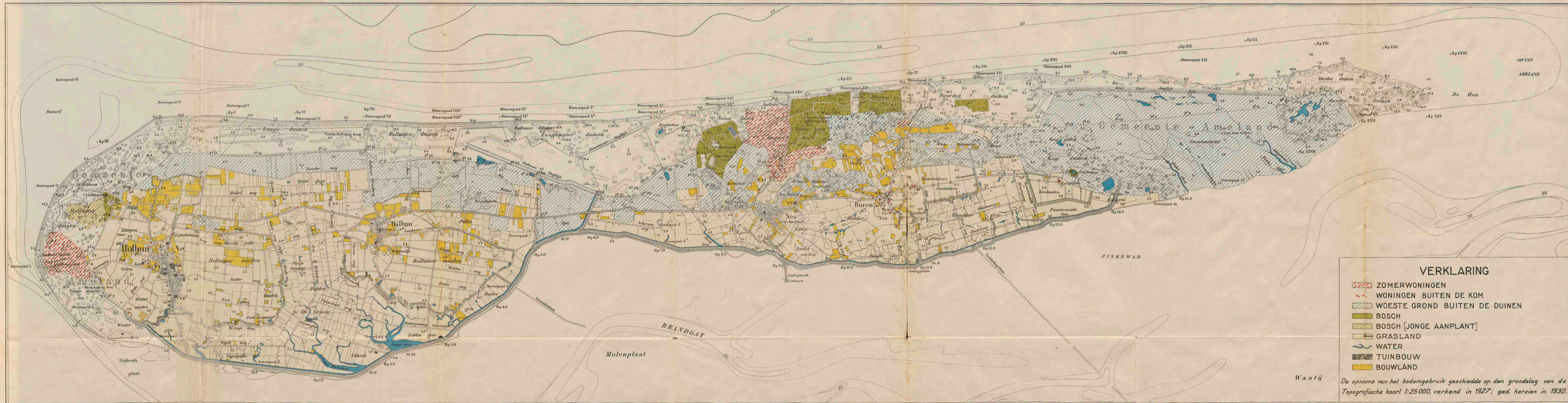
Het Eiland AMELAND.

vroemaal een Heerlijkheid.
 In de 17de Eeuw was het Provincie Friesland.
 Nu is Kadastrale Gemeenten:
 1) Ballum.
 2) Nes.
 Inhoudende tot het
 III. KANTON / HOLWERD /
 I. ARDENSEMENT / LERWARDEY.
 Opgevoerd in 1854.
 Wanneer aldaar was
 SCHOUTMEESTER en ONTWERPER: J. DANIEL WIGBOLD
 (ROMMELIN en HEECKEREN,
 CIVILINGEN van het STATEN van FRIESLAND.

Schaal van 5000 Ellen, in verhouding van 25000 op 1.

KAART VAN HET BODEMGEBRUIK OP AMELAND.

(Opgenomen door Mej.D.Brouwer in de jaren 1934-1935.)

VERKLARING

- ZOMERWONINGEN
- WONINGEN BUITEN DE KOM
- WOESTE GROND BUITEN DE DUINEN
- BOSCH
- BOSCH [JONGE AANPLANT]
- GRASLAND
- WATER
- TUINBOUW
- BOUWLAND

Wantij
De opname van het bodemgebruik geschiedde op den grondslag van de Topografische kaart 1:25 000, verkend in 1927; ged. herzien in 1930.

Schaal 1:25 000.

Perceelsindeeling van de
Hollumer Mieden
vóór de Ruilverkaveling

Poto Ned. Heide Nij

Perceelsindeeling van de
Hollumer Mieden
na de Ruilverkaveling

